

Szerkesztőbizottság

Szepessy Péter (elnök)

Szabó-Tóth Kinga

Urbán Anna

Horváth Zita

Kotics József

Graholy Éva (olvasószerkesztő)

Kiadó

Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar

Szociológiai Intézet

A szerkesztőség címe:

Miskolci Egyetem BTK Szociológiai Intézet

3515 Miskolc-Egyetemváros

Graholy Éva

Telefon: (46) – 565111/2185

E-mail: boleva@uni-miskolc.hu

ISSN 2062-204X

A lap megrendelhető a szerkesztőség címén, vagy a megadott email címen.

Jelen kötetünkben

**a „Főnix – ME” Megújuló Egyetem felsőoktatási intézményi
fejlesztések a felsőfokú oktatás minőségének és
hozzáférhetőségének együttes javítása érdekében**

EFOP 3.4.3-16-2016-00015

valamint

**„Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének
aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a
foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban”**

EFOP-3.6.2- 16-2017- 00007

pályázataink keretében született tanulmányok is megjelennek

Miskolc-Egyetemváros

2018. március

Tartalom

Főnix

Szepessy Péter: Közösségfejlesztés. Egy módszer elméletörténeti és tudománytörténeti megközelítése	5
Havasi Virág: A közösségfejlesztés módszertani gazdagságáról és alkalmazási területeiről	29
Kozma Judit: Szociális munka közösségekkel – a közösségek ellenálló képességének fejlesztése	62
Gyukits György: A kvalitatív szociológiai kutatási módszerekről szubjektíven	76
Mihályi Helga: Közösségfejlesztés kvantitatív módszerei	109
Vajda Norbert: Egy közösségi szociális munka projekt Dél-Kelet Afrikában	124
Urbán Anna: A társadalmi kommunikációs stratégia megvalósítási lehetőségeinek vizsgálata	144
Szepessy Péter: Észrevételek a műveltségről, a kultúráról és a tanulásról egy kérdőív kiértékelésének ürügyén	157

Rongyszőnyeg

Szabó-Tóth Kinga: Rongyszőnyeg vagy patchwork? Társadalmi együttélési formák és normák, együttélési simulások és konfliktusok multikulturális környezetben - Egy társadalmi innováció háttere	171
Rada János: Romák és nem-romák együttélése a magyar történelemben	186

Elmélkedő

Csernus Éva: Vilfredo Pareto társadalomelméletének korai amerikai recepciója - „Pareto Circle” a Harvardon	198
Zsolt Péter: A prekariátus megjelenése a modern kvantitatív szociológiai vizsgálatokban	214

Kultúrák – Nézőpontok

Kürti László: Testről és lélekről – Gondolatok Enyedi Ildikó új filmjéről	223
--	-----

Szepessy Péter

Közösségfejlesztés

Egy módszer elmélettörténeti és tudománytörténeti megközelítése I.¹

This report attempts to systematize the conceptual problems inherent in “community development”. To what extent is it a method, and to what extent is it a theory? Upon outlining the historical categorization of the notion of “community”, we will discuss the history of community building approaches, including settlement. Using examples of systematic inequality and integration into society, we demonstrate the contradictory nature of community building methods.

Keywords: Tönnies, Simmel, Durkheim, Parsons, Habermas, community, community development, community study, settlement, integration, modernity.

A közösségfejlesztés (community development) előzményei egészen a XIX. század második feléig nyúlnak vissza. Leginkább az amerikai és nyugat-európai urbanizáció dinamizmusát látják az igazi kiváltó oknak. A nagyvárosok fejlődése – pontosabban növekedése – és az ebből fakadó nagyszámú, addig ismeretlen probléma megjelenése az egyik legfontosabb katalizátor. A közösségfejlesztés első intézményesült formájának a settlement tekinthető. De még mielőtt intézmény és tudománytörténeti fejtegetésébe kezdenénk, egy fontos kérdést kellene tisztázni. Minek tekintjük a „közösségfejlesztést”?

A közösségfejlesztés szóösszetétel mindkét tagja – önmagában is – problémás tudományelméleti szempontból. A „közösség” fogalma a társadalomtudományok egyik legtöbbet használt kategóriája, pontos definícióval is rendelkezik, mégis kétségesé vált a tudományos státusza. Ennek a kétséges státusznak szükségszerűnek kellett lennie, mondhatjuk talán így is, mert rosszkor volt rossz helyen. Arra a helyre, amire a közösség

¹ A FÖNIX ME” – Megújuló Egyetem felsőoktatási intézményi fejlesztések a felsőfokú oktatás minőségének és hozzáférhetőségének együttes javítása érdekében EFOP 3.4.3-16-2016-00015 projekt keretében a 4-es „Társadalmi felzárkóztatás” című részprojektben a Főnix Program keretében született tanulmányok.

tudományos kategóriája készült, és amit betöltött sokáig, egy másik kategóriának volt szüksége. Ez a másik, versengő fél, maga a társadalom. Paradox helyzet, amelyet megpróbálunk kibogozni.

A közösség tudomány vagy elterjedtebb fordításban közösségtanulmány (community study) alapvetően a szociológiából nőtt ki. Meg kell jegyezni, hogy sem fogalmi apparátusát, se módszertanát, sem céljait tekintve nem kizárólag a szociológiából vezethető le. Számos egyéb társadalomtudomány járult hozzá ahhoz a tudáskészlethez, amit ma közösségtanulmány néven ismerünk. Mind a vizsgálatok tárgyát, mind pedig a fogalmi készletét tekintve nagy utat járt be a klasszikus kezdetek óta, és vált mára egy önállóan tekinthető diszciplínává. Tönnies, Simmel, Sombart, Weber vagy Durkheim, de még Marx nézetei, definíciói is, egészem mást mutatnak, tárnak fel nekünk a világból ma, mint amire eredetileg, több mint száz éve készültek. Ennek több oka is van. Először is a világ ma nem olyan, és nem úgy működik, mint 100-150 évvel ezelőtt. De ez a kisebbik probléma, mert bár látszólag nagyok a különbségek, látványos a fejlődés, a nyugati kapitalizmus működési elvei az alapstruktúrájukat tekintve nem sokat változtak. Változott az, amire a társadalomtudományok kíváncsiak. Bizonyos kérdések sokkal fontosabbnak tűnnek ma, mint 100 évvel ezelőtt. Ezen kérdések közé került a közösség is, pontosabban e kérdések fókuszába. Manapság már nemcsak közösségeket kutatunk, vagy figyelünk meg, hanem közösséget „fejlesztünk” (community development), sőt „teremtünk” (community organisation) is.

A klasszikusnak tekinthető társadalomelméleti hagyomány még arra összpontosította figyelmét, hogy a tradicionális társadalmak és a modern társadalmak közötti különbségeket ne csak történetileg, hanem fogalmilag is megragadhatóvá tegyék. A modernitás nyugati győzelme és látványos térhódítása után, azonban egyre hangosabb és jelentősebb lett a kritikai megközelítés. A kapitalizmus olyan gazdasági és politikai rendszert hozott létre, amelyből nagy számban rekesztődnek ki emberek. Mindez kezdetben a modernitás működési elvéből következően, individuális problémának tűnt, és ekképpen állították be a kutatások is, viszont hamar kiderült, hogy itt nemcsak egyének, hanem nagyobb társadalmi csoportok, közösségek maradnak ki, vagy le, a modernizációból. Később az is nyilvánvalóvá vált, hogy nemcsak egyes közösségek, hanem maga a közösség, mint társadalomszervező elv, illetve gyakorlat is veszélyben van, mert nem illeszkedik harmonikusan a kapitalizmus vezérelte modern demokráciák működési elveihez. Ettől a pillanattól fogva a probléma kétfelé hasadt. Egyrészt társadalomelméleti –ebbe értve a szociológiaelméleti és a társadalomfilozófiai megközelítést is– másrészt egy „módszertani” problémává. Hogyan lehet a lemaradókon, a kívül kerülőkön segíteni? Szűkebb értelemben ez utóbbit

tekinthetjük community study-nak. Azonban a társadalomelméleti megközelítések, kritikák, elméletek párhuzamosan végig kísérik a közöségtanulmányok elmúlt száz évét, számos esetben befolyásolva annak gyakorlati orientációit.

Mint ahogy fentebb említettük, a legfontosabb kérdések közé a közösség fogalma tartozik. Az elméleti irodalomra talán a Tönnies féle közösség fogalom tette a legnagyobb hatást. (Tönnies, 1983.) Tönnies alapvető, világtörténelmi jelentőségű változásnak tekintette a modernizáció európai győzelmét. A kapitalizáció folyamatának különös figyelmet szentelt, és részletesen elemezte a változásnak az erkölcsre, a jogrendszerre, a lakóköznyezetre, az iparra, a mezőgazdaságra gyakorolt hatását. Különös hangsúlyt fektetett a jövedelemszerzés változó módjainak elemzésére. Megfigyelései arra a következtetésre jutatták, hogy a társadalom belső szervező elvei változnak meg, mégpedig radikális módon, tehát az új típusú társadalom nagyon sok elemében nemcsak tagadja a régit, hanem kifejezetten az ellentétét állítja fel. Ez a nagyon erős állítás a közösség és társadalom illetve a tradicionális versus modernitás ellentétében ragadható meg szerinte. Tönnies közösség-fogalma nem kivétel abban a tekintetben, hogy más társadalomtudományi kategóriákhoz hasonlóan jelentésváltozásokon megy keresztül. De ezek a jelentésváltozások nemcsak Tönnies óta működnek, hanem már előtte is jelen voltak a tudományos gondolkodásban. A közösség fogalma a XIX.-századi német társadalomfilozófiában is ismert fogalom volt, és ott is a társadalomtól való különbözőséget volt hivatva demonstrálni. De a közösséghez a célhoz kötöttség fogalmát rendelték ellentétben a társadalommal, amely cél nélküli. Ez a jelentés nem Tönniesnél változik meg egy csapásra, hanem a romantika hatására fokozatosan, és Tönniesnél „csak” összegződik. A közösség személyes kapcsolatok és „akaratok” viszonyrendszere, a társadalom viszont a célszerűségi struktúrák világa lesz. Vagyis a közösség már a „lényegét”, - vagy mondhatjuk - az értéket képviseli, a társadalom pedig a „cél”, vagyis a racionalitást. Ennek a jelentésváltozásnak a mélyén kétségkívül megbújjik egy romantikus antikapitalista szemlélet, amelyet Tönnies többek között éppen Marxtól kölcsönzött. Osztotta Marx értéktöbblet elméletében megjelenő kapitalizmuskritikát, azt, hogy az embert „munkaerővé”, tehát áruvá, éppen a haszon, a profit utáni kötelező – mert elkerülhetetlen – hajsza teszi. Ezért változik meg a munkamegosztás és az emberi kooperáció történeti formája. Ennek a változásnak lenne elméleti lenyomata a közösség és a társadalom kategóriája. Ugyanakkor nem csak történeti kategóriákkal állunk szemben, hanem eszmékkel is. Tönnies szerint – mint ahogyan mások szerint is – az európai modernizáció alapjaiban, de ami ennél fontosabb, valóságosan

is megváltoztatja saját addigi működési struktúráját. Ez – nem csak Tönnies szerint – empirikusan is igazolható, sőt az is igazolható, hogy egy eddig még soha korábban nem létező működési elv lesz Európában uralkodó. A tradicionalitásnak több, egymástól többé-kevésbé jól elkülöníthető formáját lehetett azonosítani, a történelemben, amelyek a közöttük meglévő különbségek ellenére is tradicionálisak voltak, vagyis alapvető működési logikájuk egyezett. A modern kapitalizmus, a társadalmi, ahogyan Tönnies mondja, nem ilyen. Ezt a lényegi különbséget azonban nem csak Tönnies hangsúlyozza, hanem a kortársai is, sőt Marx, aki egyenesen a kapitalizmust megelőző társadalmi formákat gyakran összefoglaló néven prekapitalista társadalmakként említi. Azért, hogy Tönnies elméleti elődeiként ne csak a romantikus antikapitalistákat emlegessük, szögezzük le azt, hogy a modernitás történeti különösségét olyan gondolkodók is alapvető fontosságúnak látták, mint Burke vagy Tocqueville.

A történelemben végbemenő valóságos átalakulás, elméleti következtetésekre is vezeti Tönniest, és ennek következménye lesz a két társadalmi szervező elv eszmei különbségeinek megragadása. A tradicionális társadalmak létének központi elve a közösség. A közösség nemcsak empirikusan megragadható szociológiai tény, hanem eszme is. Ennek az eszmének legfontosabb jellemzői - például az együttélés, amely minden körülmények között feltételezte a személyes jelenlétet, a barátság, amely segítségben, sőt önfeláldozásban is megnyilvánulhatott -, a kölcsönös igenlés mindennapi gyakorlatában nyilvánult meg. Amikor Tönnies a közösséget, mint eszmét is megfogalmazza, egyúttal elvárásokat is tesz minden olyan csoportosulás, együttélési forma felé, amely tudatosan vagy nem tudatosan, de a közösség státuszára tart igényt. Ez viszont nem jelenti azt, hogy az elvárások, illetve szempontok empirikus teljesítése automatikusan létrehozza vagy működteti a közösséget közösségként. Tönnies több helyen is felhívja a figyelmet arra, hogy a hagyományok követése, a konvenciók betartása önmagában nem tesz egy együttélési formát közösséggé. Nem feltétlenül a régiesség, a múltban gyökerezettség az, ami közösséget generál. Gyakran éppen ellenkezőleg, a konvenciók követése látszólagossá válhat, és morálisan kiüresíti a hagyományt. Ezt manapság úgy mondanánk, az intézményesülés formálissá tesz és megfolytja a hagyomány szerves létezését. Tönnies ezzel a kiüresedett világgal állítja szembe a közösség szervesen kialakult viszonyait. Megállapíthatjuk, hogy Tönniesnél a közösség nem kizárólag valami régit, bejáratottat, megszokottat, konvencionálisat jelent, hanem magától értetődő, szervesen működő „természeteset”. A közösség a megértésen, az egyetértésen, nem pedig a mesterségesen létrehozott egyezségen alapul. Tönnies közösség-fogalma eszmei értelemben nemcsak

értékeket tartalmazott és őrzött meg, hanem maga is érték lett. A közösség és a közösségiség bizonyos értelemben eszmény lett a XX. századi elméletekben, de különösen az ideológiák világában. Ezért ahol hiányzott, ott rögtön felmerült az igény a pótlásra. A tönnies-i közösség kategória azonban a modernitás körülményei között nagyon nehezen alkalmazható.

Amíg Tönnies kimondottan is elsősorban az adott közösséghez tartozó személyek együttműködésében, kölcsönös támogatásában és igenlésében látta a közösség működésének strukturális alapját, addig Simmel a szembenállás, a viszály, a harc teremtmő erejével is számot vet.

Simmel viszonya a modernitáshoz legalábbis ambivalens. (Simmel, 2004.) Szenvedélyesen izgatta a közösség az egyén és a kultúra viszonya. Ezen elemek egymáshoz való viszonyából, illetve a struktúrák változó formáiból próbálta megfejteni a modernitás titkát. Simmel azért is nagyon fontos számunkra, mert vizsgálódásainak középpontjába beemelte, az addig némileg elhanyagolt kultúra szempontját. Simmel Tönnieshez hasonlóan sok tekintetben Marxból – és Hegelből - indult ki. Marxnak az áru fétisjellegéről szóló elméletét továbbgondolva jut el a szubjektív és objektív kultúra szétválásának tételéig, amellyel a tradicionális közösség és a modern individuum létformáinak különbözőségét próbálja megvilágítani. A modern, objektív kultúra szervesen működik és terjed, támogatást találva a technika rohamos előretörésében. A technikának ez az előretörése jelentős aránytalanságot alakít ki a tárgyi jelentőség és a hagyományos kulturális értékek között, ez utóbbiak hátrányára. A technika fejlődése mesterséges árukínálatot is eredményez, amely elősegíti az objektív kultúra még erőteljesebb leválását és eltávolodását a szubjektum lelki és szellemi szükségleteinek kielégítéséről. Mindez elvezet a modern kultúra tragédiájához. Simmel modernitáskritikája nem utolsósorban liberalizmus kritika is. Ennek megértéséhez figyelembe kell vennünk, hogy Simmel individuum fogalma nem a liberális felfogásból, hanem elsősorban Nietzsche gondolataiból ered. Simmel szerint a modern társadalom a specializált, munkamegosztásos kapcsolatok rendszerét, hálózatát borítja az emberre, lehetővé téve az érdekkövetés racionális eljárásait, mégis hiányzik valami, ami az ember belső, lelki bevonódását lehetővé teszi. Ez a fajta személynek személyhez közvetlenül kapcsolódó viszonya nem jelenti feltétlenül az érdekek teljes figyelmen kívül hagyását. Ahogy Simmel fogalmaz, a kereszténységben gyökerező altruizmusban sem az érdeknélküliségnek, a teljes önfeladásnak, és a megalázkodásnak volt nagy értéke, hanem a lélek megszentelődésének és az üdvözlésnek. (Simmel, 1995.)

A szociológiaelmélet korai klasszikusai sokat foglalkoztak a régi világ és az új világ közötti átmenettel. Az újat, a modernt, avagy a kapitalizmust, a régi,

tradicionális világ megváltozásának dinamikáján keresztül próbálták meg megérteni. Ennek az intellektuális érdeklődésnek a következtében egyre mélyebbre ástak a tradicionális világ struktúráiban és jutottak el a közösség fogalmához. A közösségi létforma egy viszonyrendszer. Benne embereknek, normáknak, habitusoknak, konvencióknak és érdekeknek a sajátos rendszere alakult ki, amely hosszú időn keresztül gördülékenyen tudta biztosítani az együttélés még mindenki számára elfogadható szintjét. A közösség nem csak a családtagok, rokonok és ismerősök bensőséges és ismerős életvilága, hanem az emberek egymáshoz való viszonyának kulturálisan meghatározott módja. Tönnies és Simmel kutatásaiból nemcsak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a közösség egymást jól ismerő emberek bensőséges világa, hanem azt is, hogy a közösséghez elengedhetetlenül szükséges az önmagukra és a világra vonatkozó azonos kulturális reflexió. A közösség organikus kialakulása és folyamatos működése, életben maradása nem kizárólag a földrajzi viszonyoknak, a közös gazdasági érdekeknek, a környezet materiális kényszereinek köszönhető, hanem elsősorban annak, hogy az adott közösség tagjai az azonos szociokulturális fundamentum alapján ezt értékvalasztás útján így akarják.

Nem tekinthetjük véletlennek, hogy Tönnies és Simmel francia kortársa, Durkheim hasonló belátásokra jutott.(Durkheim, 2001.) És ez nem csak azért lehetett így, mert Durkheim nagyon jól ismerte a két német munkásságát. Természetesen elméletének kialakításakor ötleteket, belátásokat is kölcsönzött tőlük, annak ellenére, hogy kutatás módszertana nem egyezett a német kollégákéval, a vizsgált tárgy jellege azonban nem engedte meg, hogy más eredmény szülessen. Durkheimet a „tények rávezették” a megoldásra, amely részben megegyezett a németek eredményeivel, de azt nem jelentéktelen módon ki is egészítette. A közösségi létforma kulturális dimenziójának jelentőségét és működésének lehetséges formáit írta meg eredeti módon, aminek heurisztikus értéke is igen jelentős. A kollektív tudat kategóriája kiegészítette az egyén – közösség - kultúra viszonylatának német elemzését. A kollektív tudat magyarázatot adott arra, hogy miért működhetett évezredekken keresztül a tradicionális emberi együttélési forma, és arra is magyarázatot adott, hogy miért lehetett ilyen sokszínű és különbözőségében is egységes ez a társadalom szervező logika. Az egyént a többiekhez – a közösséghez – a gondolkodásmódja, vagyis a kultúrája kapcsolja. És közösség csak akkor létezik, ha ez a kapcsolat, kötődés szellemi, lelki, vagyis azonos kulturális mintákban realizálódik. Durkheimnek a tradicionális világról szóló kutatásai mindig arra az eredményre vezettek, hogy a hagyományos közösséget a kulturális dimenzión keresztül lehet leghatékonyabban támadni, és leginkább ennek a kultúrának – a kollektív tudatnak – sérülékenysége

okozza a közösség felbomlását. Az integrált társadalom is csak a tudatok közösségén alapulva jöhet létre. Tulajdonképpen közös erkölcsi szabályrendszer nélküli társadalom nem létezik. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a közösséget a közös tudat – a kollektív tudat – tartja össze, a társadalmat pedig a tudatok közössége, vagyis a társadalom nem individuális alapú, hanem a közösségek, avagy „közösségiségek” építik fel. Ez különbség ahhoz képest, amit a német kollégái állítottak, miszerint a két eltérő szervező elv a közösség és az individualitás két egymáshoz képest végletesen eltérő társadalmi formát hoz létre. Durkheim itt azonban nem állt meg, továbbgondolta elméletét, és kiegészítette az integráció és a reguláció fogalmaival. Ez az elmélet két fontos állítást tartalmazott, egyrészt azt állította, hogy a társadalomban az embereket a társadalmi kapcsolatok száma, sokasága, és az e kapcsolatokból eredő közös cél tartja össze – ezt nevezte Durkheim integrációnak, másrészt úgy gondolta, hogy minden társadalomban az emberi tevékenységet külső szabályozásnak kell alávetni, mert a szenvedélyek és a vágyak korlátlanúsága veszélyes az emberre nézve. A két dimenzió – tehát a reguláció és az integráció - Durkheim szerint független egymástól. Azt, hogy a szenvedélyek és a vágyak korlátlanúsága veszélyes az emberi társadalmakra nézve, Durkheim az anómia elméletével támasztja alá. Az érték és szabály nélküli állapot, ahol nemcsak az a probléma, hogy az emberek számára nincs konkrét útmutató a különböző élethelyzetekben, hanem az is, hogy a szabály nem vonatkozik a vágyak korlátozására sem. És ez a nagyobb probléma, a modern társadalmak igazi betegsége, Durkheim szerint. Ahol nincs szabály, ott nincs közösség, és ahol nincs közösség – a szabályok és értékek közössége – ott nincs normálisan működő társadalom. Van társadalom, csak patológiás – ahogy Durkheim fogalmaz. Az a gondolat, hogy egy társadalom vagy integrált, vagy nem is társadalom – mert patológiás és ennek következtében működése nem tesz jót a benne élőknek – Durkheim honosította meg a társadalomtudományokban. Két fontos dolgot szögezzünk le a durkheim-i gondolatok következményeként. A társadalom mindig „közösségi”, mert emberi kapcsolatok, viszonyok, interakciók kell, hogy működtessék, még a modern individuális alapokon nyugvó társadalmakat is. Ennek a modern viszonyrendszernek az integráció a fokmérője, az a dimenzió, amelyen keresztül megragadható fogalmilag is a mai társadalmak működése és állapota. A másik, hogy ez a viszonyrendszer – az integráció – hogyan működik, mennyire hatékony, mennyire válik a benne élők számára valóban hasznossá, azt a közös ismeretek, a közös erkölcs, a közös tudás - vagyis a tudat közössége, a kultúra - megléte, vagy hiánya dönti el.

Amikor Parsons először szembesül a funkcionális differenciálódás problémájával – még a kiscsoport kutatások idején – az integráció funkcióját a határmegvonásban határozza meg.² (Parsons, 1953.) Így az éppen az adaptáció ellentéte. Még az adaptáció a környezetével intenzív viszonyban, abban némileg feloldódva, abból sok mindent – a szükséglet szerint – elsajátítva működik, addig az integráció funkciója ennek éppen az ellentéte. A demarkáció kijelölése és fenntartása a környezettel szemben. Itt elsősorban a csoport tagjai közötti kötődések felerősítése a lényeg. Nem a cselekvő teljesítménye számít, hanem a csoportban elfoglalt hely és annak minősége. Eszerint ítéel csoporthoz tartozónak vagy kívülállónak valakit. Mindezt a mintaváltozók segítségével jellemzett szerepkollekciók is alátámasztják. Parsonsnak az integráció funkciójához való hozzáállása alapjaiban később – amikor a funkcióhoz egyértelműen alrendszer is rendel - sem változik. (Parsons, 1956.) Az integrációs – vagy szocietális – rendszerhez az erkölcs, a jog, egyéb magatartásirányítási konvenciók tartoznak, amelyeket a kulturális minta tart össze és közvetít a cselekvők felé. Ez a motívum alapvető Parsonsnál, és már korábban kikristályosodott. Gyökere már az 1937-es Társadalmi cselekvés szerkezete című munkájában, a normatív rend alakjában megjelent. Eredete azonban még korábbi, egészen Durkheim „kollektív tudatáig” visszavezethető. „Az egybehangzó cselekvés rendszerét vagy alrendszerét, amelyet (1) a közös értékorientáció irányít, és amelyben (2) a közös értékek motivációszerűen integrálnak a cselekvésben: kollektivitásnak nevezzük. E közös értékek által történő integráció, amely a szolidáris csoportok vagy kollektivitások cselekvésében megnyilvánul, jellemzi a társadalmi rendszer részleges vagy teljes integrációit.” (Parsons 1988: 19.) Parsons számára tehát az értékek, normák világa illetve ezek érvényesülése előfeltétele mind a társadalmi integrációnak, mind a funkcionális differenciálódás esetében beálló integratív rendszerműködésnek. Mivel Parsons a funkcionális elemzés illetékességét kiterjeszti a cselekvési rendszerek mindegyikére „látunk kell, hogy itt az integrációs funkción belüli integrációs funkcióról van szó.” (Luhmann, 2006.) A cselekvési rendszer integrációs alrendszere a szociális rendszer, ennek integratív funkciója a közösségi (szocietális) rendszeren belül megy végbe a közös értékek, normák segítségével történő határmegvonással, hasonlóan Durkheim kollektív tudat koncepciójához. Habermas szerint Parsons integráció fogalma legalábbis kétértelmű. Egyrészt létezik a funkcionális integráció, amely az adaptációra és célélérés funkciójára irányul és Parsons az allokáció fogalma alatt tárgyalja.

² Az integrációról szóló alább következő gondolatmenet egy korábbi cikkemben (Az integráció fogalmi problémái rendszerelméleti megközelítésben. *Szellem és tudomány* 2015/1-2.) leírtakon alapul.

A szociális integrációt ettől meg kell különböztetnünk. „Ez utóbbi a cselekvési rendszerbe betagolt kulturális értékek fenntartásának és integrációjának funkcióira irányul. A szociális integráció nem rendszer és környezete viszonyából fakadó funkcionális kívánalmakon, hanem a kulturális értékrendszer belső rendszerint szemantikai viszonyaiból levezethető konzisztencia-követelményeken mérődik le. Mint határait fenntartó rendszerek, a társadalom és a személyiség a rendszer és környezete viszonyából adódó parancsoknak engedelmeskednek: mint kulturálisan tagolt cselekvési rendszerek azonban egyszersmind az intézményesült, illetve internalizált értékmintáknak a kultúra önértelmétől való függőségéből fakadó konzisztencia követelményeknek is alá vannak vetve.” (Habermas 2011: 436.) A problémát itt az jelenti, hogy a kultúra, Parsons értelmezésében önálló cselekvési rendszer, és mint ilyen ad alapot a szociális rendszer integrációs funkciójához. A kultúrának, mint önálló cselekvési rendszernek és a társadalmi rendszer integratív funkciójának ilyen kapcsolata ad lehetőséget az egyén számára az individuális –vagyis a közösséget megkerülő– módon történő integrációra. A könnyebb érthetőség kedvéért hívjunk segítségül még egy megközelítési lehetőséget. David Lockwood rendszerintegráció és szociális integráció megkülönböztetését. (Lockwood 1964: 244-257.) Lockwood alapján véve Parsons marxista kritikáját próbálta elvégezni. A második világháború után a baloldali értelmiségnek gondot okozott annak a ténynek elméleti feldolgozása, hogy a kapitalista rendszer működési válságai –melyek számosak– nem okozzák a rendszer végső szétesését. A társadalmi integráció fogalmával, egy társadalmon belül az egyének egymás közötti és az egyének és kollektív szubjektumok közötti interakciók és viszonyok jellemzőit írta le. A rendszerintegrációval a struktúrák és alrendszerek egymás közötti, illetve ezeknek a rendszerhez való kapcsolatát jellemezte. Ezzel megelőlegezte Habermas rendszer-életvilág fogalompárját. Ami azonban ennél fontosabb, hogy ezek után meg lehetett különböztetni a rendszer hibáiból következő működési zavarokat, sőt válságokat és a társadalmi integráltság állapotára vonatkozó megállapításokat. A rendszer működési zavarai nem okozzák feltétlenül a társadalom dezintegráltságát. A kérdés azonban sokkal izgalmasabb, ha a kauzális összefüggés hiányát az ellenkező irányból vizsgáljuk. A jól működő rendszer automatikusan integrált társadalmat feltételez illetve eredményez-e? E kérdés láttán válik egyértelművé, miért elkerülhetetlen a kultúrának, mint önálló rendszernek a feltételezése a társadalmi integráció funkcionális értelmezéséhez. Vagyis érdemes az integrációnak két szintjét –nem két módját– megkülönböztetni. Sőt nem csak érdemes, hanem szükséges is! Az egyik szint a társadalom, tulajdonképpen az individualitás szintje, a másik a közösség

szintje. Amíg a tradicionális társadalmakban a kultúra mintázatai és az abból levezethető normativitás integrálta az egyént egy közösséghez -melyen keresztül mintegy automatikusan a társadalomhoz is -addig a modernitás körülményei között ez az automatizmus már nem működik. Viszont lehetőséget ad - a korábban elkerülhetetlennek tűnő feltétel- a közösséghez való tartozás kötelezettsége alóli mentességre. Az integráció két szintje tehát a közösségi és az individuális szint. A modernitás körülményei között lehet valaki a társadalom integrált tagja -rendelkezik munkahellyel, vagy legális jövedelemmel, fizeti az adókat, egyéb közterheket, nincs összeütközése az igazságszolgáltatási rendszerrel, stb.- úgy, hogy közben semmilyen közösségnek nem tagja. Viszont is igaz, lehet valaki úgy egy közösség tagja, hogy közben nem integrált tagja az adott társadalomnak. Egy közösségnek azonban csak akkor lehet tagja valaki, ha az adott közösséget integráló értékek, normák - kultúra - feltétlen követője. (Ez utóbbi jelenségre példa a nyugat-európai bevándorlók néhány csoportja, vagy a XX. század közepéig a magyarországi cigányság.) A társadalmi integráció felé tehát két út lehetséges: az individuális, és a közösségi. Ez utóbbi azonban csak akkor, ha a közösség értékei, a közösség kultúrája funkcionális értelemben megfeleltethető a társadalom rendszerintegrációs elvárásainak. Ezek a lehetőségek is csak akkor működhetnek, ha a két megközelítés -tehát a szintek és a módok- egymással összeegyeztethetők. Az individuális szint nem keverendő össze a rendszerintegrációval és nem is azonos vele, a közösségi integráció pedig nem azonosítható a szociális integrációval. Viszont a két interpretációs séma összevethető. Mint fentebb láttuk a rendszerintegráció lehetséges individuális szinten, de a szociális integráció nem képzelhető el ebben a formában. A közösségi integráció azonban mindkét módon működhet, szociális és rendszerintegrációs módban is. Legalábbis a lockwoodi megfontolásokat alapul véve. Bonyolultabb a helyzet, ha a parsonsi logikát követjük. Parsons a társadalom, vagyis a szociális rendszer funkcionális integrációját a közösségre telepíti. A közösség ezt, azonos értékmintákat, azonos normákat követve képes elvégezni. Éppen azért lehet közösség, mert azonos mintákat követ. Ezek az értékek és normák nemcsak a közösséget integrálják, hanem ezen keresztül az egész rendszert, a társadalmi rendszert, ami mint láttuk maga is integratív funkciójú. A közösség, mint kategória egy többlépcsős fogalmi rendszer alapját képezi. Mint ilyen nagyon erős és intakt fogalom kell, legyen. Parsons tehát nem telepíti az értékek és normák keletkezési helyét a közösségre. Ezt már a fogalom nem bírná el. De a maga rendszerében logikailag sem oda illő. Az értékek és a normák a kultúra rendszerében keletkeznek. Ez a kultúra független a társadalmi rendszertől, aminek ugyan az ő teljesítménye képezi az integrációs alapját. Mivel független a társadalmi

rendszerből, onnan nem is érheti kihívás. Parsonsnál az értékek és normák racionális felülvizsgálata nem lehetséges, és ezt akkor lehet a leghatékonyabb módon biztosítani, ha nem is férhet hozzá senki a normák eredetéhez. Ez persze elméleti, analitikus megfontolás következménye, de nagyon logikus. A parsonsi logikát követve az individuális integráció nem lehetséges, fogalmilag kizárt. Igaz ugyan, hogy azok az értékek és normák, amelyek követése előfeltétele az integrációnak a kultúra rendszerében – a társadalom rendszeréhez képest kívül – keletkeznek, tehát elvileg individuális szinten is elérhetők, és interiorizálhatók lennének, de éppen az aktus, az elsajátítás mozzanata, rögtön a közösség részévé avatja az egyént. Az integráció nem a cselekvő egyén műve, hanem pont fordítva, a kultúrából levezethető értékek és normák követése avatja az individuumot azzá, ami, a közösség részévé. Másrészt a különállás lehetővé teszi a rendszerintegrációt a szimbólumok útján. Meg kell jegyezni, hogy Parsonsnál a kultúra rendszere tartalmazza – többek között - az értelemadó jelentés összefüggéseket, a szimbólumokat, melyek mind túlélnek a társadalmak vagy egyének életciklusait, és ezzel megkönnyítik a rendszerintegráció folyamatosságát. Mindebből következik, hogy a kulturális aspektusokat el kell választani a társadalmitól, de az integráció értelmezése csak e kettő együttes figyelembevételével történhet. Mindezek után, ha számba vesszük, hány dimenzió figyelembe vétele lenne szükséges az integráció vizsgálatához, a következő eredményre juthatunk. Kultúra és társadalom, kultúra és egyén, társadalom és egyén viszonya. (Habermas 2011: 378-379.) Mindhárom esetben érdemes a rendszerintegráció és a szociális integráció szempontját is végig gondolni. A fenti viszonyrendszerek több szempontú elemzése elkerülhetetlennek tűnik, mivel a viszonyrendszerekben elemezhető jelenségek, és jelentés szintek egymásból nem vezethetők le. Vagyis az oksági összefüggésrendszerben a jelenség komplexitása nem ragadható meg. És nem csak azért, mert a kauzális vizsgálat egy, vagy csak néhány szempontot képes átfogni. (monokauzális) Amennyiben megsokszorozzuk a vizsgálat szempontjait, akkor sem jutunk előbbre. A jelenség komplexitása más nagyságrendet igényel. Arról nem is beszélve, nem biztos, hogy kizárólag oksági összefüggések állnak a jelenségek hátterében. Mivel a társadalom tagjai, vagyis az emberek is érintettek, és a kultúra világa is, feltételezhető a strukturális, az intencionális, sőt a narratív struktúrák megléte, jelentősége. Rendszerintegráció és szociális integráció fogalmi megkülönböztetése azért is nagyon fontos, mert a modernitás egyik különlegességére tapinthatunk rá. A megkülönböztetés fogalmi szinten a tradicionális társadalmakban is megragadható, de ott az anyagi újratermelés, és a hatalmi struktúrák még szinte tökéletes módon a társadalmi-közösségi (életvilág) rendszerbe voltak beágyazódva. A modernizációval a

rendszereszerű mechanizmusok egyre inkább különválnak, elszakadnak a közösség normatív imperatívuszaitól. A modernításban a rendszer logikája megegyezik a pénz és a hatalom médiumai által irányított mechanizmusokkal. A rendszer „gyarmatosítja” az életvilágot. Felmerül a kérdés: elképzelhető-e rendszerintegráció szociális integráció nélkül? Ez a kérdés azért is lényeges lehet, mert a rendszerszinten végbemenő változások egyre inkább függetlenednek a társadalmi elvárások konszenzuális tartalmaitól. A rendszer logikája technikai és anonim folyamatok mögé bújik, melyeket előszeretettel állít be neutrális, de hatékony (racionális) eljárásokként. Az ezekhez való integráció kikerülhetővé teszi a kulturális, értékalapú normatív integrációt a közösséghez (életvilág). Tehát felmerül a lehetősége egy „felemás” integrációnak, de ennél van nagyobb horderejű kérdés is, amit a két integratív elv elválása okoz. Amennyiben nem individuális szintű integráció történik, amely mint fentebb láttuk megvalósítható csak rendszerszinten is, hanem egy közösség integrálódik rendszerszinten, akkor ők akár a rendszer működési logikáját felhasználva - gyarmatosítva a társadalmat - a maguk normái felé fordíthatják azt. A kérdés az, bekövetkezhetsz-e ilyen helyzet? Térjünk vissza Habermas kategóriáihoz, először kultúra és társadalom viszonyához. A modernitás a funkcionális differenciálódás mellett strukturális differenciálódást is eredményezett és eredményez folyamatosan, minek következtében az intézményrendszerek egyre inkább leválnak az őket létrehozó és legitimáló világképektől. Nem értékük miatt működtetünk különböző intézményeket, hanem technikai hasznosságuk miatt. Ebből a kultúra szintjén egyfajta értelemvesztés, a társadalom szintjén pedig legitimációs deficit állhat elő. A kultúra és egyén viszonylatában a tradícióhoz való viszony, annak megújítása, a szokások átértelmezése, vagy éppen a hagyomány erodálódása a vizsgálandó. A tradícióhoz való viszony reflexívvé válik, ami maga után vonja az identitás önszabályozó mechanizmusainak instabillá válását. Mindebből következik a személyes tudás racionálisabbá válása és a hagyományos (kanonikus) műveltség felülvizsgálata, folyamatos átértelmezése. Egyén és társadalom viszonyában beáll az anómiás állapot, az elidegenedés és a kollektív (nemzeti) identitás elbizonytalanodása. Viszont cserében megnő az interakciós kapcsolatteremtés lehetősége. A modernitás dinamikus folyamatai sem szociális sem rendszerszinten nem könnyítik meg az integráció körülményeit, feltételeit. Az integráció fogalmi tisztázása érdekében mindhárom viszonyt a rendszerintegráció és a szociális integráció viszonylatában is vizsgálni és tisztázni kell, vagy kellene. Ettől most ebben a dolgozatban eltekintünk. Azonban megemlíjtük, hogy mindennek empirikus szinten módszertani relevanciája is lehet. Annak illusztrálására, hogy az integráció fogalma bonyolult tartalmat takar, talán ennyi elméleti

fejtegetés is elég. A modern társadalmak a differenciáltsága létrehozott olyan helyzeteket, amelyekben azt is nehéz megállapítani ki, vagy mi az integrált, vagy éppen a kívülálló. Sokféle csoportidentitás létezik, amelyek segítségével igen különböző és sokféle kollektivitás konstituálható. Egy társadalom természetes működési feltételek között integrált. Nem is lehet másképp, mert nem működne, vagy nem lehetne társadalomnak nevezni. Azt tapasztaljuk azonban, hogy újra és újra integrációs elvárások és kényszerek fogalmazódnak meg. Sokan szeretnének integrálódni, vagy még inkább másokat integrálni, de az esetek jelentős részében nem világos, nem egyértelmű, hogy miért, és az sem hogyan. Mit akarnak integrálni és mihez? Ezek a típusú integrációs elvárások inkább politikai, vagy ideológiai ihletettségek, mint tudományos, vagy, ami ennél fontosabb társadalmi eredetűek. A modern társadalmakban nem egyféle módja lehetséges az integrációnak, és az egyén individuális módon is integrálódhat, ami nem zárja ki, hogy különböző csoportokhoz való tartozása okán szintén integráltnak tekintsük, igaz csak bizonyos értelemben. Egy példa a sokdimenziós lehetőségekre. Valaki egy vallási közösség tagja, mely közösség a követett vallás eszmerendszere miatt nem integrált a szociális rendszerben és a társadalmi rendszerben sem, de az egyén felkerült az államigazgatás bürokratikus rendszerébe, mert mondjuk, rendszeres segílyt kap, különféle juttatásokban részesül. Ilyenformán része a rendszernek, individuálisan, de része lehet csoporttagként is, mert mindeközben egy sportegyesület tagja, akik részt vesznek különböző rendezvényeken.

A modern társadalom igen komplex rendszer, amely lehetővé teszi azt is, hogy különböző csoport identitásokkal rendelkezünk, és ebből kifolyólag az egyénnek egyszerre több társadalmi státusza is legyen. Ezek ráadásul különböző presztízsűek is lehetnek, de a státuszinkonzisztencia problémájával ebben a tanulmányban nem foglalkozunk. Az viszont előfordulhat, hogy egyes státuszában az egyén integrált állapotú, egy vagy több másik státuszában pedig nem. Sokkal bonyolultabb a helyzet, ha közösségekről beszélünk.

A közösség társadalmi nagycsoport, amely belső állapotát tekintve integrált, tehát rendelkezik olyan kulturális jellemzőkkel és eszközökkel, amelyek segítségével képes a határmegvonásra, tehát arra, hogy megkülönböztesse magát a környezetétől. A társadalmi valóság azonban gyakran állít elő olyan helyzetet, amikor mások jelölik ki bizonyos csoportok helyét egy társadalomban, szintén határmegvonás segítségével. Itt a domináns csoportok, vagy közösségek saját határmegvonási aktusukkal egy időben másokat kizárnak a közösség kereteiből, ugyanazzal az aktussal. Ezt azonban a saját társadalmuk működési feltételeiként teszik, tehát a szociális és rendszerintegráltság nélkülözhetetlen feltételeit elégítik ki.

Az effajta konfliktus helyzetek rendszerelméleti szempontból nehezen kezelhetők. Itt általában történeti, etnikai, hatalmi, politikai, gazdasági stb, szempontok alapján szoktak a dolgok rendeződni, vagy nem rendeződni. Elhúzódó társadalmi krízisek, hosszantartó válsághelyzetek is kialakulhatnak, és sok ki is alakul hasonló szituációkból. Ezeknek a válsághelyzeteken a feloldása lehetséges, a megoldása azonban nem lehetséges, legalábbis végleges formában biztos nem. Ralf Dahrendorf egy helyen kifejtett véleménye (Dahrendorf 1990.) szerint a piacgazdaság, vagyis a kapitalizmus, a politikai szabadság, vagyis a liberális parlamentarizmus rendszere, és a társadalmi integráció egyszerre egy helyen, együttesen nem érvényesülhet.

Vagy piacgazdaságot és politikai szabadságot láthatunk társadalmi integráció nélkül - Európában és Észak Amerikában, vagy piacgazdaságot és társadalmi integrációt politikai szabadság nélkül. Ázsia, a moszlim világ jelentős része stb. Mind a három összetevő egyszerre nem valósul meg. A kérdés most már az, hogy megvalósulhat-e egyáltalában? Az integráció alanyai általában közösségek vagy csoportok. Legalábbis azok szemében, akik minden áron integrálni szeretnének valakiket. Ezeket a csoportokat vagy jobb esetben közösségeket közös jellemzőkel ruházzák fel.

Ezek a tulajdonítások sok esetben addig is elmennek, hogy a jellemzésekre használt fogalmak önálló életre kelnek. Egy társadalmi csoport, vagy közösség egyedi megkülönböztető tulajdonsága, vagy jellemzője, specifikusa lehet kulturális, ezen belül különösen vallási, nyelvi, lehet etnikai, szociális, ami itt egyértelműen anyagi és jövedelmi hátrányokra utal. Az integrációs kutatásokkal foglalkozók előtt mindig ott a feladat, ki kell választani, mely dimenziót részesítsék előnyben. Az a tapasztalat, hogy a kutatások döntő többsége relativizálja, sőt negligálja a kulturális, vallási és etnikai diverzitások jelentőségét. Ezzel szemben kitüntetett figyelmet fordít a szociális különbségek vizsgálatára, ahol is a szegénység sokszor explanans és explanandum is egyszerre. Vagyis megmagyarázandó jelenség és magyarázó ok is. Fentebb utaltunk már a monokauzális kutatások hiányosságaira, amelyeknek tipikus példája: a szegény tehát integrálatlan, sőt kirekesztett, logika. Bizonyos társadalmi csoportokat jellemző adottságokat, állapotokat vagy körülményeket általában hátrányokként értelmezik és így lesz a definíció része. Az egy másik kérdés, hogy ezek a bizonyos jellemzők, vagy tulajdonságok, mihez képest hátrányok? Ezek a besorolások, rangsorolások miféle világképek alapján történnek meg? Ezt még fokozza az az elméletileg semmivel sem igazolható eljárás, hogy a hátrányokkal jellemzett csoportokat „kisebbségként” definiálják, melyek néhány esetben nem is kisebbségek a szó szoros értelmében. Itt nem csak arról van szó, hogy szám szerint nem kisebbség, és ezért furcsa a besorolás vagy az elnevezés. Tudjuk itt a

„kisebbség” azt jelenti, hogy valamilyen társadalmilag fontos, sőt nélkülözhetetlen erőforrás híján van. Fentebb vázoltuk a modern társadalom egyik fontos jellemző vonását, nevezetesen azt, hogy különböző csoportidentitások párhuzamos léte természetes jelenség. Azt is tisztáztuk, hogy az egyén egyszerre több csoportnak és/vagy közösségnek is tagja lehet. Tehát előfordulhat, hogy az egyik csoport tagjaként hátrányt él át, egy másik csoport tagjaként viszont többlet erőforrásokhoz jut hozzá. Azok a csoportok, amelyek kizárólag hátrányt szenvednek szinte minden társadalmilag fontos területen, nem akadályozhatják meg az egyén individuális rendszerintegrációját. Erre a modern társadalmakban lehetőség van, éppen a politikai szabadságjogok, korábban nem tapasztalt széles érvényesülése miatt. Amennyiben szociálisan és rendszerszinten is integrálatlan csoportok és közösségek vannak – márpedig vannak – akkor ennek nem kizárólag, sőt elsősorban nem az az oka, hogy az integráció lehetőségétől – és ennek következtében az anyagi erőforrásokhoz való hozzáféréstől – erőszakkal meg lennének fosztva. Valami másnak is kell lennie a háttérben, valószínűleg nem is egy körülménynek. Ezek az „körülmények” pedig különböző kombinációban sok dimenziójú összefüggésrendszert alkotnak. A rendszerelméleti megközelítés arra hívja fel a figyelmünket, hogy az értékek, normák, általában véve a kultúra szerepe sokkal fontosabb viszonykijelölő dimenzió annál, mint amilyen figyelmet kap az integráció körüli polémákban és kutatásokban. Térjünk vissza most egy pillanatra Dahrendorf kijelentésére, miszerint piacgazdaság, demokrácia és integrált társadalom egy időben nem valósul meg. Először is a nyugati világ – amelyben demokrácia és piacgazdaság van – nem integrált. Milyen szempontból nem integrált a nyugati társadalom? Amennyiben a rendszerintegráció módjában állna fent deficit, sem a demokratikus jogok nem érvényesülhetnének, sem a kapitalista piacgazdaság nem működne, - mert, hogy ez a rendszerintegráció maga - különösen nem olyan hatékonyan, ahogyan tette azt az elmúlt ötven-hatvan évben. Vagyis a szociális integrációval van a baj. Kik azok, akik kívül rekednek a nyugati – nyitott, toleráns, demokratikus szabadságjogokkal ellátott – társadalmon?

A szegények, a más vallásúak, a más nyelvűek, az akármilyen okból mások? Erre nehéz a válasz, különösen, ha megfontolás tárgyává tesszük a kijelentés másik felét is. Ázsia nagy része piaci és integrált, de hiátus van a szabadságjogokban. Ázsiában - de lehetne ez akárhol is - van szegénység, mégis integrált, Dahrendorf szerint. Tehát a szegénység önmagában nem állít elő dezintegráltságot. A társadalmi integráció hiányát valami más okozza.

A szegények ugyanannak a társadalomnak a részei, méghozzá integráns részei, mint a nem szegények. Milyen alapon? Nyilván nem az anyagi, jövedelmi vagy érdekérvényesítő lehetőségek azonossága vagy hasonlósága

miatt, hanem azért mert azonos kultúrájuk a társadalom gazdagabb, szerencsésebb részével. Ennek a logikának az értelmezésére hozhatunk történelmi példákat is, többek között hazánk történelméből. A hódoltság utáni betelepítések sokfelől, sokféle nációt hoztak a Kárpát-medencébe. Néhány csoportja, pontosabban közössége a betelepülőknek néhány évtized múltán integráns részévé vált a magyar társadalomnak, és amire elérkezett a modernizáció, társadalmi státuszát, illetve egyes esetekben státuszait tekintve nem különbözött a magyaroktól, de még a hozzá hasonlóan betelepülő nem magyarokétól sem, minden nyelvi különbözőség ellenére. Itt elsősorban a svábokra és a szlovákokra gondolunk. Miért alakulhatott ez így? Mert alapjában véve az azonos kultúra, azonos vagy legalábbis nagyon hasonló – mai szóval élve kompatibilis – értékeket, normákat, világképeket alkotott. Ez volt a közös alap, ami kölcsönösen érthetővé tette egymás számára még az esetleges ellentéteket is. Nem minden etnikum esetében volt ez így. Több konfliktus, sőt az integráció teljes elmaradása is előfordult, elsősorban azért, mert az értékek és normák más kulturális szimbólumrendszerből vették érvényességük legitimitását. A szegény, még ha nagyon szegény is, lehet a társadalom integrált tagja, elsősorban a rendszerintegráció szempontjából, de a szociális integráció sem kizárt, amennyiben osztja társadalmának alapvető értékeit és ezen keresztül ennek segítségével egy közösség részeként integrálódhat. Itt a feltétel az, hogy a közösségnek legyenek saját értékei, normái, és ezek összeegyeztethetők legyenek a kulturális meghatározottságokkal. Amennyiben nincs ilyen közösség, vagy van közösség, de annak normái nem illeszkednek a társadalom integrációjáért felelős kultúrával, annak szimbolikus mintázataival, és üzeneteivel, akkor a közösségen keresztüli integráció nem fog megvalósulni. Nem valósul meg az integráció akkor sem, ha a társadalmi csoport azért nem tud közösséggé válni, mert nincsenek közös értékei. Vagy nem is voltak, vagy már eloptak, feledésbe mentek. Az egykori közösségben beállt az anómia. Ebben az esetben a csoport tagjaként, de individuális szinten megvalósítható a rendszerintegráció, de a csoport – mivel nem közösség – nem képes kollektíván integrálódni. A szegénységből való kitörésnek számtalan feltétele van, melyek közül csak kevéssel rendelkezik maga az egyén. Amivel rendelkezhet, az a közös érték és normarend. Például a kitöréshez szükséges motivációt is csak az értékekből lehet levezetni. Amennyiben a sors vagy a történelem lehetőséget biztosít a kitörésre, készen kell állni. A kitörésre alkalmas helyzet felismerése is feltételezi a közös kultúrát. A szocializmusnak nevezett - tegyük fel - modernizációs kísérlet, több millió ember számára tette lehetővé a mélyszegénységből való szabadulást. Többségük élt a kínálkozó alkalommal az ötvenes, hatvanas években. Bármennyire ellentmondásos is ez

a korszak a „három millió koldus” eltűnt. Nem nyomtalanul, ezt nem állítjuk, de az a nyomasztó mélyszegénység, amiben az agrárnépesség többsége élt, a cselédek és zsellérek világa, a hetvenes évekre eltűnt a magyar vidékről. Nem szeretnénk társadalomtörténeti elemzésbe bonyolódni, ez a példa annak illusztrálására szolgál, hogy a szegénységtől akkor lehet megszabadulni, ha az egyén már szegényként is integrált része volt a társadalomnak. Szegény volt ugyan, de az adott társadalom részese.

Mindezek után feltehetjük a kérdést, pontosabban több kérdést is, mit akarunk integrálni, és mihez? Egyéneket rendszerhez? Egyéneket kultúrához? Kultúrát rendszerhez? Közösséget társadalomhoz? Közösséget rendszerhez? Vallást kultúrához? Vallást rendszerhez? Ezek mind lehetséges eljárások, csak azt kéne tudni, miért tesszük, amit teszünk? Az integrációt minek tekintjük? Eszköznek vagy célnak? Amennyiben eszköznek, akkor mi a cél? Mit szeretnénk az integráció segítségével elérni?

Itt most emlékeztessünk a modern társadalmak másik elemzési dimenziójára a reguláció, vagyis a szabályozás mibenlétére. A vázlatos elmélettörténeti elemzések is jól mutatják, hogy a szabályozás elsősorban az értékek és a normák világához tehát a kultúrához vezetnek el minket. Vagyis egyén, szociális világ – legyen ez akár tradicionális közösségi, akár modern individuális szocialitás – közötti kapcsolatot elsősorban a kultúra teremti meg. Szögezzük le a kultúra dimenziója megkerülhetetlen egyén és társadalom viszonylatában. A fentiekben szóltunk róla, a közösségen keresztül könnyebb integrálódni egy társadalomba, és az élet menete is harmonikusabb, amennyiben ez a közösség funkcionálisan és kulturálisan valóban létezik. Elképzelhető azonban egy társadalomhoz való individuális integráció is.

Amíg a klasszikus elmélet a közösséget csak a tradicionalitás körülményei között tudta elképzelni, addig Durkheim már a modernitás feltételévé teszi – ha nem is a „klasszikus közösséget” de legalább - a „tudatközösséget”. És ennek a „tudatközösségnek” éppen az lenne a funkciója, hogy normákat és értékeket biztosítson a társadalom számára, azért hogy elkerülhessék a dezintegrációt és az anómiás állapotot. A modern társadalmakban többféle közösségdefiníciónak megfelelő közösség létezik egyszerre. Létezik a hagyományos közösség, amely elsősorban etnikai, vallási, és természetesen ezzel összefüggésben kulturális dimenziók mentén azonosítható. Sokszor a hagyományos, tradicionális közösség működési elveit mutató társadalmi csoportok a stratifikációs térben is jól elkülöníthető módon jelennek meg. Erre példa lehet a cigányság, vagy az ultra ortodox (haszid) zsidóság. De létezik a modern társadalomban a tudatok közössége is, világnézetek, ideológiák, világképek és értelmezések, divatok formájában, amelyek lehetővé tesznek sokféle, többek között virtuális „tudatközösségeket” is. Azután vannak

még a rendszerintegrációs funkcionális kényszerek, amelyek többek között a munkahelyi „közösségeket” is generálják. Amikor tehát közösséget szeretnénk „fejlesztetni” vagy „építeni”, egyszerre sok kérdésre kell választ adni! Fentebb már az integrációval kapcsolatban elkezdtük a kérdések számbavételét, de ezt ki kell egészítenünk, a közösség, a kultúra és az integráció fogalmaival, illetve ezeknek egymáshoz való viszonyával. Közösségeket azért fejlesztünk, hogy a benne résztvevő személyek integrációját segítsük? De mihez való integrációját? A rendszerhez – gazdaság, munkaerőpiac -, a társadalomhoz, vagy valamelyik virtuális tudatközösséghez? És miért gondoljuk azt, hogy „közösségen” keresztül könnyebb lesz az integráció, vagy bármilyen más cél elérése az ember számára? Amennyiben közösséget valamely célra irányultan fejlesztünk, feltételezzük, hogy a célhoz más eszközökkel nem jutunk el, vagy csak aránytalanul nagy áldozatok árán. Célra szerveződik, de tulajdonképpen eszköz a modern közösség, bármelyik definíció felől is közelítsük meg.

A modernitás problémáival foglalkozó elméletek másfélszáz éves története nagyon gazdag hagyományt hagyott hátra a közösség, társadalom, fejlődés, integráció, igazságosság, egyenlőtlenség, stb. kérdéskörében. Az elmélettörténeti fejtegetések közben sem szabad azonban elfelejtenünk, hogy létezik egy másik történet is. Ez pedig a közösségépítés, közösségfejlesztés gyakorlatias működésének története. Ezt a történetet a settlementtel szokás kezdeni, pedig ez sem magától értetődő. A settlement mozgalom két alapintézménye a londoni Toynbee Hall, illetve a chicagói Hull House. Alapításuk is igen közel esik egymáshoz – 1884, illetve 1889 – és tudjuk azt is, hogy Addams londoni útján szerzett tapasztalatai és élményei döntően hozzájárultak a chicagói intézmény megalapításához. A settlement „házak” alapvetően szociális intézmények voltak, szegénynegyedekben működtek, és mindig fontos feladatuknak tekintették, hogy a társadalmi elit fiatal tagjai ismerjék meg ezeket az intézményeket és ezen keresztül a társadalom szegény csoportjait. A settlement őskorában is eredendően kultúrát szerettek volna terjeszteni. Művészeti előadások, egyetemi tanárok és diákjaik kiköltözése (settlement) a „terepre”, hogy ott a helyszínen terjesszék a műveltséget és a kultúrát. De kezdettől fogva „szegénygondozás” is volt a settlement. Szinte mindegyik settlement házban volt könyvtár, fürdő, de sok helyen még óvoda is működött.

„A settlement tehát kísérleti erőfeszítés arra, hogy segítsen a nagyvárosi modern életfeltételekből következő társadalmi és ipari problémák megoldásában. Kísérlet arra, hogy egyszerre enyhítse a túlzott felhalmozást a társadalom egyik oldalán és az elszegényedést a másikon. Feltételezi, hogy ez a túlfelhalmozás és elszegényedés a legfájóbban a társadalmi és képzési

privilegiumokkal kapcsolatos dolgok tekintetében érezhető” (Addams, Jane, 1981. 98.)

A Hull House szellemi környezetéhez tartozók közül sokan rokonszenveztek a szocializmus eszméivel. Így aztán nem véletlen, hogy a korai kutatások nagy hangsúlyt fektettek, a lakás, a jövedelmi és a munkahelyi viszonyok vizsgálatára. Charles Booth ötletét felhasználva még térképet is készítettek a szociális és társadalmi állapotokról. Ez a térkép ugyan Chicagóban készült, de a későbbi városszociológiai térképekhez nem sok köze van módszertanilag. Elmondható, hogy a beinduló settlement mozgalom kezdetben a szociális munka és a szociológiai kutatásoknak és vizsgálatoknak is komoly helyszíne volt. A mozgalom azt a célt tűzte maga elé, hogy az akadémia tudás – vagyis a szociológia – segítségével reformálja meg, a szociális munka révén a társadalom rosszul működő területeit. Ezt a „területet” szó szerint is és funkcionális értelemben is kell érteni. Reformtudományt szerettek volna létrehozni. (Lengermann–Niebrugge: 2007. 94.) Szociológusok és szociális munkások közötti szoros együttműködés nem tartott sokáig. Először is a szociális munka, mint hivatalos szakma nem is létezett, a képzés először New Yorkban 1898 indult. Itt azonban az érdekesség az, hogy a szociológia és a szociális munka között a kezdetektől megfigyelhető egy sajátos munkamegosztás. Az elméleti munka és a területen folytatott beavatkozó jellegű „jól szolgálati” munka kölcsönös kiegészítése. Ez nem jöhetett volna létre egy sajátos tudományfilozófiai meggyőződés nélkül, amely alapjait a tudományon kívüli területről kölcsönözte. A meliorista hagyomány, amely meg van győződve arról, hogy az ember nevelhető, a világ különböző átalakításokkal javítható, egyszóval „csinálható”. A szociális problémák is megoldhatók az érdekelt felek kompromisszumkészségével. Ezeknek a problémáknak a megoldásába a közhatalomnak is be kell avatkozni, természetesen a tudomány segítségével. Ez a meliorista hozzáállás azonban kezdetektől fogva komoly ellentmondásokat hordozott magában. A szociológia feladata ebben a munkamegosztásban az, hogy szállítsa a társadalom „természettudományát”. A társadalmat is meg lehet ugyanúgy ismerni, mint a természetet. A társadalmi folyamatok is törvények által determináltak. Ez feltétlenül szükséges a beavatkozó munka legitimálásához, mert ha nem determinisztikus, nem szükségszerű a társadalmi folyamat, akkor nem legitim abba beavatkozni, mert nem tudhatjuk, mit változtatott meg cselekvésünk. A közösségfejlesztés beavatkozó jellegű tevékenység, még akkor is külső beavatkozás, ha kétségtelenül jobbító szándékú. Ez a jobbító szándék azonban csak akkor létezhet minden kétséget kizáró módon, ha a társadalmi folyamatok menete szükségszerűségeken keresztül zajlik. Amennyiben nem determinisztikusak a társadalmi folyamatok, akkor a külső beavatkozás nem

tekinthető másnak, mint egy ideológia ráerőszakolása egy társadalmi csoportra.

A tudományelméleti kérdés tartogat még újabb ellentmondásokat is. Amennyiben a társadalom úgy működik, mint a természet, és a társadalomtudományok maradéktalanul kifürkészték ennek a működésnek a törvényszerűségeit, akkor sem indokolja semmi, hogy ebbe kívülről bárki is beavatkozzon. Felmerül egy filozófiai kérdés is, ki tudna „kívülről” beavatkozni? Az ember tudniillik része a társadalomnak, illetén módon alá van vetve a társadalom törvényszerűségének, vagyis ő nem lehet külső beavatkozó. De, ha zárójelbe is tesszük a filozófiai kérdést és megválaszolás nélkül továbbmegyünk, akkor rögtön egy újabb komoly problémába ütközünk. Ha a társadalmi folyamatok szükségszerűen zajlanak, akkor ebből egy „értékmentes” értékelésmentes tudománynak kell, kellene következni. Meg tudjuk állapítani mi, miért történt, és meg tudjuk mondani, hogy mi lesz a következő esemény. Ez azonban beavatkozást nem igényel, sőt nem is fogad el, mert a beavatkozás megváltoztatná a szükségszerűséget, ez pedig képtelenség.

Ezeket az ellentmondásokat azzal tudta a szociológia feloldani, hogy egy kérdést kétféleképpen értelmez, folyamatosan most már idestova több mint száz éve. A kérdés így hangzik: mi a társadalmi probléma? Ez jelentheti azt is, hogy mi a társadalmi probléma, és jelenheti azt is, hogy mi a *társadalmi probléma*? Az egyik tudományos, elméleti, vagy ha úgy tetszik filozófiai kérdés, a másik empirikus, gyakorlati kérdés – mi a probléma, oldjuk meg, és ehhez még csak tudományra sincsen feltétlenül szükség, lehet, hogy elég a józan ész. Lehetséges-e a szegénység megszüntetése? Nem valószínű, legfeljebb arra van esély, hogy akik most szegények azok később, az ilyen olyan integráció után nem lesznek szegények. Helyettük mások lesznek szegények. Arra is van esély, hogy egyéni, csoport és közösségi szinten is képesek legyenek integrálódni, tehát nem maradnak a társadalmon kívül, de szegények akkor is maradnak. Mondhatjuk azt is, a közösségfejlesztés ennek a józan észnek a gyakorlata. Nem elméleti tudomány, hanem módszer! Persze mielőtt a módszert alkalmaznánk, mégis csak tudnunk kéne, mely közösség-fogalomhoz illeszkedik. Egészen más hozzáállást igényel egy tradicionális közösség, mint egy újonnan szervezett, konkrét célra létrehozott „tudatközösség”, vagy „funkcionális közösség”.

A legfontosabb következtetés, hogy a közösség és a vele szembe állított kategória – amely lehet a társadalom vagy a csoport is – nem egymást kizáró fogalmak. Ami viszont lényeges különbség, az hogy a közösség fogalmához jelentős értékmozzanat társul, és ez az idők során egyre erősebben tapad a közösség jelentés tartományához. Ezzel mintegy kijelölve a specifikumát.

A közösség és a modern társadalom fogalmait elemző szerzők a már fentebb említett két úton indultak el és különböző, de egymást nem kizáró következtetésekre jutottak abban a tekintetben, hogy a közösségnek mi is igazából a lényege. Egyesek a gazdaságot, a fejlődésben játszott szerepet hangsúlyozták, mások a lokalitást, a „helybeliséget”, megint mások a politikai szerepet, a civil társadalom önszervező erejét emelték ki. Az, hogy a közösség fogalmához pozitív etikai és társadalomtörténeti értékek kapcsolódtak, hatással van a közösségeket „fejlesztő” gondolkodásra is. Nem véletlen, hogy a közösségépítő, közösségfejlesztő „eljárások” és az ezeket működtető csoportok nagyrészt művelődési, oktatási és tudományos keretek között mozognak, nem csak hazánkban, hanem nyugaton is. A közösségépítő és közösségszervező munkák döntő többségét e három terület fedi le. Ezeket legfeljebb a gazdasági, pontosabban a pénzügyi szempontok egészítik ki, de ezek már mindent letakarnak és elfednek, tehát külön erről szólni már nem is érdemes, elméleti szempontból mindenesetre haszontalan. A következő feladat tehát az, hogy az egyenlőtlenségi rendszerek, az oktatás, és a politikai önszerveződés tekintetében lejátszódó folyamatokat nézzük át.

Egyre több szociológiai írás szól arról, hogy a második világháború után létrejövő jóléti modell válságban van. Ebből a feltevésből indul ki Etzioni is. (Etzioni, 2017) Az egymást követő ipari forradalmak radikálisan csökkentik az élőmunka igényt. Ez maga után vonja a társadalmi egyenlőtlenség növekedését. A növekvő egyenlőtlenséget lehet kezelni az állami újraelosztás növelésével, de ezzel a megoldással kapcsolatban, újra és újra kétségek merülnek fel. Az utóbbi évtizedben a feltétel nélküli alapjövedelem, mint megoldás is felmerült, szintén komoly kétségeket ébresztve. Etzioni szerint az individualista és fogyasztói szemlélettől kéne elszakadni, mert e nélkül nem elképzelhető az egyenlőtlenségtől való megszabadulás. Feltételezi, hogy az emberek a saját kulturális, etnikai, vallási csoportjaikkal vállalnak szívesebben szolidaritást, vagyis velük – a saját közösségükkel – szemben hajlandók támogatni az újraelosztást. Következtetése az, hogy a társadalmon belüli vallási, kulturális csoportok identitásának erősítése fontos dolog, a materiális újraelosztásnál is fontosabb, mert a posztmateriális, és spirituális értékek iránti fogékonyságot növelné.

Walter Scheidel szerint ugyanakkor a történelem arra tanít, hogy óvatosan közelítsünk az egyenlőtlenséggel szembeni követelésekhez, különösen legyünk óvatosak, ha netán túlzott lelkesedést érzünk magunkban és környezetünkben. (Scheidel, 2017.) Az egyenlőség tudniillik mindig csak igen súlyos válságok, kataklizmák árán valósítható meg. Az egyenlőtlenséget szinte mindenki kárhoztatja, ami érthető is, hiszen a legfejlettebb országokban évtizedek óta hihetetlen mértékben nőnek a vagyoni különbségek. A jóléti

államok virágkora egy békeidőszakra tehető, amikor is a növekvő jóléttel együtt növekedtek a társadalmi különbségek is. Olyan méretűvé, hogy az már több helyen is a jóléti államok összeomlásával fenyeget. Általános törvényszerűség, hogy az egyenlőség növekedése általános elszegényedéssel jár együtt. Scheidel szerint a demokratikus reformok sem segítenek, mert az elitek mindig magukhoz ragadják az összvagyon jelentős részét, ahogy ez az elmúlt évtizedben is történt.

A szociológiában elfogadott tétel, hogy a gazdasági növekedés – hála a piacgazdaságnak – növeli a társadalomban a toleráns és kozmopolita értékeket. Mindennek előfeltétele a szabad és nyitott gazdaság és kereskedelem. A szabad piacgazdaság terjedése így együtt jár a hagyományos értékek és a nemzeti és patrióta szolidaritás csökkenésével, elsorvadásával. A multikulturális és kozmopolita értékek, azonban nem egyenlő intenzitással terjednek a különböző társadalmakban. Ezen értékek elsősorban a globalizáció nyertesei számára vonzóak, ugyanakkor elzártabb területeken továbbra is a hagyományos etikai normák maradnak a mérvadók. A nyertesek világa többnyire a nagyvárosi fiatal elit azon része, amely jól alkalmazkodott a technológiai forradalomhoz. Ez a fejlett csoport egyre kevésbé érzi magát egy közösségbe tartozónak azokkal, akik bár egy társadalomba tartoznak velük, mégis világok választják el őket egymástól. És nem elsősorban anyagi értelemben – bár abban is – hanem főleg világképüket tekintve. Elizabeth Currid-Halkett könyvében ezt a réteget hívja városi hipszternek. (Elizabeth Currid-Halkett, 2017.) A hipszterek bizonyos értelemben a vebleni dologtalan osztály jelenkori megjelenítői. Luxus fogyasztás, a nyitott társadalom iránti elkötelezettség, minden hagyományos, nemzeti és vallási identitás elutasítása, ökológiai tudatosság és morális felsőbbrendűség jellemzi őket. A hipszterség nem csak pénz kérdése, hanem egy sajátos kultúra kérdése is, amely a hipsztereket egy törzs, egy újkori modern nagyvárosi törzs tagjaivá avatják.

A példaként elemzett tanulmányokból is világossá vált, hogy a közösségeket, és azokat, akiket a társadalmi felemelkedésben kívánunk segíteni, igen körültekintően kell kezelni. A számos törésvonalat felmutató differenciált társadalom több célt is kínál, amelyek egymástól jelentősen eltérő struktúrákban realizálódhatnak. Ezek adott esetben identitás és/vagy státuszképző dimenziók lehetnek. A társadalmi mobilitás nem jár automatikusan a régi kulturális minták elvesztésével, avagy tudatos elhagyásával. Az új státusz nem jelent automatikusan új világképet. És a társadalmi mobilitás sem jelent automatikusan megoldást, még az egyén számára sem, a társadalom egésze számára pedig különösen nem. A modern jóléti rendszerek nem jelentenek örök és végső megoldást, nem csökkentették az egyenlőtlenségeket. Hiába párosult a jóléti rendszerek mellé gazdasági

növekedés és technikai fejlődés, az egyenlőtlenségek még a legfejlettebb jóléti államokban is nőttek. Az egyenlőtlenséggel szembeni állásfoglalások mögött nem minden esetben fedezhető fel a tudomány, sokkal inkább valamely ideológia. Az egyenlőtlenséggel szembeni harc régóta zajlik, és régóta sikertelenül. Lehet, hogy újra kéne értelmezni az egyenlőtlenségi rendszerek szerepét, és helyét az emberi társadalmakban. Ahhoz, hogy élhetőbb világunk legyen, lehet, hogy más strukturális elemek reformjára lenne szükség. A fenti három, egymást kiegészítő példa éppen a helyzet paradox voltát volt hivatva illusztrálni. Etzioni szerint egyre fontosabbak a posztmateriális értékek, de láthatjuk, hogy a hipszterek számára is rendkívül fontosak a posztmateriális értékek, csak éppen nem azok, amelyeket Etzioni lényegesnek tart. És azt is láthatjuk, hogy a luxusfogyasztás és a hagyomány elvetése új globálisan is értelmezhető közösség kialakulásához is elvezethet. Ebben a helyzetben a hátrányokat leküzdeni kívánó emberek még meg sem született kis helyi közössége csekély eséllyel veszi fel a versenyt.

A fentebb felsorolt és részletezett ellentmondásokat és elméleti problémákat a komplexitás redukció és a kultúra összefüggéseinek vizsgálatával, illetve a komunitárius elméleti kritika segítségével próbáljuk meg feloldani.

Irodalom

- Addams, Jane (1981): *Twenty Years at Hull-House*. New American Library, New York. 1981. 98. l.
- Appadurai, Arjun (2001): A lokalitás teremtése. *Régio*. 2001/3 3-31.
- Bourdieu, Pierre (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. in. Angelusz Róbert (szerk): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest. Újmandátum. 1997. 156-177.
- Coleman, James (1990): *Foundation of Social Theory*. Cambridge Mass. Harvard University Press. 1990.
- Currid-Halkett, Elizabeth (2017): *The Sum of Small Things A Theory of the Aspirational Class*. 2017. Princeton University Press.
- Dahrendorf, Ralf (1990): *Reflections on the Revolutions in Europe*, TIMES BOOKS
- Durkheim, Émile (2001): *A társadalmi munkamegosztásról*, Budapest, OSIRIS
- Etzioni, Amitai (2017): Social Justice in a Post-Affluent Society. *Theory in Action*. Vol. 10, No. 1. 2017. január

- Geertz, Clifford (2001): *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Osiris. 2001.
- Granovetter, Mark (1998): A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. *Szociológiai Figyelő* 1988. Vol. 4, No. 3, 39-60.
- Habermas, Jürgen (2011): *A kommunikatív cselekvés elmélete*, Budapest, GONDOLAT
- Lengermann–Niebrugge (2007): Thrice Told: Narratives of Sociology's Relation to Social Work. In Calhoun, C. ed.: *Sociology in America. A History*. Chicago and London.
- Lockwood, David (1964): Social Integration and System Integration. In: Zollschan, Georg K. – Hirsch, Walter (szerk.): *Social Change: Explorations, Diagnoses and Conjectures*, Boston, HOUGHTON MIFFLIN
- Luhmann, Niklas (2006): *Bevezetés a rendszerelméletbe*, Budapest, GONDOLAT
- MacIntyre, Alasdair (1999): *Az erény nyomában*. Budapest. Osiris. 1999.
- Pokol Béla (1987): A funkcionalista rendszerelmélet kibomlása. In: CSEPELI-PAPP-POKOL: *Modern polgári társadalomelméletek*, Budapest, GONDOLAT
- Putnam, Robert (2000): *Bowling Alone. The collapse and revival of American community*. New York. 2000. Simon and Schuster
- Scheidel, Walter (2017): *The Great Leveler Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century* 2017. Princeton University Press.
- Simmel, George (1995.): Schopenhauer und Nietzsche. Lipcse. 1907. Új kiad. Frankfurt 1995.
- Simmel, George (2004): *A pénz filozófiája* Osiris, Budapest.
- Szepessy Péter: Az integráció fogalmi problémái rendszerelméleti megközelítésben. *Szellem és tudomány*. 2015/1-2. 84-100. l.
- Talcott Parsons - R. F. Bales, - E. Shils (1953): *Working Papers in the Theory of Action*, N.Y.
- Talcott Parsons (1988): (1951): Toward a General Theory of Action In: NÉMEDI Dénes (szerk.): *Talcott Parsons a társadalmi rendszerről*, Válogatás 1988. Budapest
- Talcott Parsons- N. J. Smelser, (1956): *Economy and Society*, N.Y. The University of Chicago Press, 2007. 63–114. 94.
- Tönnies, Ferdinand (1983): *Közösség és társadalom*. Gondolat. Budapest.
- Weber, Max: Szociológiai alapfogalmak. 9. §. Közösség és társulás. in: Weber, Max: *Gazdaság és társadalom* I. Budapest. KJK. 66-68.

Havasi Virág

A közösségfejlesztés módszertani gazdagságáról és alkalmazási területeiről¹

This paper aims to present the history, trends, methods, situation and possibilities of community development concentrating mainly but not exclusively on Hungarian events and phenomena. After introducing the concepts of community and community development, I summarise the history and classical methodology of the Hungarian community development workers. Then I turn my attention to the new methods of community development, with a special emphasis on the use of arts and media. I will also examine the dilemmas and conflicts which arise during the process of establishing and functioning of official civil society organisations and how these processes effect the community itself.

Keywords: community development, media, drama, art, music, dance, civil society organisation

E tanulmányban a közösségfejlesztés történetét, irányzatait, módszereit, helyzetét és lehetőségeit szeretném áttekinteni elsősorban, de nem kizárólag a hazai eseményeket, jelenségeket alapul véve. A közösség és közösségfejlesztés fogalmainak körül járását, majd a magyar közösségfejlesztés történetének és klasszikus módszereinek bemutatását követően újabb típusú magyar módszertani kísérletekről nyújtok egy összefoglaló képet. Ebben az írásban elsősorban a művészetek valamint az új típusú média nyújtotta lehetőségek kerülnek a figyelem fókuszába, a közösségi vállalkozás témakörével egy jövőbeli cikkben foglalkozom majd. A tanulmány záró részében egy esettanulmány révén veszem számba azokat az ellentmondásokat és kihívásokat, melyekkel egy közösségnek szembesülnie kell, ha szervezeteket alakít. Az elemzés folyamán igyekszem kitérni arra, hogy a közösségi szociális munka keretében az adott módszereket alkalmazzák-e, vagy ha nem, akkor lehetséges, illetve szükséges lenne-e alkalmazásuk.

¹ A FÖNIX ME” – Megújuló Egyetem felsőoktatási intézményi fejlesztések a felsőfokú oktatás minőségének és hozzáférhetőségének együttes javítása érdekében EFOP 3.4.3-16-2016-00015 projekt keretében a 4-es „Társadalmi felzárkóztatás” című részprojektben a Főnix Program keretében született tanulmányok.

A közösségfejlesztés a Community Development Challenge Report (CDCR) meghatározása szerint: „Egy sor érték és gyakorlat, melyek speciális szerepet töltenek be a szegénység és hátrányos helyzet legyőzésében, a társadalmat a gyökereinél fűzik szorosabbra és mélyítik a demokráciát. Létezik egy közösségfejlesztő szakma is, melyet nemzeti szttenderdek, egy sor elmélet és gyakorlati tapasztalatok definiálnak, s amely a múlt századon végig vonult. Vannak aktív polgárok, akik közösségfejlesztési technikákat alkalmaznak önkéntesként, és vannak más szakértő szervezetek, melyek a közösségfejlesztő megközelítést vagy annak egyes aspektusait alkalmazzák.”²

A CDCR definíciójának első fele azokra a közösségfejlesztő folyamatokra utal, melyek a marginális helyzetű csoportok megerősítésére szolgálnak és ezek egy hangsúlyos irányzatát képezik a közösségfejlesztésnek. A definíció második fele azonban „megengedi” hogy közösségfejlesztésnek tekintsük azt is, amikor a pedagógus az iskolában vagy osztályban, a szervezetfejlesztő a csapatépítésen, a szociális munkás bennlakásos intézményben vagy kliensei körében végzi e tevékenységet. Mint ahogy azt is, amikor az átlagpolgár saját környezetében próbál közösséget formálni, mert annak hiányát érzi.

Varga és Vercseg „Közösségfejlesztés” című könyvükben a közösségfejlesztő folyamatot az előbbi definícióhoz képest másképp használják, leszűkített értelemben. „A közösségfejlesztési folyamat egy településen a lakosság megszólításával és bevonásával – aktivizálásával – kezdődik, majd a problémák felismerésével és azok nyilvánossá tételével folytatódik, melynek során mind többen kapcsolódnak a folyamathoz, és jutnak el a közösségben megfogalmazódó feladatok felismeréséhez és közösségi megoldásához, mégpedig ismereteik és képességeik fejlesztése útján, a lehetséges partnerekkel együttműködve”³

E leírásból látható, hogy a magyar gyakorlat egy szűkebb, kifejezetten a lakóhelyi környezetre koncentráló tevékenységegyüttes (volt sokáig). Ugyanakkor ez a megközelítés sem „csak” a szegények körében végzendő fejlesztési folyamatokat foglalja magában, helye van egy középosztály által lakott városi lakótelepen (pl. a miskolci Avason), vagy a Bakony falvaiban.

Észak-Európában a közösség képzetéhez kapcsolódó tevékenységek, feladatok elsősorban a magas szintű szociális ellátórendszer dimenziójában jelentek meg, Olaszországban a szociális szövetkezetekhez kapcsolódva, tehát sokkal inkább gazdasági területen. Írországból és Angliából elsősorban a

² Community Development Challenge Report.

<http://www.cdf.org.uk/SITE/UPLOAD/DOCUMENT/communitydevelopmentchallenge.p df>
(Retrieved 2009-02-13.)

³ Varga-Vercseg, 1998: 86

lokalitásra vonatkozó jelentése, jelentősége volt a közösségfejlesztésnek, míg Hollandiában a szó mindig is „háromdimenziós” volt: egyaránt vonatkozott lokális, speciális (pl. nők, fiatalok, bevándorlók) és funkcionális (pl. lakásszövetkezetek) csoportokra.⁴

Nem csak országonként más és más a közösségfejlesztés beavatkozási területe, hanem adott országon belül időben is változhat. Így például Kanadában a 30-as évektől a felnőtt oktatás és szövetkezeti mozgalmak jelentették a tevékenység fókuszát, majd erős figyelem terelődött a marginalizált csoportokra, még később törekvés, hogy az egészségügyi és szociális intézmények adaptálják a közösségfejlesztési stratégiákat.⁵ Hasonló hangsúly eltolódások, illetve a módszer alkalmazásának expanziója sok más helyen is lejajlott.

A közösségfejlesztés, mint szakmai tevékenység megszületése a demokráciához és civil társadalomhoz kötődik. Országonként eltérő időpontra esnek a közösségfejlesztő tevékenységek kezdetei. Legkorábban az UK-ban jelentek meg, ahol az első settlement ház, a Toynbee hall 1884-ben nyílt meg. Nem sokkal később (1889) követte ezt az USA-ban a Chicago's Hull house létrejötte. A settlement mozgalommá vált, aminek kapcsán meg kell jegyezni, hogy szemléletében eltérő volt, mint a mai programok, a tevékenységek egy részét átvették a nagy szociális ellátó rendszerek. Ami közös a settlement mozgalom és a mai közösségfejlesztő tevékenységben, az a közösségi tér kitüntetett szerepe és a képessé tevés, mely a settlement mozgalmak esetében diplomások adott közösségbe költözésével, mintegy mintaadással és kultúra közvetítéssel zajlott.

Később a kontinensünk nyugati felében, majd Kelet-Európában is megjelentek a közösségfejlesztők, nemzetközi szakmai szervezetük a CEBSD (Combined European Bureau for Social Development), majd EUCDN (European Community Development Network), melynek egyetlen kelet-európai tagszervezete a magyar Közösségfejlesztők Egyesülete (KÖFE).⁶ Ezen kívül spanyol, olasz, portugál, angol, holland, belga, német, francia, és svéd nemzeti képviselő van jelen e hálózatban, jelezve talán azt is, mely országokban tekinthetjük erősebbnek a közösségfejlesztő törekvéseket.

Mára a világ minden régiójában folynak közösségfejlesztő tevékenységek, Ausztráliától és Új-Zélandtól Hongkongon át Dél-Afrikáig. Mindez az eszköztár

⁴ Farkas, 2010

⁵ Henderson-Vercseg, 2010

⁶ <http://eucdn.net/who-we-are/>,

http://kka.hu/_Kozossegi_Adattar/PAROLAAR.NSF/ac17badd073f25168525670c00816aef/426b0950421264a88525663b007ed203?OpenDocument

színesedésével jár, hiszen az ötletek, módszerek „körbejárják” a glóbuszt. Magyarországon is volt kísérlet bangladesi, brazilai vagy éppen venezuelai módszer adaptációjára (ld. később).

Meg kell jegyezni, hogy a kifejezés maga, mely leírja a tevékenységet, országról-országra változik (közösségi munka, közösségi akció, közösségsszervezés, közösségi szociális munka, társadalmi-kulturális animáció). Van, ahol nem használják a közösség szót sem, mert az nem létezik, mint Svédországban, vagy pedig negatív konnotációi miatt. Ez utóbbira példaként Henderson és Vercseg Németországot, Gorman Franciaországot hozza.⁷ Az eltérő kifejezések némileg eltérő tevékenységeket és cselekvőket fednek le.

Murray értelmezésében a közösségi munka a szociális munka három típusa közül az egyik - az egyénnel és csoportokkal végzett szociális munka mellett. Rothman pedig a közösségi szociális munka három modelljének egyikeként azonosítja a közösségfejlesztést, a közösségi akció és közösségi tervezés mellett. A közösségfejlesztés folyamatában a fő cél az önségítés, közösségi érzés (ki)fejlesztése, mely folyamatban a szociális munkás katalizátor. A közösségi tervezés esetében a közösség a megbízó, a szakember pedig kidolgozza az adott probléma megoldási módját. A közösségi akció esetében a szociális munkás lázít, agitál, a közösséget egy igazságtalan helyzet elleni fellépésére biztatja, önmaguk megszervezésében segíti.⁸ A három kifejezés közül a közösségi tervezés rothmani értelme egészen más hazai viszonylatban, hisz itt arra a folyamatra utal, amikor a közösség maga tervezi meg az adott kérdés megoldását. A közösségi akció pedig leginkább a közösségsszervezéssel (community organisation) mutat rokonságot. Ez utóbbi esetben hangsúlyos a tiltakozás elem, nyomásgyakorlás a hatalomra. A közösségsszervezési folyamat során a részvevők gyakran közösséggé kovácsolódnak, ilyen értelemben itt is zajlik közösségfejlesztés-fejlődés.

A közösség szónak is számtalan definíciója létezik, ezek közül a közösségfejlesztők gyakran használják Warren (1957) és Schoenberg (1979) megközelítéseit. Az első a funkcionalitás, a második az életképesség szemszögéből ragadja meg a jelenséget, fogalmaikkal egyben kijelölik az utat a közösségfejlesztők számára, megfoghatóbbá teszik, hogy mi is az, amit fejleszteni lehet/kellene.

Schoenberg szerint életképes az a közösség, melyben „a lakosok együttműködnek annak érdekében, hogy a legkülönbözőbb

⁷ Franciaországban a közösségfejlesztés (development communautaire) kifejezés a kirekesztés, gettósítás, elzárás és erőltetett integráció mellékjelentéseket hordozza magában. (Gorman, 2002)

⁸ Zastrow, 1994

szempontú hatással legyenek a helyi társadalom szabályaira; melyben a lakosok a közösségi életre vonatkozó célokat tűznek ki maguk elé, és képesek is e célok megvalósítására”⁹

Warren (1957) úgy gondolja, ha a közösség valóban létezik, akkor annak az azonos földrajzi elhelyezkedésben, amely a fizikai és lelki biztonságot otthonként nyújtja, az alábbi öt funkciónak kell megfelelnie:

1. A szocializáció, melyen keresztül a közösség bizonyos értékeket olt tagjaiba;
2. A gazdasági boldogulás funkciója – a közösség megélhetési lehetőséget biztosít tagjainak;
3. Társadalmi részvétel, teljesítve a társasági élet iránti általános igényt;
4. Társadalmi kontroll, megkövetelve a közösség értékeinek betartását;
5. Kölcsönös támogatás, mely folyamat segítségével a közösség tagjai megvalósítják azokat a feladatokat, amelyek túl nagyok, vagy túl sürgősek ahhoz, hogy egy egyedülálló személy kezelni tudja.¹⁰

Számomra talán Dékány István közösség definíciója ad még hozzá legtöbbet a kérdéskörhöz, aki a közösséget a szervezettől határolja el és határozza meg jelentéseiket egymáshoz viszonyítva. A közösségek étellel teli, érték- és érzelmetelített, tradícióval rendelkező entitások, melyek hosszú távú tagsággal, intenzív, meleg kapcsolatokkal jellemezhetők. A szervezetek ezzel szemben részleges, egycélú, érték- és normaszegény képződmények, melyekben a tagság átmeneti, a kapcsolatok hűvösek, részlegesek, rövid távúak.¹¹

Thomas a közösségi munkások, közösségfejlesztők működésének három szintjét határozza meg: a programszerű, az intézményes és a projektszerű szintet. A *programszerűen* dolgozók a szakma elitje: kutatók, szakértők, akik nagy országos projektekben, kísérletekben vesznek részt, a rendelkezésükre álló erőforrások, infrastruktúra, nyilvánosság-csatornák révén viszonylag nagy befolyással bírnak.

Az *intézményes* feltételek között dolgozó fejlesztők (pl. népjóléti, oktatási, önkormányzati, várostervezési, stb.) szervezetekben stabilnak mondható munkaviszonnyal, fix fizetéssel, normatívnak tekinthető elvárásokkal dolgoznak. Veszélyeztetettségük okai, hogy többnyire elszigetelten, nagy munkaszervezetekbe ágyazva munkálkodnak, a munkahelyi környezetük

⁹ idézi: Péterfi, 2009: 82

¹⁰ Warren, 1957

¹¹ Dékány, 1943

gyakran érdektelen vagy ellenérdekelt, gyakran jellemzi tevékenységüket forráshiány, kiszolgáltatottak a megbízói igényeknek, a napi adminisztrációs terhek nehezítik munkájukat, a hivatali elvárások és keretek nagy valószínűséggel gátolják szakmai fejlődésüket, előbb-utóbb maguk is hivatalnokokká válnak.

A *projektszerűen* dolgozó fejlesztők nehézségei az ideiglenesség (korlátozott, általában két-három éves projektidő), alulfinanszírozottság, a magánélet és a munka elválasztásának nehézségei, magányos terepmunka, stb.¹²

Nem szól Thomas azokról, akik belülről próbálják meg azt a közösséget fejleszteni, melynek maguk is tagjai, nevezhetjük ezt a nulladik szintnek.

A magyar viszonyokról Gosztanyi megállapítja, hogy a szociális munkások problémakövető, míg a közösségfejlesztők expanzív, preventív hozzáállásúak.¹³ Kérdés, hogy így van-e, így fog-e és így kell-e maradnia a helyzetnek. A szociális törvény jelenleg is tartalmazza, hogy családsegítés keretében biztosítani kell –többek között– közösségfejlesztő programok szervezését (1993. III. tv. 64 § (4) d). A Terézvárosi Családsegítő Szolgálat, mely 1985-ben nyitotta meg kapuit, már akkoriban sikeresen alkalmazta a közösségfejlesztés szemléletét és módszereit.¹⁴ Egy másik lehetséges megoldás a miskolci Avas lakótelepen a családsegítő központ és a közösségfejlesztő (Dialóg) egyesület szimbiózisa: egy épületben vannak, jó munkakapcsolatban, az egyesület jelzőrendszerként is működik, a családsegítő pedig klienseit becsatornázza a közösségfejlesztési folyamatokba. A későbbiekben a módszerek bemutatásakor mindig jelezni fogom, ha egy-egy módszer, technika utalt talált a magyar szociális szféra irányába, vagy ha helye lenne benne.

¹² Thomas, 2007

¹³ Gosztanyi, 2008

¹⁴ Lásd erről Gosztanyi, 1998

I. A hazai közösségfejlesztés vázlatos története

A közösségfejlesztés előzményei Magyarországon a 70-es években az egyetemi klub- és önképzőköri mozgalmak voltak, megnyílt az R-Klub, megalakult a SZKÉNÉ Műegyetemi Színpad. Az „Egyetemisták a közművelődésért” önkéntes mozgalom keretében mintegy 200 művelődési házat mértek fel a műegyetemisták szakjuknak megfelelő szempontból és közülük egyet, a kunszentmiklósi felújítottak. Volt olyan kísérlet is, mely során két hetet helyi közösségekben éltek a diákok, vizsgálták az ott lakók életkörülményeiket, majd bemutatták tapasztalataikat a helyszínen és az egyetemen.¹⁵

1973-ban került a Magyar Művelődési Intézethez (MMI) Varga A. Tamás, akinek a nevéhez kötődtek az előbb említett kezdeményezések. Ekkortól az MMI Közösségfejlesztési osztálya (illetve annak elődje, a Népművelési Intézet Művelődési Otthonok osztálya) töltötte be a módszertani központ szerepét nagyon sokáig. Az MMI későbbi súlyvesztését, illetve azt, hogy szerepét más intézmény(ek) vették át, jelzi munkatársainak fokozatos fogyása (a kezdeti 14 fő-ről 2010-re 2-re főre csökkent).¹⁶

1976-tól Beke Pál és Varga A. Tamás vezette „Nyitott ház” közművelődési kísérletben a részvevő 20 művelődési ház ban animátorok bátorították a betérő lakosokat tájékozódásra, kapcsolatok kialakítása, képességeik kipróbálására és fejlesztésére, művelődési szükségleteik felismerésére és kielégítésére. Az egymástól tanulás, mint felnőttoktatási módszer, a hétköznapi kultúra rehabilitálásának és fejlesztésének gondolatai jegyében működtek e házak.¹⁷

A nyolcvanas években intenzív szakmafejlesztő tevékenység zajlott. A szakmafejlesztő mag (Varga A. mellett Bali Pap Ferenc, Beke Pál, Markolt Endre, Péterfi Ferenc, Vercseg Ilona és mások) egy szakmai kollégium jellegű szerveződés keretében a nyolcvanas évek közepére kinevelte a második nemzedéket is, aminek tagjai szintén a népművelési hálózathoz kerültek ki.

Megindult a nemzetközi kapcsolatépítő munka, először Franciaország irányában: „Sok mindent tanultunk ott, sok mindent beépítettünk a saját gondolati rendszerünkbe (például az animáció vagy a helyi fejlesztés

¹⁵ Varga-Vercseg, 1998

¹⁶ Farkas, 2010

¹⁷ Varga-Vercseg, 1998

fogalmát), de igazából azt a típusú közösségfejlesztést, amit mi gondoltunk, ami a szükségletekre épül, amit az emberek önszerveződő módon csinálnak, amihez mi szakmai segítséget adunk, azt nem találtuk meg”.¹⁸ A francia vonalat idővel felváltotta az angol vonal, mely szakmai tevékenysége jobban találkozott a hazai elgondolásokkal.

A 80-as évek elején indultak egyes településekhez, Budapesten lakótelepekhez, szomszédságokhoz kötődő, ma már klasszikusnak nevezhető közösségfejlesztő kezdeményezések (a Bakonyban, Újpalotán, Dombóváron, Csurgón és más helyszíneken). Ezek már a külföldről átvett és itthon kidolgozott módszertannal kísérleteztek, vezetőik a közösségfejlesztés első generációjához tartozó népművelők, valamint az azóta kinevelődött második generációs fejlesztők voltak. Szintén ekkor zajlott a helyi lakosok, építészek és közösségfejlesztők együttműködésében a faluház-építő mozgalom. A települések közötti szomszédolás, látogatások, tapasztalatcserék indultak, idővel nemzetközi viszonylatban is (pl. francia-magyar lakossági- és települési cserék), melyek mind az élményszerű, egymástól való tanulás jegyében folytak.¹⁹

Szintén a nyolcvanas évektől kiemelkedő szerepe lett a helyi nyilvánosság megteremtésének, kiterjesztésének. E munka első lépései a kistelepülési kalendáriumok szerkesztése és helyi lapok kiadása voltak, melyek születéséhez olyan jellegű közösségi aktivitásra volt szükség, ami akkoriban szokatlanak, olykor veszélyesnek tűnt. Az új évezredben hangsúlyeltolódás jelent meg a helyi újságok kiadása, valamint a kisközösségi rádiók működtetése irányába. Az úttörő (budapesti székhelyű) Civil Rádió indulását (1995) követően sorra alakultak a minden esetben civil háttérű kisközösségi rádiók, s mára az ebből a folyamatból született Szabad Rádiók Magyarországi Szervezete több mint 100 tagrádiót számlál.²⁰

Közösségfejlesztők Egyesülete 1989-ben alakult, alapszabálya szerint „segíti, szervezi a közösségfejlesztők-szervezők tevékenységét”. Az egyesület számos kezdeményezés és projekt gazdája, jelentős eredményeket ért el mind a település- illetve közösségfejlesztés terén működő civil szervezetek létrejöttének generálása, mind a közösségfejlesztői tudás átadása terén.

Közösségfejlesztői ismereteket a rendszerváltás előtt a népművelő képzés keretében oktattak, szakképesítést is adó közösségfejlesztő-szervező képzést 1990-ben, az új szakképzési rendelet megjelenése után lehetett indítani.²¹ Jelenleg közösségfejlesztő animátor szerepel az OKJ-ben, melyet iskolai

¹⁸ Interjúrészet, idézi: Farkas, 2010

¹⁹ Varga-Vercseg, 1998, Farkas, 2010

²⁰ Lásd. <http://www.szabadradiok.hu>

²¹ Varga-Vercseg, 1998

előképzetség nélkül végezhetnek az érdeklődők. 1995-ben alakult meg a Civil Kollégium Alapítvány, mely a kunbányai tanyasi iskola épületét és területét vásárolta meg, újította fel, s rendezte be képzési központnak. A Kollégium azóta is intenzív képzési tevékenységet folytat: a Közösségfejlesztők Egyesületében működő szakemberek által vezetett 120 órás közösségfejlesztői képzés tematikus moduljainak oktatása mellett helyi vagy tematikus közösségek, csoportok alkalmi képzéseinek, tréningjeinek is helyet ad, illetve rendszeresen szervez tanácskozásokat, konferenciákat, s minden évben itt zajlik a Közösségfejlesztők Nyári Egyeteme is.

1994-től indult el a felsőoktatásban is a közösségfejlesztői ismeretek oktatása, eleinte szociológia és szociális munkás képzés keretein belül, majd önálló szakokként. Pillanatnyilag létezik *Közösségi- civil szervező* felsőfokú szakképzés keretében, *Közösségi és civil tanulmányok* MA, *Közösségszervezés* BA (e kettőt az ELTE és KÖFE közösen dolgozta ki, az előbbi kettő, utóbbi kilenc felsőoktatási intézményben tanulható), szakirányú továbbképzések pedig a *Közösségi animátor* és *Interdiszciplináris közösségi munka* (Debreceni Egyetem), valamint az *Interprofesszionális közösségi munka* (Széchenyi Egyetem).²² Információt a témában más forrásból is szerezhetünk, az 1991-ben alakult Közösségi Kapcsolat Alapítvány elektronikus formában gyűjti és teszi hozzáférhetővé a közösségfejlesztés területén keletkezett publikációkat, nyilvános dokumentumokat. A Közösségi adattár a kofe.hu honlapról is elérhető.

Az 1992-ben alapított Közösségszolgálat Alapítvány részben brit mintára próbált országos irodahálózatot szervezni. 2004-ben megalakult és 2010-ig működött a Közösségi Kezdeményezéseket Támogató Szakmai Hálózat (Köztámháló), melynek „gazdája” a KÖFE volt. A fő célkitűzései között szerepeltek formális vagy informális helyi, illetve közösségi kezdeményezések felkutatása, támogatása, a közösségfejlesztői szakma továbbfejlesztése. A program anyagi háttérét az ICSzEM biztosította.²³

2000-2005 között egyéb hálózatépítő és közösségfejlesztői munkák is folytak az országban (pl. a Soros Alapítvány által támogatott cigányprogram, vagy a települési egészségtervek kidolgozására irányuló projekt, a Moss Alapítvány által támogatott projektek).

A 2004-es EU-s csatlakozás után megnöttek a rendelkezésre álló források. Tengernyi projekt zajlott, részben zajlik, melynek fő vagy másodlagos célkitűzése a közösségek fejlesztése (pl. felzárkóztatási és vidékfejlesztési

²² felvi.hu

²³ Farkas, 2010

projektekben). E folyamatnak azonban árnyoldalai is vannak, különösen a mélyszegénység körében végzett tevékenységeknél. Sok esetben a helyi közösség bevonása formális, érdekeik így meg sem jelennek a tényleges eredmények között. Gyakori tapasztalat, hogy a „célcsoport” életében nem sok minden változik, viszont mások jól megélnék a projektekből. Mindkét említett tényező a fejlesztő tevékenységek, programok hitelességét ássák alá és a következő kísérletben részt vevőknek már nehezebb feladatuk lesz. További probléma, hogy sok projektben kapnak a részvételért pénzt a célcsoport tagjai, így amikor később önkéntesként szólítódna meg, arra már nincs kedvük. Legbeszédesebb példa erre, mikor az egyik tanoda programban a tanárok vállalták, hogy a felnőttekkel is foglalkoznak, lehetővé téve számukra az általános iskola befejezését (a Lehetőségek iskolája keretében vizsgát tehettek a hiányzó évfolyamok anyagából). A szülők, miután megtudták, hogy ezért pénzt nem kapnak, először nem is akartak részt venni a kezdeményezésben. Később szerencsére a józan ész felülkerekedett és mégis többen bekapcsolódtak és fejezték be ily módon általános iskolai tanulmányaikat. Előfordul az is, hogy a sikeres pilot projektet követően nem lesz folytatása az adott kísérletnek, további forrás, vagy az alkalmazás valamilyen módja nélkül (pl. IDA vagy Kiút program, melyekről lentebb, illetve egy további tanulmányban szólunk részletesebben.) Az sem példa nélküli, hogy az egyik projekt eredményeként létrejött cigány civil szervezet később pont az ő létrehozásában segédkező szervezetnek lesz versenytársa- s marad alul.

II. A KÖFE módszertan röviden

A magyar közösségfejlesztők értelmezésében – miként fentebb említettük – a közösségfejlesztés a helyi közösségek társadalmi-kulturális fejlesztése az állampolgárok által. Ebben a folyamatban kulcstényezők az akció, aktív polgárok, közösségi csoportok, és ezek hálózatai. A közösségfejlesztő feladatai pedig a bátorítás, információ átadás, kapcsolat-építés, a közösségek hálózatainak kialakításában való segítségnyújtás, és a közösségek más módon való erősítése.

A közösségfejlesztés lépéseit Varga és Vercseg írásaikban az alábbiakban azonosítják: mozgások létrehozása, cselekvő tényezők összegyűjtése, helyzetfeltárás, közösség véleményének, cselekvési potenciáljának feltárása, célok rangsorolása, képzések, tevékenységek, projektek beindulása, partnerek keresése, aktivizálása, majd a szerteágazóvá vált munkák koordinálása (megvalósítások továbbblendítése, a bátorítás, a figyelemmel kísérés, az információnyújtás, a kapcsolatok szervezése). Az aktivizáló (máshol: katalizáló) módszerek között mutatják be a szerzők:

- az önszervező-köri mozgalmakat (helytörténeti, településszépítő, környezetvédő, természetvédő, virágosítási mozgalmak, szívesség szolgálat, tankatalógus, párbeszéd kör, tanuló kör, önképző kör),
- a helyi jelentős személyiségekkel, véleményformálókkal készített egyéni interjúkat;
- a nyilvános-közösségi beszélgetéseket;
- a „jövőműhely” módszert;
- a közösségi felmérést.

Maguk is utalnak rá, hogy az aktivizáló módszerek egy része a helyi nyilvánosságot fejleszti (pl. kalendárium szerkesztése, helyi médiumok létrehozása és működtetése), mások az együttműködést fejlesztik (pl. nyilvános gyűlések, tüntetések szervezése, lobbizás, PR, egyesületek szervezése), illetve a települések feltárására szolgálnak, vagy gazdaságfejlesztési jellegűek.²⁴ E módszerek működését le is írják, így e tanulmányban ezekre részletesen nem térek ki.

Azt viszont megjegyzem, hogy a különböző módszerek fázisokhoz rendelése, címkézése nem egyértelmű, hiszen vannak olyan aktivizálónak tekintett technikák, amik alkalmazása egy másik helyszínen maga a cél, illetve

²⁴ Varga-Vercseg, 1998

eredmény, a tevékenység, melyet folyamatosan végezni kívánnak az érintettek (pl. kismama klub).

A továbbiakban olyan eszközöket szeretnék bemutatni, melyek a szerzőpáros által nem kifejtettek, de hazánkban alkalmazást nyertek a közösségfejlesztés területén.

III. Új utak és szereplők a hazai közösségfejlesztésben

A közösségfejlesztő tevékenységeket az első évtizedekben –mondhatni uralta az MMI, majd KÖFE köré szerveződött szakmai műhely. A képzési helyek, valamint a finanszírozási források bővülésével újabb és újabb szereplők kapcsolódtak be, sok esetben új módszereket is hozva. A forrásbővülés oka az ország Európai Unió csatlakozása, miként azt korábban említettem.

Időközben egy közösségsszervező irányzat is kialakult, mely inkább politikai fókuszú, leszakadt illetve sérülékeny csoportokat szervez és tesz képessé érdekeik érvényesítésére, a nyomásgyakorlás különböző technikáit alkalmazva. A rothmani modellben ez a tevékenység a közösségi akcióknak felel meg. Az irányzat gyökerei az Egyesült Államokba nyúlnak vissza, a módszertani alapokat Saul Alinsky munkássága teremtette meg (de előzményei a munkásmozgalmi, nőjogi és rabszolga felszabadítási mozgalmak voltak). Hazánkban a Civil Kollégium Alapítvány vállalt kezdeményező szerepet terjesztésében, tréningek, képzések keretében számos amerikai közösségsszervező járt már itt, illetve rendszeresen van mód amerikai tereptapasztalat szerzésére is. 2011 óta rendszeresen vannak közösségsszervezési műhelytalálkozók, működik egy levlista.²⁵ E tevékenységek finanszírozásában nagy szerepe a Nyílt Társadalom Alapítványoknak van.

III.1. Autonómia projektek

Az Autonómia Alapítvány ugyan nem új szereplője a hazai közösségfejlesztésnek, hiszen 1990-ben jött létre a civil társadalom fejlődésének elősegítésére. Tevékenységei között szerepelt cigány közösségek támogatása közösségfejlesztéssel kísért gazdaságfejlesztési programokban. Elsősorban mezőgazdasági projekteket támogattak un. „gyutacs pénz”-zel és kamatmentes hitellel. Ami miatt itt is szó esik róla az az, hogy az utóbbi időben profilt váltott a szervezet és pilot projekteket valósít meg, melyek a közösségfejlesztés módszertani eszköztár szélesítését (is) szolgálják. Az utóbbi idők programjai közül közösségfejlesztés szempontjából kiemelkedő fontosságú az esélykassza kutatási projektjük és az IDA.

²⁵ Lásd. <https://kozossegszervezes.wordpress.com/>

A – spanyol mintára²⁶ létrehozott - esélykassza programban 10 hátrányos helyzetű településen a bekapcsolódó részvevők pénzügyi képzést és mentorálást kaptak, majd esélykassza csoportot alakítottak. Az esélykassza működési szabályait részben a csoporttagok határozták meg, alakították ki, az alapítvány mentorának segítségével. Az esélykassza működésének lényege, hogy a csoport tagjai kis összegű „részvényekkel” lépnek be a CAF (comunidades autofinanciadas) – csoportba, ami a későbbiekben számukra kölcsönt nyújt. A csoport tagjai döntenek arról, hogy adnak-e kölcsönt a kérelmezőnek, mennyit (azaz eredeti betétjének hányszorosát), mekkora kamatra és milyen visszafizetési határidővel. A program alkalmas hirtelen felmerült fizetési igény kielégítésére és fejleszti a csoporttudatot, a demokratikus döntéshozatali kultúrát. A többszörösen hátrányos helyzetű, megtakarítással nem rendelkező családok pl. egy családtag halála vagy betegsége esetén gyakran uzsoráshoz fordulnak, hogy ki tudják fizetni a nem tervezett pénzügyi terheket. Ehelyett fordulhatnak az esélykasszához. A visszafizetés valószínűségét növeli a csoportnyomás.

Az IDA (Individual Development Account) lakásprogramban a részt vevők lakhatással kapcsolatos, előre meghatározott célra gyűjtöttek előre meghatározott havi fix összeget. Egy település esetén minden ember ugyanarra a célra gyűjtött. A program végén a megtakarításnak megfelelő támogatást és igény esetén azzal arányos hitelt tett hozzá az alapítvány. A meghirdetett célhoz kapcsolódóan a részvevők képzésben is részesültek, pl. sok közösség téli tüzelőre gyűjtött, ők energiatakarékosságról, biobrikett készítésről szereztek hasznos ismereteket. Voltak hárszigetelős, kályhaépítő programok is - ezek kombinálhatóak voltak közmunka-programokkal. A sikeresen megvalósult projektekből minden esetben egy megerősödött közösség került ki.

III.2. Újabb típusú média projektek

A helyi és közösségi média mindig is a közösségfejlesztés szolgálatában állott, először a kalendáriumok szerkesztésével, majd helyi lapok, közösségi rádiók létrehozásával - ahogy arról korábban már szó volt. Itt olyan kezdeményezéseket mutatok be, ahol bizonyos értelemben speciális a célcsoport, s ennek révén az egész folyamat is.

A tomori cigányok 2001-2004 között az Autonómia Alapítvány finanszírozásával, a Rom Som Alapítvány keretében (melyet még egy

²⁶ <http://ajuntament.barcelona.cat/pactedeltemps/es/buenas-practicas/acaf-asociaci%C3%B3n-de-comunidades-autofinanciadas>

budapesti szociológus nő vezetett) kecskéket tartottak, s a befolyó bevételekből a házaikat rakták rendbe, a gyerekeiket iskoláztatták, és szerezték meg első projektmenedzsmenti tapasztalataikat. Már ezekben a kezdeti időkben jártak különféle média képzésekre a helyi fiatalok. 2002-ben tudatosan társadalmi tőke keresésébe fogtak - a közeli nagyváros fő utcájának ajtóin kopogtatott vezetőjük segítséget keresve, így találkoztak a Közösségfejlesztők Egyesületével, aminek helyi aktivistái egy éven át látogatták a települést és segítettek vágyaik megfogalmazásában, projektek formálásában.²⁷

A 2007-es esztendő azért volt kiemelendő, mivel ekkor saját vezetés alatt álló civil szervezetet hoztak létre, a Csereháti Roma Önszolgálati Közhatalmú Egyesületet (Csereháti), 2012-ben FLP (Fiatalok Lendületben Program) keretében fényképezőgépeket osztottak roma gyerekeknek, hogy azok az életüket fotózzák le. Ezekből a fényképekből aztán kiállítások születtek. A „Cserehát hangja” c. projektjükben pedig filmezésre tanították a roma gyerekeket (részben mentorok segítségével, részben tehetséggondozó táborokban), akik aztán dokumentumfilmeket, kis játékfilmeket készítettek az életükről. Az egyesület első generációjának tagjait – akik azóta is folyamatosan fejleszték tudásukat, továbbképzésekre járnak- gyakran hívják tanodákba, táborokba is roma gyerekek tanítására. Létrehozták a Csereprezz független hírügynökséget, mely a csereháti emberek életéről hírt adó videókat készít és tölt fel a youtube-re („László Siroki” vagy „sirokilacika” névre keresve található meg). Ezen kívül a facebook Csereprezz profilon láthatjuk, hallhatjuk munkáikat.

A tomori cigányok időközben szociális szövetkezetet is létrehoztak és működtetnek egy lakáséttermet, ahol tradicionális cigány ételek fogyaszthatók. Ezt csak azért jegyzem meg, hogy illusztráljam, sohasem csak egyetlen módszer, egyetlen tevékenység jellemzi az élő és fejlődő közösségeket, hanem komplex, egymást erősítő folyamatokról van szó.

Az említett médiához kötődő módszerek alkalmasak a közösség bevonására, aktivizálására, az identitáskeresésre, valamint a híradás révén a bevont közösséggel szembeni sztereotípiák oldására. Közösségről kettős értelemben beszélhetünk a leírt esetben, egyrészt a tomoraiak, mint lakóhelyi közösség, másrészt a bevont és aktivizált csereháti fiatalok (és nem is olyan fiatalok) közösségéről. A Csereháti és tagjai fontos szerepet töltek be a vidék roma közösségeinek felrázásában, szervezetek alakításában, hálózatosodásában is.

²⁷ Havasi, 2004

Különleges kezdeményezés (volt) a börtönrádió. Az Adj Hangot Egyesület mentorai (pszichológus, rádiós újságíró, technikus, jogász szakemberei önkéntesként) 2014-től kezdődően rádiós képzést nyújtottak fogvatartottaknak három helyen (a Váci Fegyház és Börtönben, a Győr-Moson-Sopron Megyei, és a Fővárosi Büntetés-Végrehajtási Intézet Gyorskocsi utcai épületében). A közel 40 fogvatartott – a mentorok segítségével – saját műsort is szerkesztett társainak. A rádiósok számára mindez egész napos értelmes, fejlesztő szellemi elfoglaltságot jelentett, nőtt a munkáltatásban részvevő fogvatartottak száma. A minden nap sugárzott reintegráló, feszültségcsökkentő, oktató tartalmak több száz fogvatartotthoz jutottak el. Terv volt a rádió rácson kívüli foghatóságának lehetővé tétele, mely a külső világgal való kapcsolattartás, a reintegráció erősítésének fontos eszköze lehetett volna, de 2017 őszén a BVOP felmondta az egyesülettel az együttműködési megállapodást.²⁸

III.3. Képzőművészet a közösségfejlesztésben

A mural painting (falfestés) a közösségi művészet egy formája, melyet Nicaraguában, Estelíben komplex közösségfejlesztő módszerként alkalmaz a FUNARTE nevű szervezet. Magyarországra a módszert a Murál Morál Csoport hozta be 2007-2008 között „Utcai képzőművészet – életre keltett falak” ifjúsági projekttel. keretében hátrányos helyzetű fiatalok 6 csoportjával.

A módszer lényege a közös gondolkodás és közös alkotás a csoporttagok teljes bevonódásával. A festés művészi előképzettséget nem igényel, mivel az alkotók nagy méretben dolgoznak, a hiányosságok kiküszöbölődnek. Az alkotási folyamat első részében témafeldolgozás zajlik. Ennek során a csoportvezető nem formális nevelési módszerekkel formálgatja a csoportot (drámapedagógia, művészetterápia, emberi jogi nevelés, környezeti nevelés, globális nevelés, stb.), így csalogatva elő a témával kapcsolatos érzéseket, gondolatokat, ösztönözve a véleménycserét. A második, időben rövidebb, de a munka kicsúcsosodását jelentő és sikerélményt hozó fázisa a festmény elkészítése.

Bármilyen téma feldolgozható, a közösségi tudat tükréként megjeleníthető. A folyamat fejleszti a fiatalok alkalmazkodó, kooperációs és kommunikációs készségét. Fejlődik a fiatalok kreativitása, problémamegoldó készsége, a témafeldolgozás-feltárás révén pedig a világról szerzett ismereteik bővülnek.

²⁸ <https://24.hu/belfold/2017/10/15/elhallgattattak-a-bortonradiot/>

Először egyre nagyobb méretű (A/4 – A/0) papíron, majd lepedővászon készülnek egyéni, kiscsoportos és egész csoportos közös festmények. A résztvevők a 3 alapszín (piros, sárga, kék), feketét és fehéret használnak, és ezekből kevernek ki minden további színt.²⁹

Az Egy hajóban Alapítvány Pécsen 2010-ben készített egy nagyméretű falfestményt a Pécs peremkerületeiben (pl. Pécs-Somogyban) élő hátrányos helyzetű és a városközpontban élő fiatalok csoportjaival a mural painting módszer alkalmazásával. Ők multikulturális és vallási témákat dolgoztak fel – többek között Csonka Károly pécsi fotóművész vallási témájú fotóit.³⁰

A Dialóg egyesület, 2011-2012 folyamán, Miskolcon zajló „Avasi közösségek” c. projektjének egyik eleme, az avasi lakótelep három bérházának dekorációs célú közösségi festése volt. A résztvevő épületek lakóit először az egyesület önkéntesei keresték fel kérdőívvel. Ezt követően több megbeszélés történt, melyeken alapvetően a falra kerülő minta eldöntése és a munka megszervezése volt a téma. Valóban a cél az is volt – ahogy az egyik érintett épületben meg is történt –, hogy egyéb témákban is elkezdjen a közösség aktivizálódni, szervezkedni. Kis kertet hoztak létre, illetve eddig megoldatlan, súlyos problémát sikerült elrendezniük, ti. nem volt zár a bejárati ajtón, így a hajléktalanok rendszeresen benn aludtak és összehajlékolták az épületet. A programban a cigány és nem cigány lakók sikeresen működtek együtt.

Bódvalenke a szlovák határhoz közel fekvő, csaknem teljesen cigányok által lakott, alig 200 fős település. Bódvalenke freskófaluban a házak falait cigány festőművészek által festett képek díszítik ma már.³¹ Az alapgondolat szerint a festmények idegenforgalmi vonzerőt jelentenek, az idecsalogatott turisták a helyi termékeket megvásárolva, szolgáltatásokat igénybe véve erősítik majd a helyi gazdaságot. Sajnos ezidáig ez utóbbi cél nem igazán valósult meg, a festmények azonban a cigány kulturális örökség részeivé váltak, a pozitív cigány identitás kialakításában szerepük óriási lehetőséget rejt magában. A freskók elkészülése idején a művészek a helyi cigány családoknál laktak, a gyerekek nagy figyelemmel kísérték a munkálatokat. A településen sok más fejlesztési kísérlet is zajlott, illetve zajlik (telepfelszámolás, évente megrendezésre kerülő sárkányünnep, szociális szövetkezet és nonprofit kft alakítása, egy waldorf pedagógus alkalmazása a

²⁹ Katona, 2008

³⁰<http://www.egyhajoban.hu/megvalositott-projektjeink/hazai-projektek/681-eletre-keltett-falakpecsett-2>

³¹ <http://www.bodvalenke.eu/freskok>

gyerekek fejlesztésére, Biztos Kezdet gyerekház, stb.) és sok ötletet forrás vagy egyéb akadály miatt nem tudtak ezidáig megvalósítani.

Told tanodájának gazdag módszertanában fontos szerepet tölt be a művészeti nevelés. A gyerekek által készített alkotások a helyi asszonyok munkája révén (akik hímeztek és varrtak) megjeletem táskákon, egyéb tárgyakon, melyeket az Igazgyöngy Alapítvány webshopjában lehetett megvásárolni. Jelenleg nyomdai termékek kaphatók, melyek a gyerekek munkáiból készültek (képeslapok, naptárak, faliképek, kirakós játékok).³²

A képzőművészetterápiák is kezdenek teret hódítani Magyarországon. Amennyiben ezek csoportmunkában zajlanak, közösségfejlesztő hatásuk is van. E módszereknek helye lehet az idősellátásban, a szenvedélybetegek és pszichiátriai betegek ellátásában vagy éppen a gyermekvédelemben.³³

III.4. Színház a közösségfejlesztésben

A elnyomottak színháza technikáinak kifejlesztése Augusto Boal brazil színházi szakember, rendező, politikai aktivista és népművelő nevéhez kötődik. Ennek keretében egy tanulási folyamat részeként arra használják a színházat, eszközeit, lehetőségeit, hogy megszólítsák a társadalmat, stratégiákat próbáljanak ki, melyek társadalmi változásokat hozhatnak létre a közösség javára, aktív szerepvállalásra sarkallnak, fejlesztik a személyiséget.³⁴

Magyarországon a Fórum színház módszere adaptálódott ezidáig.³⁵ A módszer arra épít, hogy a nézők a drámai cselekményt aktívan befolyásolják,

³² A Toldon zajló fejlesztési folyamatokról lsd pl. a Ritók Nórával készített interjút <https://www.youtube.com/watch?v=8HGSSEfYANo>

³³ lsd. erről bővebben Havasi, 2017

³⁴ Schwarcz, é.n.

³⁵ Egyéb módszerek: Az Állókép Színház (Image Theatre), mely beszéd nélküli műfaj, az emberi test használatával, szoborral merevített képekben ábrázol. Az Újsághír Színház (Newspaper Theatre) lényege, hogy a résztvevőknek egy újsághírt, vagy bármilyen más, nem dramatikus szöveget kell megjeleníteniük színpadi játékkal. A vágy sokszínűsége (Rainbow of desire) keretében egy olyan módszert dolgozott ki Boal, amelynek segítségével megjeleníthetők az elnyomásra irányuló belső vágyak, az azokkal kapcsolatos képzetek, hozzájárulva azok lerombolásához. A Közvetlen akciók (Direct actions) minden olyan akciót magában foglalnak, amelyek alkalmazzák a teatralitást vagy annak elemeit (tiltakozó demonstrációk, tüntetések, felvonulások, munkások összefüvetelei, találkozói, stb.) Ez tehát a közösségi akció, illetve a közösség szervezés színónimájaként használható. A Láthatatlan színház (Invisible Theatre) váratlan és szokatlan helyeken, helyszíneken jelenik meg (utca, tér, bevásárlóközpont, tömegközlekedési eszközök), ahol az emberek nem számítanak rá, viszont az elnyomás, hátrányos megkülönböztetés a mindennapos gyakorlat része. A járókelők, vagyis a közönség, nem tudják, hogy előre megtervezett színházi előadást látnak és a cél, hogy az előadással cselekvésre késztessek a nézőket (járókelőket), hogy azok reagáljanak. Törvényalkotó Színház (Legislative

megváltoztató, úgynevezett játésző-nézőkké válnak. Először a színészek – nem feltétlenül hivatásos művészek – előadnak egy jelenetet, amely témájában kapcsolódik a közönség egy konkrét problémájához. A jelenetben a főhős (protagonista) nyomasztó helyzetbe kerül a másik főszereplő, az elnyomó agresszív viselkedése miatt, melyből nem tud kilábalni. A jelenet bemutatása után a joker – moderátor – megkéri a nézőket, hogy segítsenek megoldani a főhős problémáját. A jelenetet előlről kezdik játszani, amikor stop bekiabálással bárki, bármelyik pillanatban megállíthatja a játékot és átveheti a főhős helyét a darabban, hogy kipróbálja saját ötletének működőképességét a helyzet megoldására. A többi szereplő improvizál, ám karakterükhöz, szerepükhöz hűnek kell maradniuk. Boal meggyőződése, hogy ha valaki egy fiktív színpadi történet főszereplőjeként megpróbálja megváltoztatni kilátástalannak tűnő helyzetét, és ez a darab képzeletbeli világában sikerül, akkor az átélt élmény cselekvési mintát ad és elősegíti, hogy a valóságban is kézbe vegye sorsa irányítását az érintett.³⁶

Az alaplódszer variálható, így pl. Miskolcon az avasi fórum színházi folyamatban a szereplők helyi emberek voltak, a darab kitalálása, megírása is az ő tevékenységük révén történt, melyben szakember segítsége vezette őket. Az előadásra készülés folyamata is közösség- és személyiségfejlesztő hatású ebben a verzióban.³⁷

A Dialóg Egyesület Észak-Abaújban (Hidasnémeti, Tornynosnémeti) is használta a módszert a közösség mozgósítására, az emberek aktivizálására. Az egyik településen egy már működő közösségi folyamatba akartak új embereket bevonni, itt építettek a már feltárt problémákra és ügyekre. A másik településen viszont új közösségi kezdeményezéseket akartak létrehozni, ahol a fórumszínházat interjúzás előzte meg. A szereplők a helyiekből kerültek ki, az intenzív 5 napos együttlét, egymás megismerése, bizalom kiépülése, a közös élmények nagy hatással voltak rájuk, aktív részvevői lettek a közösségfejlesztési folyamatoknak. Maguk az előadások különbözőképpen „működtek”, az egyik helyen nem sikerült feloldani a

Theatre) formáját Boal akkor fejlesztette ki, amikor Rio de Janeiro városi tanácsnokaként dolgozott és több törvényt ezzel a módszerrel alkottak meg. Az állampolgárok egy-egy törvény, rendelkezés kapcsán jelenítik meg színpadon elképzeléseiket, ötleteiket és válnak játésző-nézővé, hasonlóan a fórum színházhoz. Az eljárást azóta máshol is alkalmazták, pl. Kanadában és az Egyesült Királyságban. Ez a módszer lehetőséget teremt a szavazópolgárok számára véleményük kifejezésére, arra, hogy párbeszéd alakuljon ki az állampolgárok és az intézmények között, ami hozzájárul a hatalom megosztásához. Ez a Boal által tranzitív demokráciának nevezett hatalomgyakorlási, hatalommegosztási forma átmenetet képez a klasszikus, közvetlen demokrácia és korunk képviseleti demokráciája között. (Schwarcz, é.n.)

³⁶ uo.

³⁷ A folyamatról készült összefoglalót lsd: <https://www.youtube.com/watch?v=duSNzoD5lv0>

konfliktust. A másik településen azt játszották el, hogy a polgármester nem reagál a problémára. Itt a polgármester történetesen jelen volt az előadáson, mely után aktív vita kerekedett és megoldási javaslatok is születtek.³⁸

Az *Utcaszak* (Utcaszínházi alkotóközösség) interaktív darabjaiban (melyeket álarcokban adnak elő a profi színészek) társadalmi problémákat dolgoz fel. Néha előadásaik színhelye és közönsége is rendhagyó: cigány közösségek, távoli falvakban. Három rövid történet elejét játsszák el, melyek közül a közönség választ, hogy melyik befejezését szeretné látni és a történet folyását is a közönség tagjai találják ki. Az előadás után a nézőknek lehetőségük van drámajátékokba is bekapcsolódni. Az alkotóközösség ma már egy komplex tehetséggondozó programot működtet, tagjai rendszeresen járnak cigány fiatalok művészeti csoportjait mentorálni, fejleszteni, szerveznek tehetséggondozó táborokat, előadásokat a fiataloknak. A programnak erőteljes közösségformáló szerepe van.

A Káva Kulturális Műhely, az anBlok Egyesület és a Krétakör együttműködésével létrejött közösségfejlesztő programban (Új Néző) Ároktőn és Szomolyán a cigány és nem-cigány származású lakosok párbeszédéhez szolgáltatott fórumot a színházi nevelés, a fórum színház és a kortárs művészetek eszközeinek segítségével. Dramatizált szituációkat alakítottak ki, melyeket a közösség tagjai szabadon véleményezhettek, formálhattak, nyilvánossá téve mindennapi tapasztalataikat. E falvakban a szakemberek megfigyelése szerint a lappangó vagy felvállalt feszültségek ellenére igény mutatkozik az egyeztetésre, amely számára e kortárs művészeti projekt adekvátabb keretet biztosított, mint a politikai rendezvények.

Ároktőn az eljátszott történet szerint egy fiatal házaspár költözött Ároktőre, akik a falura jellemző, életszerű problémákkal találják szembe magukat. A nézők saját maguk adhattak tanácsot a párnak, amiket a játékosok beépítették a színházi jelenetekbe. A falu fiataljai külön munka keretében kidolgozták, milyennek képzelik a jövő Ároktőjét, majd a falusiak kiscsoportokban dolgozták ki érveiket arra a kérdésre, hogy maradjanak vagy menjenek-e el a településről. A program lezárásaként a résztvevők megtekinthették a videó-összefoglalót az eltelt színházi estéről. Szomolyán négy helyi fiatallal egy fikciós kisjátékfilmet forgattak, melynek történetét maguk írták, a szerepeket maguk játszották.³⁹

Miskolcon a Holdam egyesület keretében működik a HatTyúk interaktív és közösségi színház csoport. Ők női témákat dolgoznak fel és adnak elő fórum színházi technikával. Készült darabjuk a civil lét és segítő szakma

³⁸ Molnár- Peták- Vercseg, 2014

³⁹ <https://kretakor.eu/uncategorized/uj-nezo/>

nehézségeiről, az egyedülálló anyák nehézségeiről (Tünde), illetve a testképzavarról (A hattyúk).

Egy roma színházi társulat megalakításának ötlete Szegedi Dezső miskolci roma származású színművésztől származik. 2005-ben egy tehetségkutató verseny után a Kalyi Jag Roma Nemzetiségi Szakiskola együttműködésével kezdték meg a munkát. Fő céljuk egy olyan színház létrehozása, ahol a romák megmutathatják tehetségüket. A Romano Teatro Kulturális Egyesület az évek folyamán több darabot színpadra állított (La Mancha lovagja, Legendál leszármazottai, Átok és szerelem, Antigóné, Római roma), az utóbbi időben inkább „hakniznak”, illetve a körömi cigány színjátszó csoportnak nyújtanak szakmai segítséget.⁴⁰

A dráma eszközeivel végzett munka sok mindenre szolgál: kommunikációs és együttműködési készség fejlesztése, a másik megértésének képessége, konfliktusok oldása, megelőzése, mozgások beindítója, motiváció felébresztője, közösség kovácsolása a résztvevők között. Képesse tévés, aktivizálás, önismeret. A Fórum Színházzal és bemutatott társaival nem ér véget a munka, az aktívvá vált emberekkel a pozitív élményekre építve tovább lehet haladni a változás felé. E módszerek alkalmazásához azonban érdemes bevonni már tapasztalatokkal rendelkező műhelyeket.

III.5. Zene és tánc

Hagyományörző illetve egyházi kórusok még mindig és már megint léteznek. S talán nem véletlen, hogy a cigány közösségekben élő hagyománya van a közös éneklésnek és táncnak, sok településen az első, amit a fiatalok csinálni szeretnének, az lehetőség szerint rendszeresen táncolni, zenekart alapítani.

A közösségfejlesztő számára egyszerű eszköz a közös énekléssel és/vagy tánccal eltöltött alkalmak szervezésének kezdeményezése, vagy ha igény mutatkozik rá, a tanulás módjának kialakítása.

A *bódvalenkei asszonykórus* gondolata egy közösségi beszélgetés alkalmával került elő. Arról volt szó, hogy ki-mihez ért, mit szeret csinálni. Kiderült, hogy az asszonyok nem ismerik a tradicionális cigány énekeket, de szeretnék megtanulni őket. Az internet segítségével kerestek dalokat és rendszeresen összeültek gyakorolni. Ezen alkalmak közösségformáló hatását jól illusztrálja az alábbi idézet: „Azelőtt nem érdekelt, hogy mi van a

⁴⁰ <https://romanoteatro.hu/>

többiekkel. Most mindig gondolok rájuk, hogy mi van velük. Vagy ha csak elmennek az ablak előtt, jó látni őket.”(bódválenkei asszony)

Egész más történet – komplexebb, forrás igényesebb- az El sistema és hazai adaptációja a Szimfónia program.

Az „El sistema” módszert 1975-ben Jose Antonio Abreu venezueleai zenész és közgazdász dolgozta ki. A célja, hogy komolyzenei képzéssel a gyerekeket eltávolítsák a bűnözéstől, drogoktól, utcai bandáktól. Annak ellenére, hogy néhány gyerek később a világ komolyzenei piacára is eljutott, a programot szociális programként tartják számon, melynek eredménye a bűnözés drasztikus csökkenése. Mintegy 500 zenekar alakult az országban. A programot a kormány finanszírozza. Minden nap 4-8 órát zenélnek a gyerekek hétköznapi, hétfőgőn pedig fellépések vannak. Az oktatás módszere is sajátos, ritmikus játékokkal, testi kifejezéssel kezdenek, majd hangszerrel kézben sokat énekelnek. Eleinte a hangszeren csak egy-egy hangot játszanak. A módszer fontos eleme a közösségi zenélés. A tanár nem csak zenész, hanem un. CATS (citizen, artist, teacher, scholar), inspirálja a gyerekeket az élet minden területén. A szülők bekapcsolódása többféleképpen történik, vannak szülői együttesek, foglalkozások szülők és kistestvérek számára, és az előadások közönségét is többségében a szülők adják.⁴¹

A „Szimfónia program” először Monoron, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat „Jelenlét programjában” indult a tabáni telepen. Az eredeti módszerben a zenetanár tölt be többszörös szerepet, a magyar adaptációban egy szociális munkás segítő csatlakozott a zenetanárhoz. Miskolcon két általános iskolában (Avas és Vasgyár), BAZ megyében ezen kívül Felső- és Alsózsoltán, Szendrőladon indultak rövid, egy éves szimfónia projektek. A különböző helyszíneken más-más hangszerekkel ismerkedtek a gyerekek, annak függvényében, hogy milyen tanárt sikerült bevonni. Egy helyen a klasszikus cigányzenekar hangszereit oktatják, de van, ahol fúvós hangszereken tanulnak a gyerekek. A projekt végét követően 2012-ben megalakult a Szimfónia Alapítvány, ami művészeti iskola keretében folytatja a megkezdett programokat. Viszont a módszer valamelyest megváltozott, pl. a bekapcsolódott gyerekek száma nőtt, a szociális munkás szerepe megszűnt, az egy gyermekkel való foglalkozás intenzitása csökkent. Van, ahol teljesen megszűnt a program és egyetlen helyen, Szendrőladon folyik eredeti formájában tovább, amire az MMSz először központi keretéből biztosított forrást, majd sikerült egyéb külső forrásokat találni.

⁴¹ <http://fundamusical.org.ve/nocleo0073.Vh7Shfntmko>, Spirkóné, 2017

A zenének és táncnak számos pozitív élettani és lélektani hatása van. Társadalmunk sok tagját gyötri depresszió, apátia, boldogtalanság. Mindezeket a tüneteket a zene és tánc oldani, csökkenteni tudja. A magány, közösségihiányos állapot, apátia ördögi körben kapcsolódik össze. Aki passzív és a világból visszahúzódott, magától nem kezdeményez és egyébként is nehezen mozgósítható, így viszont állapota változására nem lehet számítani. Ezen a ponton válik fontossá a közösségfejlesztők és szociális munkások szerepe, hogy mozgítsák meg, vonják be, aktivizálják az embereket. Ennek egyik legegyszerűbb és ősi eszköz a zene és tánc világa lehet. Természetesen „célcsoportonként” változhat, hogy milyen zene és milyen tánc lehet célravezető, mit értékel az adott közösség.

III.6. Mese

„Az ember közösségi lény, és a történetmesélés, a „rólunk-nekünk szóló” történetek megosztása univerzális emberi igény. A népmese közösségteremtő és -megtartó erejével a csodás tájak és történetek között is a legvalóságosabb valóságba visz, és ha sűrű, sötét erdőben járnánk, akkor is reményt ad.”⁴²

A mesék sokféle szerepet töltenek és részben töltenek be ma is életünkben. Tudást- gyakran szimbólumokba rejtetten- közvetítenek a világról, értékeket jelenítenek meg és motivációt erősítenek (mert a mesékben a jó elnyeri jutalmát, érdemes útra kelni, megküzdeni, stb. A mesék megszínesítik az életünk esztétikájukkal és fantáziavilágukkal, szórakoztatnak, megnyugtatóknak, megvigasztalnak. A múltban a mesemondás és hallgatás gyakran közösségi eseményhez kötődött (pl. halottvirrasztáskor, csoportos munkavégzés és annak szünete, téli esték, fonóbeli együttlét, stb.).

A mesék közvetítették a vallásos tudat elemeit, a történelmi emlékezetet, a hiedelemvilágot, a társadalmi emlékezetet, személyes élményeket. A mesemondás a generációk közötti kommunikáció eszköze is volt.⁴³ A mese helye és szerepe mára megváltozott, funkcióit részben más jelenségek vették át. A mese a gyermekvilág rész lett, de ott is inkább a „nézett” mese a domináns ma már.

Ugyanakkor egyre többen ismerik fel a mesék majdnem elfeledett funkcióit és a mesemondás, mesehallgatás, a mesék által közvetített üzenetek megértésének fontosságát. Ma a mese újrafelfedezésének időszakát is éljük, érdeklődnek iránta pedagógusok, pszichológusok, tudatos szülők, sőt a

⁴² <http://mesekozpont.hu/oldal/bemutakozunk>

⁴³ Keszeg, 2010

közösségfejlesztés eszközeként is megjelent. Van meseterápia,⁴⁴ mesepszichológia,⁴⁵ mesepedagógia, vannak újra mesemondók és mesemondó közösségek.

A Meseszó Magyar Mesemondó és Szövegfolklor Egyesület országos népmesemondó találkozókat és népmese konferenciákat szervez, meseesteket tart, mesés programjaival részt vesz az Ördögkatlan fesztiválon, és mesemondókat képez (Magyar népmese – hagyományos mesemondás: A szövegfolklor tanulása és tanításának módszertana című 60 órás akkreditált továbbképzés keretében).⁴⁶

A Meseközpont, majd új nevén a Világszép Alapítvány egyik célja a gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyerekek támogatása és mesékkal való megismertetése. Ezen kívül rendszeresen szerveznek családi mesedélutánokat is, hogy minél több gyereknek része legyen a régen még természetes, ám mára szinte teljesen elfeledett közösségi élményben (mesehallgatás, közös mondókázás, éneklés). Táborokat szerveznek gyermekotthonban élő kamasz lányoknak és külön kamasz fiúknak, nevelőszülős családoknak, nevelőszülőknél élő kamasz gyerekeknek, kisiskolásoknak és ovisoknak.

A felnőtteknek szóló meseestjeivel az alapítvány azt a hagyományt szeretné feleleveníteni, hogy évezredek óta felnőttek meséltek felnőtteknek a közös együttlétek során, szomszédokról, falubeliekről, királyokról, és sárkányokról.

A munkát a Palóznaki Meseközpontban kezdték, azóta Budapesten, Miskolcon, Nagybarcán, Halmajon és Gencsapátiban is jelen vannak munkatársaik. Meséltek-mesélnek családok átmeneti otthonában, idősotthonokban, iskolákban. A résztvevők nyitottabbá válnak ezen alkalmon, könnyebben jönnek elő történetek, „nagy megosztások”.

Jelenleg futóprogramjukban felsőfokú végzettséggel rendelkező, a gyerekek és a gyermekvédelem irányában elkötelezett felnőtteket várnak önkéntes mesélő képzésre, akik a képzés után, havi néhány alkalommal esti mesét fognak mondani különböző gyermekotthonokban.⁴⁷

A Holnemvolt Mesemondó Alapítvány izgalmas kezdeményezése a mesemondó slam, mely a slam poetry mintájára jött létre, és egy fiatalos, vagány, közösségi műfaj. A Holnemvolt Klub slam rendezvényein akárki mesélhet, aki beteszi a nevét a kalapba és azt kihúzzák. Hét percet kap minden mesélő, hogy elmondja történetét. Csak olyasmiről lehet mesélni, ami a mesélővel történt

⁴⁴ lsd Boldizsár Ildikó és Antalfai Márta munkásságát

⁴⁵ lsd Kádár Annamária munkásságát

⁴⁶ <http://www.meseszo.hu/programok.html>

⁴⁷ <http://mesekozpont.hu/oldal/bemutatkozunk>

vagy jelen volt, amikor megesett (személyes sztorik); egyetlen összefüggő történetet lehet elmesélni és a történetnek valamilyen módon kapcsolódnia kell az est meghirdetett témájához. A legjobb mesékről a közönség szavaz. Az alapítvány ezen kívül szervez mesemondó műhelyeket (workshopokat), meseköreiben külföldi mesemondókat fogad és 2011-től megrendezi a Holnemvolt Fesztivált, mely Magyarország első, hagyományteremtő nemzetközi mesemondó fesztiválja.⁴⁸

Miskolcon a *Szavitri alapítvány*⁴⁹ jeleskedik a népmesék világához kapcsolódó programok szervezésében. Nagy sikerű, 2017-ben rendezett Aranyalma mesekonferenciáján a pedagógusok mellett megjelentek a szociális szakma képviselői is (családsegítő, iskolai szociális munkás). Az alapítvány rendszeresen szervez meseesteket, illetve a „Színrelépő” csoportjában 7-14 éves gyerekek számára tart mese- és drámapedagógiai módszerekkel közösség- és személyiségfejlesztő foglalkozásokat.

A meseestek, mesemondó körök több funkciót is betölthetnek: aktivizálhatnak, bevonhatnak, de ugyanakkor segíthetnek a közösségben való benntartásban, a közösség erősítésében, színesítésében. A mesék alkalmazhatósága egyszerű és alkalmazási területei is szinte korlátlanok, hiszen az emberekben benne van „a történet iránti éhség és közösség iránti vágy. Mesélni és mesét hallgatni mindenki tud, lehet mesélni a szívünk alatti magzatnak és a túlra indulónak.”⁵⁰

A közösségfejlesztő számára azt is fontos tudni, hogy akkor működik egy közösség, ha vannak közös történetek, ezért alkalmakat kell teremteni a történetek keletkezésére. Ez már persze túlnyúlik a mesék világán, illetve visszakanyarodik hozzá, hiszen a közös élményekből mesék lesznek. A népmesék és a személyes mesék mesélése (personal story telling), feldolgozása, újabb lehetőségeket, eszközöket ígérnek, melyekkel az emberek tűzbe hozhatók, identitásuk formálódhat, kikristályosodhat, melyek segítségével tanulhatnak önmagukról, másokról, a világról és nem utolsósorban élményt szereznek.

⁴⁸ http://holnemvoltfoundation.org/?page_id=25

⁴⁹ <https://www.facebook.com/szavitrialapitvany/>

⁵⁰ Bajzáth, M: szóbeli közlés a miskolci Aranyalma konferencián 2017-ben

IV. Spontán közösségfejlődés- a szervezetté válás dilemmái

Dékány a közösségeket a szervezetektől különböztette meg. A közösségeket jellemzi a hosszú távú tagság, a tagok között intenzív, meleg kapcsolatok, hogy azok élettel teltek, érték- és érzelemtelítettek, tradícióval rendelkeznek. A szervezetek ezzel szemben részleges, egycélú, érték- és normaszegény képződmények, melyekben a tagság átmeneti, a kapcsolatok hűvösek, részlegesek, rövid távúak.⁵¹ Kiindulási pontként elfogadva e megkülönböztetést, hozzátenném, hogy a szervezeteknek is kialakulnak tradíciói, érték- és normarendszerük, és létezésük sem feltétlenül rövidebb, mint egyes közösségeké. Én a hangsúlyt a két forma közti különbségben inkább a szervezet formalizáltságára és professzionalizálódására helyezném. A formalizáltság mind a tagok közötti, mind pedig a külvilághoz/környezethez fűződő kapcsolatokat, a célokat, a működésmódot jellemzi. A szervezetek „hivatalosak”, az ország jogszabályai által meghatározott szervezeti formák valamelyikében működnek, sok-sok külső előírás betartásával.

A tanulmánynak ebben az alfejezetében egyrészt rá szeretnék mutatni, hogy a spontán közösségfejlődés, közösségek képződése nem szűnt meg a mai korban sem, maximum ezek a közösségek más jellegűek, mint a tradicionális közösségek voltak. Másrészt azzal a kérdéskörrel foglalkoznék, hogy ha egy közösség céljainak támogatására szervezetet, szervezeteket alakít, milyen új viszonyok, konfliktusok, kihívások keletkeznek, milyen dilemmákkal jár mindez, nem tűnik-e el a közösségi minőség ebben a folyamatban, a formalizálódás, professzionalizálódás során.

E kérdések szemléltetésére a miskolci Holdam Egyesület történetét szeretném felvázolni az alábbiakban Tucza Rita írása⁵² és egy egyesületi taggal (Zámborszky Eszterrel) készített interjú alapján.

„A Holdam Egyesület a nőiség, az anyaság, a szülés és a születés minél teljesebb, tudatos megéléséért munkálkodik. Küldetésünk, hogy segítséget nyújtsunk a női életkör állomásain (menstruáció, párválasztás, házasság, szülés, gyermeknevelés) felmerülő kérdésekben a Miskolcon és az Észak-Magyarországon élőknek.”⁵³

⁵¹ Dékány, 1943

⁵² Tucza, 2015

⁵³ <http://www.szuleteshete.hu/szervezok/2012/holdam-egyesulet-miskolc-4>

2007-ben, az első Születés Hete rendezvénysorozat megrendezésekor összeállt egy önkéntes munkát végző csapat, aminek tagjai vagy hasonló élethelyzetben voltak (gyermekvárás, szülés) vagy ezen élethelyzet támogatásának vágya (dúla, kismamajóga) jellemezte őket. (A Születés hete rendezvény sorozat azóta is évről-évre megrendezésre kerül.) Szinte azonnal megjelent párhuzamosan egy informális szerveződés, az un. „Holdtölte”. Ez a női együttlétnek egy holdjáráshoz kötött alkalma, ahol a nehéz élethelyzetek megbeszélése, öröm-bánat megosztása vagy csak játékos, élményt adó együttlét a cél. Ezekre az alkalmakra valakinek az otthonában kerül sor, akinek leghamarabb eszébe jut meghívni a többieket.

A Holdtölték külsősök számára is nyitottak, lehetővé téve a közösséghez csatlakozást.

Még 2007-ben megalakult a Holdam Egyesület is, melynek honlapján ez állt: „A Holdam Önsegítő és Ismeretterjesztő Egyesület miskolci nők és anyák közössége... aktívan részt veszünk családokat érintő, szemléletformáló tevékenységekben, és a női támogató közösségek születésének népszerűsítésében.” Érdekes kettősség, a szervezet önmeghatározása szerint maga is közösség, nem csupán szervezet, illetve célja hasonló közösségek létrejöttének támogatása. 2010-től váltak heti rendszerességűekké a baba-mama klubok, a szervezeti tagság találkozóit, melyeken egy-egy aktuális témát beszéltek át, olykor előadókat is meghívtak. Az évek folyamán a klubok részvevői és szervezői cserélődtek, új témák jöttek be, pl. Mesés baba-mama klub vagy a Mums’ English Club. 2011-ben nyitotta meg kapuit a „Holdam udvar-civil anyaközpont és családbarát közösségi tér” a belvárosban. Itt az anyák gyermekeikkel együtt napi rendszerességgel találkozhatnak egymással, adott a pelenkázási, szoptatási és ételmelegítési lehetőség, játékkuckó a kicsiknek, pihenő felületek a szülőknek. A vendégeket önkéntes háziasszony fogadja. Az egyesület bevezette az un. Közösségi Támogatási Rendszert (KTR). Ez egy belső, havonta ismétlődő pályázati kiírás, mely keretében a Holdam tagok pályázhatnak saját projektjeik, ötleteik vagy tanulmányaik megvalósítására.

A szervezeti működés anyagi vonatkozásai (a Holdam Udvar fenntartása, a KTR működtetése) az egyesületet a pályázati rendszer irányába vitték, - hiszen ma Magyarországon a civil szervezetek számára jobbra ez biztosítja a megélhetést. Bevétele a szervezetnek a pályázati pénzekon kívül a Holdam Udvar bérbeadásából származik, egy ideig jártak un. családi napokat tartani cégekhez, jelenleg pedig a klub foglalkozásokon, előadásokon fogadnak el adományt, aminek van egy javasolt összege.

A pályázatok a tagok egyéni érdeklődési köréből születtek, az egyesület minden ötletnek teret (és szervezeti háttérrel) adott. Így volt kismama reintegrációs projekt Ózdon, majd egy másik a család és karrier összeegyeztethetőségének témájára, az önkéntesség népszerűsítésére, 2013-tól beindultak azok a projektek, melynek célcsoportjai a hátrányos helyzetű, illetve roma anyák. Amikor pedig a közösségben többen elváltak, jött az egyedülálló anyák program.

Szélesedett a más szervezetekkel, intézményekkel való együttműködés is, amelyek ismét újabb témákat hoztak be a szervezet életébe, pl. a NANE egyesülettel való kapcsolat a nők elleni erőszak elleni tiltakozás mozgalmához való intenzívebb csatlakozást. Az egyesület részt vett a Helyi Esélyegyenlőségi Program (HEP) kidolgozásában és a Női Esélyegyenlőségi Fórum (NEF) szervezésében.

Időközben a szervezeti tagság 25 főre nőtt és a taglétszám további növelését nem tartották kívánatosnak a működés áttekinthetősége és rugalmassága érdekében. Formálódott egy olyan csoport - részben a projektekben való munkavállalása okán-, mely sokkal intenzívebben volt jelen a szervezeti működés fenntartásában. Belőlük lett a Holdam elnöksége (a hét főt a tagság választotta, de személyükben ők a Holdam munkavállalói voltak). Párhuzamosan pedig létrejött a Holdam klub, ami azokat az újabb szimpatizánsokat fogta össze, akik szerették volna a Holdamhoz való tartozásukat kifejezni. Ugyanakkor a tagság egy rétege (mondhatjuk az első generációnak) kinőtt a kisgyermekes létből és nem lettek munkavállalók sem. Ők a továbbiakban személyes baráti szálakkal és a Holdam rítusaiban, vagy önkéntes munkára alapozó rendezvényein tudtak/tudnak kapcsolódni.

A munkavállalói csoport egyre karakteresebb jelenlétét az önkéntes munka szerepének csökkenése kísérte, kivéve a munkavállalók önkéntes tevékenységeit. A munkavállalók olyan témákat is behoztak a Holdam tevékenységrendszerébe, amik eltértek annak eredeti céljaitól. A rengeteg projekt ráadásul az elnök túlterhelésével is járt, aki egy ponton jelezte, hogy túl sok felelősséget érez magán, és ami valaha kaland, közösségi élmény volt számára, az nyomasztó teher lett. Ez annál inkább kihívás volt a szervezet részére, mivel annak sikere szempontjából kezdettől fontos volt az elhivatott vezető léte, aki kézben tartotta a dolgokat.

Történtek sikertelen próbálkozások a szervezeti feladatok felosztására (pl. pénzügyi, spirituális, a Holdam Udvart gondozó, forrásteremtő stb. munkacsoportok alakítása), végül azonban az első elnök lemondott. A szervezeti működés sosem volt konfliktus mentes, e téren Nagy Gabriella coachtól a szervezet tagjai megtanulták az „irányított robbantás”

kommunikációs elvét, amely révén a spontánul kirobbanó konfliktusokat terelték egy olyan mederbe, amikor a tudatosan robbantották lappangó konfliktusaikat „konfliktus gyűléseken” (Tuczai Rita definíciója).

A konfliktusok közül a legélesebb talán az volt, hogy egyes tagok nehezményezték, hogy a Holdam Udvarba cigányok is bejöttek (a hátrányos helyzetű asszonyok projektjei kapcsán). Törésvonal keletkezett a „spirituálisok” és azok között, akik „ebből akarnak megélni” (a tagok címkézései).

Végül egy profiltisztításban állapotok meg a tagok: a Regina egyesület a cigány nők projektjeit, a Szávitri Alapítvány a mese programokat vitte tovább és a Holdam maradt a szülés, gyereknevelés kérdéseinél. A három szervezet között a kapcsolat meglazult, inkább személyi átfedések vannak, mint egymást kiegészítő együttműködés. „Azt mondtuk, hárman erősebbek leszünk, nem jött be, a szétválás azért csak szétválás” (interjúrészlet ZE). Az utóbbi egy évben a Holdamnak 3 vezetője is volt, ami azt mutatja, hogy a szervezet még mindig „keresi magát”.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a leírt történetben a formálódó közösség mellett szinte azonnal megjelent egy szervezet. Ez az erőforrások gyűjtése és mobilizálása szempontjából szinte elengedhetetlen, hiszen jogrendszerünkben egy közösség szervezeti forma nélkül nem tud helységet bérelni, adományt gyűjteni, stb.

Tuczai négyféle tevékenységet azonosított a Holdam működésében, ezek az önségítő gyakorlatok, ügyközpontú szerveződések, szakmai projektek, Holdam vállalkozások.

Az önségítő gyakorlatok és ügyközpontú szerveződések mind a közösséget, mind a szervezetet jellemzik. Az előbbi kategóriába tartoznak a baráti kapcsolatok, rítusok-szertartások, egyéni krízishelyzetekben nyújtott támogatás-összefogás és a konfliktusgyűlések. Az ügyközpontú szerveződések pedig olyan közös ügyek, melyek összefogást erősítő cselekvésekre, önkéntes munkára vagy jelenlétre készítenek a tagságot, így a szülésfelkészítő-, ezoterikus-, önismereti- és gyógyító szerveződések, a holdamos rendezvények (Születés Hete, Vörös sátor Fesztivál, Néma tanúk hete stb). A csoportok informálisak és nyitottak, bárki bármikor beléphet, bekíváncsiskodhat, időnként konkrét meghívást is kaphat.

A szakmai projektek és a Holdam vállalkozások kifejezetten a szervezeti működés részei. Azonban a szervezeti struktúra és működés sajátos, magán viseli annak nyomát, hogy egy közösségre épül, közösség működteti. Így például a szabadság, önállóság, kezdeményező képesség valamennyi tag számára adott (volt). Ebből eredtek az említett igencsak diverzifikált projekt

tevékenységek, vagy a sokféle klub, előadás, képzés, tréning létrejötte. Egy másik holdamos gyakorlat pedig a felelősség leosztása helyett a felelősség felvállalása, a munkamegosztás spontán megvalósulása (volt). Ezen jellemvonásokra úgy is tekinthetünk, mint a posztmodern munkahely jellemzőire (lsd. erről pl. Szivárványgazdaság vagy Információ gazdaságtan könyveket.)⁵⁴ De tekinthetjük egy olyan kísérletnek is, melyben egyidejűleg akartak a tagok közösségként és szervezetként funkcionálni. Egyelőre ez csupán átmenetileg sikerült, de hiszen az átmenetiség és változás az élet velejárója. Nagy Gabriella coach a Holdamot jellemző folyamatos átrendeződő állapotot folyékony struktúráként írta le.

A Holdam története folyamán több száz anya kapcsolódott be a tevékenységekbe, -a roma nős projektek célcsoportjain kívül- valamennyien városi értelmiségiek. Ez két további kérdést vet fel. Egyrészt, hogy mekkora lehet egy közösség létszáma, valamint hogy egy közösséghez tartozásnak nem előfeltétele-e a tagok hasonló társadalmi és kulturális helyzete. E kérdésekre jelenleg hipotetikus válaszok adhatók, mind a Holdam esetében, mind tágabb értelemben.

Mivel a közösség jellemzőjeként tételeztük a tagok közötti intenzív, meleg kapcsolatokat, több száz ember viszonylatában ezek fogalmilag nem működhetnek. Feltételezzük tehát, hogy a Holdam működése során több közösség alakult, formálódott, létezett és létezik. A másik jelenség, ti. hogy hasonló kulturális milióból származnak a Holdam tagok (és szimpatizánsok) arra utal, hogy a közösség formálódásához szükséges a kultúra, neveltetés, értékek, világlátás azonossága vagy legalább közelsége.

⁵⁴ Dauncey, 2001, Szabó- Hámori, 2006

V. Konklúziók

A tanulmány kiindulási pontja a CDCR fogalom meghatározása volt, mely szerint a közösségfejlesztés tág értelemben magában foglal egy sor értéket és gyakorlatot. Mik is ezek az értékek? Az önszervezés, partnerség, kooperáció, részvétel, részvételi demokrácia, képessé tevés (capacity building), hatalommal való felruházás (empowerment), „grass root” kezdeményezések, helyi emberek bevonása, kisléptékű, önmagában bízó, önszervező közösség. A lista folytatható. A (siker) közösségfejlesztési folyamattal együtt jár a tanulás, a társadalmi kohézió növekedése, a társadalmi integráció. A közösségfejlesztésnek szoros kapcsolata van a jó társadalom, a jó életminőség és a fenntartható fejlődés eszméivel.

A közösségfejlesztés azon az elképzelésen alapul, hogy társadalmaink közösségihiányosak, illetve a meglévő közösségek nem elég erősek (teljesek) ahhoz, hogy tagjaik boldog, kiteljesedett életet éljenek. Ezek a kérdések maguk is külön tanulmány tárgyai lehetnek, kezdve annak vitatásától, hogy tényleg hiányoznak-e a közösségek, nem csupán más formát és jellemzőt öltöttek-e. Jelen írásban abból a tényből indultunk ki, hogy léteznek a közösségfejlesztő tevékenységeket, s ezeket rendszereztük első lépésben. Ezt követően a magyar közösségfejlesztők történetével, módszertanával és képzési helyeivel foglalkoztunk. A közösségfejlesztés, mint eszköz megjelent hazánkban a terület- és vidékfejlesztésben, a leszakadó társadalmi rétegek társadalmi integrációjának kísérletében, a szervezetfejlesztésben, az oktatás világában, a városi megújulási törekvésekben és a szociális ellátórendszer egyes területein.

A közösségfejlesztő folyamatokat kezdeményezheti egy a közösséghez képest külső vagy belső személy, illetve szervezet. Ha szervezet a kezdeményező, akkor is konkrét személy(ek) a cselekvő(k), így ennek nagy jelentőséget nem tulajdonítunk. A külső/belső dimenzió viszont lényeges. A külső szereplő másképp látja a közösséget, lehet, hogy több kapcsolata, tapasztalata van, de talán nehezebb elnyernie a belső emberek bizalmát. Ráadásul számára nem annyira létkérdés a tevékenység sikeressége. A belső ember elkötelezettebb, talán jobb helyismerete van, talán jobban bíznak benne a közösség tagjai. Sok a „talán”, hiszen minden közösség és minden fejlesztési szituáció más-és más. Ami a külső/belső dimenziót összeköti, hogy a külső fejlesztő csak akkor lesz sikeres, ha lesznek belső szövetségesei, sikerül aktivizálni a belső embereket.

A tanulmányban bemutatott módszerek leginkább a bevonásban, aktivizálásban nyújtanak segítséget, illetve olyan képességek fejlesztésében

(kooperáció, csoportmunka, önismeret, empátia), amik elengedhetetlenek a közösség sikeres fejlődéséhez. Igyekeztünk olyan módszereket és kezdeményezéseket bemutatni, ami a KÖFE kikristályosodott gyakorlatán túlmutatóak, újabb keletűek. Ezeket elsősorban a művészetek és a mese világában találtuk meg.

A tanulmány záró részében arra az esetre tértünk ki, amikor egy közösség spontán formálódik, majd céljainak elérése érdekében szervezetet alakít, s ekkor bizonyos ellentmondások keletkeznek a két forma találkozási felületén. Értelmezésünkben a bemutatott történetben a posztmodern kor új típusú munkahelyei, új típusú szervezete jött létre. Az eset arra is ráirányította a figyelmet, hogy a közösség, mint élő entitás folyamatos változáson megy keresztül, illetve arra a hipotetikus állításra, hogy a közösségé váláshoz a tagok hasonló kulturális háttérrel kell rendelkezniük.

Irodalom

- Dauncey, Guy (2001): Összeomlás után. A szivárványgazdaság kialakulása. Budapest, Göncöl kiadó
- Dékány, István (1943): A mai társadalom: Bevezetés a társadalomtudományokba. Budapest: Pantheon Kiadó
- Gorman, Margo (2002): „Közösség” Európában. In.: Parola, 2002/2 sz., 9-14. o.
- Farkas, Gabriella (2010): Közösségfejlesztés magyar módra. A Közösségi Kezdeményezéseket támogató Szakmai Hálózat előzményei és rövid története. Szakdolgozat
- Gosztonyi, Géza (1998): Közösségi szociális munka. In: Kozma Judit (szerk.): Kézikönyv szociális munkásoknak. Budapest, Szociális Szakmai Szövetség.
- Gosztonyi, Géza: A közösségi szociális munka és a közösségfejlesztés speciális kapcsolata Magyarországon. In: Sipos Flórián (szerk.) (2008): Közösségi szemlélet a szociális munkában. Szöveggyűjtemény. p 9-11.
- Havasi, Virág (2004) Közösségfejlesztés-Roma programok. Jegyzet a „Kistérségi mentorképzés” c. kurzus hallgatói számára
- Havasi (2017): A művészetterápiák és alkalmazási lehetőségeik a szociális szférában valamint a szociális munkások képzésében. In: Szellem és tudomány. 8 évf. 1-2. sz. 146-165.
- Henderson, Paul and Ilona Vercseg (2010): Community development and civil society. Making connections in the European Context. Policy Press, Bristol.
- Katona, Krisztina (2008): A mural painting módszer. Parola, 3. (http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/PAROLAAR.NSF/cimsz/A4C3BC5C90696B01C125751F003BA62B?OpenDocument letöltve:2012.08.08.)

- Keszeg, Vilmos (2010): Mese, mesemondás. In: Romániai magyar lexikon (<http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=31> letöltve:2017.11.08.)
- Molnár, Aranka –Peták, Péter- Vercseg, Ilona (2014): Községi lehetőségek a mélyszegénység elleni küzdelemben Önszerveződés és szakmaközi együttműködés. Módszertani útmutató. ISBN: 978-963-08-9171-4 (http://www.melyszegenysegy.hu/dokumentumok/dokumentumtar_tartalma/TAMOP_513_kozfejl_modszertani_edok.pdf letöltve:2017.09.10.)
- Péterfi, Ferenc (2009): Érdekképviselő, érdekvédelem, hatalomkontroll – mivégre? In: Civil Szemle, VI. évf., 1-2. sz., 78-94. o.
- Schwartz, Gyöngyi (é.n.): c.n.(www.temittennel.hu/forumsz.html letöltve:2012.08.08.)
- Spirkóné, Bodnár, Beatrix (2017): A zeneoktatás hatása a szocializációs folyamatokra. Szakdolgozat.
- Szabó, Katalin- Hámori, Balázs (2006): Információgazdaságtan. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Thomas, David N. (2007): Végig a hatvanas és hetvenes éveken. In: Paul Henderson (szerk.): Az angol és holland közösségi munka, közösségfejlesztés fejlődésének áttekintése. Parola füzetek. Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest
- Tuczai, Rita (2015):A társadalmi hatások vizsgálata a női csoportok működésében. Kézirat
- Varga, Tamás.- Vercseg, Ilona (szerk.) (1998): Közösségfejlesztés. Budapest, Magyar Művelődési Intézet
- Warren, Rolande, Leslie. (1978): The Community in America. Chicag, Rand McNally
- Zastrow, Charles (1994): A szociális munka közösségi gyakorlata. In: Gosztonyi, Géza (szerk.): Közösségi szociális munka. A szociális munka elmélete és gyakorlata 3. kötet. Semmelweis Kiadó, Budapest, 219-257.

Kozma Judit

Szociális munka közösségekkel – a közösségek ellenálló képességének fejlesztése¹

This paper is about community resilience, one of the newest and most important categories of community social work. Resilience means that different communities cope with critical situations differently: some of them are able to grow and develop in the course of crises while others decline and fall apart. From social workers' point of view, it is a very interesting question why some of them flourish in spite of very serious crisis while the others decline. The answer can show us the way to strengthen our communities so that they can thrive and become more integrated with tackling difficult situations. On the basis of scientific literature, community resilience is in connection with the different forms of capitals available for the community.

Keywords: community development, civil society organisations, relations, social capital

I. Bevezetés

Bár a közösségfejlesztés, amiről a kötetben Havasi Virág tanulmánya szól, a szociális munka egyik jelentős területe,² a közösségekkel végzett szociális munka lényegesen szélesebb tevékenységi területet fed le, mint a közösségfejlesztés. A szociális munkások az egyének, családok, csoportok és közösségek jólétét szolgálják. A szociális munka szolgáltatások jelentős mértékben járulnak hozzá ahhoz, hogy a társadalom minden tagja egészséges, biztonságos, diszkriminációtól és kizsákmányolástól mentes, azaz jó életet élhessen. A közösségfejlesztés a helyi közösségekre irányul, és a szociális

¹ A FÖNIX ME” – Megújuló Egyetem felsőoktatási intézményi fejlesztések a felsőfokú oktatás minőségének és hozzáférhetőségének együttes javítása érdekében EFOP 3.4.3-16-2016-00015 projekt keretében a 4-es „Társadalmi felzárkóztatás” című részprojektben a Főnix Program keretében született tanulmányok.

² A közösségfejlesztést gyakran önálló hivatásnak tekintik művelői, akik semmiképpen sem tekintik magukat szociális munkásoknak. Ez nem mond ellent annak, hogy a közösségfejlesztés a szociális munkások módszertani repertoárjának része.

munka eszköztárával olyan ügyekben segít a helyi közösségek csoportjainak, mint az oktatási és képzési lehetőségekhez való hozzáférés, a munkahelyteremtés, a szegénység csökkentése, a női egyenjogúság támogatása, valamint a helyi közösség sérülékeny, kirekesztődött tagjainak befogadása.³ A szociális munkások jórésze a szociális szférán kívül dolgozik, például az iskolákban, vállalkozásokban, kulturális intézményekben, önszervező, érdekvédelmi civil szervezetekben, bíróságokon, rendőrségen, kórházakban és orvosi rendelőkben, az ott megjelenő szociális problémák kezelésével járul hozzá az adott terület céljainak eléréséhez. A szociális munkások feladatai közé tartozik például az esettanulmány (a szolgáltatások és programok összekötése a rászoruló felhasználókkal vagy résztvevőkkel), a tanácsadás (melyet gyakran pszichoterápiás felkészültséggel végeznek), a szolgáltatások menedzselése, a szociálpolitikai intézkedések tervezése, végrehajtása és értékelése, a szolgáltatásfejlesztés, a közösségsszervezés, a nemzetközi emberjogi és jószolgálati szervezetekben végzett munka, az érdekképviselés, az oktatás (a szociális munkás képzésben) és a szociális munka feltételrendszerének, folyamatának és eredményeinek kutatása. A közösségekkel végzett szociális munka a fejlesztést holisztikus módon közelíti meg, míg a közösségfejlesztés egy sajátos – városi vagy vidéki – földrajzi térhez kötődik.

Rothmann⁴ a közösségi szociális munka három modelljét különbözteti meg, melyek eltérő beavatkozási módszerekkel dolgoznak.

1. A közösségfejlesztés célja az önszervezés, a közösségi készségek (ki)fejlesztése, az integráció.
2. A közösségi tervezés célja az alapvető közösségi problémák megoldása.
3. A közösségi akció célja a hatalmi viszonyok és az erőforrások elosztásának megváltoztatása; alapvető intézményesített változások elérése.

Ha a közösségekkel végzett szociális munka természetét kutatjuk, azt találjuk, hogy a közösségi szociális munka a szociális munka egyik területe, az esetkezelés, a szociális csoportmunka és a szociális adminisztráció mellett.

³ Dhavaleshwar C. U. (2016): The Role of Social Worker in Community Development. International Research Journal of Social Sciences, Vol. 5(10, 61-63, October (2016).

⁴ Rothman, J. (1968). Three models of community organization practice. National conference on social Welfare, social work practice, 1968. New York: Columbia. Idézi: Gosztönyi Géza: Községi szociális munka. In: Kozma Judit (szerk.): Kézikönyv szociális munkásoknak. 236-244.; a modellek sajátosságait ismerteti Ch. Zastrow: A szociális munka közösségi gyakorlata. In: Gosztönyi Géza (szerk.): Községi szociális munka. A szociális munka elmélete és gyakorlata. 3. kötet, Semmelweis Kiadó, 1994, 219-257.

Célja a közösségek képessé tétele arra, hogy érdekeiknek megfelelően alakítsák, megváltoztassák környezetüket. Ez a környezet a legtöbb esetben a lakóhelyi környezet. A lakóhelyi közösség, a szomszédság az emberek és családjaik legtermészetesebb környezete, amely általában beépül az identitásunkba. Ilyen például Debrecenben a Tócoskert, Miskolcon az Ávas, Budapesten Zugló. A kisebb települések is sajátos részekből állnak, ritkán képeznek egy egységet. Ilyen részek a falvakban a Dankó Pista utcák, melyek rendszerint a cigánytelepet jelölik, de jelentősége van annak is, hogy egy család a falu központjában, a templom közelében (centrum) vagy szélén (periféria) lakik.⁵ Ezek a szomszédságok sajátos szociológiai jellemzőkkel bírnak, így az ott lakókról is mondanak vagy jót, büszkeségre okot adót, vagy rosszat, titkolandót.

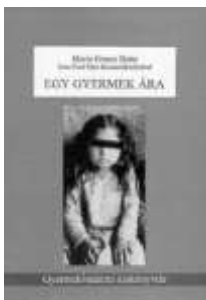
A közösségek másik gyakori formáját az egyházak, egyesületek, érdekvédelmi, önszolgáltató, és egyéb szervezetek jelentik. Ezek tagjai is összetartozónak tekintik magukat (mi-tudat), a kölcsönös kapcsolatok gazdag hálózatát alakítják ki, minden esetben támogatják, segítik egymást (önszolgáltatás), és fejlődésre adnak lehetőséget tagjaiknak (például a segítettből segítő válhat a drogrehabilitációs intézményben).⁶ Ezek a szervezetek gyakran alkalmaznak szociális munkásokat fejlesztési projektjeikhez, hogy finanszírozási forrásokat találjanak, pályázatokat írjanak, támogatást szerezzenek, infrastruktúrát tervezzenek.

A közösségi munkások nemzetközi szervezetekben is dolgoznak, gyakran messzi országokban segítenek bajbajutott népcsoportoknak. Különösen szükség van szociális munkásokra, amikor a hagyományos támogató hálózatok kudarcot vallanak egy háború vagy természeti katasztrófa következményeképpen. A szociális munkások a közvetlen segítségnyújtás mellett olyan struktúrákat hoznak létre, amelyek tovább működnek távozásuk után is. A helyzet, amellyel találkoznak egy ilyen küldetés során, gyakran kétségbeejtő: traumatizált gyerekekkel, megkínzott, reményvesztett, menekülő emberekkel foglalkoznak a segítők, időnként ellenséges, veszélyes környezetben.

⁵ A helyi társadalmak belső viszonyairól szóló szociális munkás kutatás a következő: Kozma Judit, Csoba Judit és Czibere Ibolya: Helyi társadalmak, kirekesztettség és szociális ellátások. Lehetőségek a kirekesztődött társadalmi csoportok érdekérvényesítési esélyeinek javítására a helyi társadalmakban. Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004. <http://mek.oszk.hu/13100/13104/>

⁶ Lásd például a Református Egyház Ráckeresztúri Drogterápiás Otthonát, <http://drogterapia.hu/>

Marie-France Botte Egy gyermek ára című megrázó könyvében annak történetét írja le, ahogy fiatal belga szociális munkásként a thai gyermekprostitúció és gyermekkrabszolgaság áldozatai számára mentő és rehabilitációs szolgálatot hozott létre. A könyvről a következőket írja a szerző: Bevallom, nem akartam megírni ezt a könyvet. Tudtam, mit fog jelenteni számomra, ha részletesen elmesélem, amit láttam, amit megéltem hosszú éveken át Thaiföldön. Újra átélni a mindennapokat, a bagkoki éjszakákat, felidézni a gyermekek sérüléseit és nyomorúságát, a bordélytulajdonosok brutalitását, a pedofilek nyugodt cinizmusát, a kínai maffia fenyegetéseit... A borzalmat, az erőszakot, a félelmet.

Nem, nem akartam még egyszer leszállni a pokolba. Mégis megtettem, mert nem tudom elfelejteni Lao, Sonta és Patchara, a három kislány tekintetét, három gyermeket a sok ezer közül, akit elraboltak, bezártak, megverték és megerőszakoltak Bangkok nyilvánosházaiban. Szinte reménytelen harcba kezdünk azért, hogy visszaadjuk szabadságukat és gyermekkorukat. Ma Sonta és Patchara halott, mindketten az AIDS áldozatai, Lao kétségbeesetten küzd az egyre jobban elhatalmasodó kór ellen. Ha nem beszélnék róluk, ha semmit sem mondanék arról, amit tudok, az olyan lenne, mintha az emléküket is veszni hagynám.”

A könyv példaszerűen írja le a thai gyermekprostitúció felfedezését, a tudományos igényű kutatást, amelynek alapján a nemzetközi közvélemény tudomást szerzett a szörnyű jelenségről. Világossá vált, hogy az európai országok is – melyekből a gyerekeket és fiatal nőket áruba bocsátó bordélyok klienseinek többsége származik – felelősek azért a szörnyűségért, ami a távoli országokban zajlik. Mert ugyan a nyugati országokban büntetik a gyermekekkel kapcsolatos visszaélést, de a pedofilek Vietnamban, Thaiföldön és a Fülöp-szigeteken a pénzükért korlátlanul bántalmazhatnak gyermekeket és fiatal nőket, és az sem tilos, hogy könyvek, tájékoztató füzetek jelenjenek meg, melyek a „új szerelem” dicséretét zengik, és pontosan leírják a lehetőségeket e távoli országokban. A fiatal szociális munkás a kutatás mellett kapcsolati hálózatot hozott létre mind Thaiföldön, mind a nyugati országokban. A thaiföldi társak és civil szervezetek segítették a szociális munkást a felderítésben, majd a mentő és rehabilitációs szolgáltatás létrehozásában, a nyugati országok civil szervezetei pedig finanszírozták a missziót. A könyv azt is leírja, hogy milyen veszélyekkel kellett megküzdenie Botténak, a helyi közösségben. Az óriási üzletben érdekeltek és a pedofil kliensek igyekeztek őt megfélemlíteni és hitelteleníteni.

(Marie-France Botte Jean-Paul Mari közreműködésével: Egy gyermek ára. Nágy év a bangkoki gyermekprostitúció poklában. Gyermekvédelmi Kiskönyvtár, Pont Kiadó, 1996, 2001)

Az utóbbi években új értelmezési keretek és módszerek alakultak ki a közösségekkel végzett szociális munkában. Ilyenek a közösségek érdekérvényesítési esélyének növelése (empowerment), a közösségi kapacitásépítés, ami az empowermenttel összefüggő munkamód, illetve a közösségek ellenálló képességének (reziliencia) vizsgálata és javítása. Mindhárom kategóriának központi jelentősége van a mai szociális munkás gondolkodásban. Ebben a tanulmányban a közösségek ellenálló képességével és ennek javítási lehetőségeivel foglalkozom, mivel az új megközelítések közül ez a legújabb, és az előekkel kapcsolatban több forrás⁷ áll a szakmai kör rendelkezésére.

⁷ Lásd például: Jessica H. Jönsson: A hatalomhoz juttatáson túl – a helyi közösségek megváltoztatása. In: Budai István –Nárai Márta (szerk.): Együttműködés és felelősségvállalás tanulása a szociális és közösségi munkában. Győr, 2012. pp. 11-26.; Michael Lane Morris – Susan R Madsen: A munka-élet integrációjának előmozdítása az egyéneknél, szervezeteknél és közösségekben. In: ugyanott, pp. 27-42.; Seunghyun Yoo – Nathan E. Weed – Michele L. Lempa – Mwende Mbondo –Rachel E. Shada – Robert M. Goodman: Együttműködő közösségi empowerment: egy hat lépésből álló módszer bemutatása. In: ugyanott, pp. 43-58.; Amnon Boehm – Esther Boehm: A közösségi színház, mint az empowerment eszköze a szociális munkában. In: ugyanott, pp. 59-78.

II. A közösségek ellenálló képessége (reziliencia)

A reziliencia a közösségek felmérésével kapcsolatos fogalom, a szociális munka egyik legfontosabb alapelvének felel meg, annak, hogy a változás elősegítését mindig az ép területekből kell elindítani, az erősségekből kell kiindulni.⁸ A hiányokat, negatívumokat soroló helyzetmegállapításból csak a kétségbeesés következik. Amúgy is fontos megfigyelés, hogy ugyanolyan hátrányos körülmények között élő vagy ilyen körülmények között felnőtt emberek közül egyesek valamilyen súlyos problémával küzdenek (például drogfüggők vagy bűnelkövetők lesznek, esetleg mentális zavarral élnek), míg mások sikeresek, képesek megőrizni a lelki egészségüket (ahogy Freud egy interjúban meghatározta a lelki egészséget: képesek szeretni és dolgozni). Ugyanez vonatkozik a helyi közösségekre is: súlyos krízisek bekövetkezték⁹ az egyik település képes átmeneti visszaesés után gyorsan regenerálódni, sőt fejlődni; míg más települések esetében a krízis a helyi közösség szétesését, a település gyors hanyatlását hozza.¹⁰ Nagy kérdés, hogy miért tudnak megbirkózni egyes egyének, családok, csoportok vagy közösségek a nehéz körülményekkel, és miért képesek legyőzni annak hatásait, míg mások nem. Az ellenálló képesség (reziliencia) kutatása a preventív beavatkozások tervezése szempontjából legalább annyira fontos, mint a veszélyeztetettek kiszűrése. A veszélyeztetett egyének és családok szempontjából pedig talán még fontosabb a reziliencia fokozása és a veszélyhelyzet csökkentése, mivel a tapasztalatok szerint a veszélyeztetettek irányuló fokozott figyelem gyakran válik a probléma és nem a megoldás részévé, mert önmagát beteljesítő jóslatként működik.

A reziliencia fogalmát több tudomány is használja. Először az 1970-es években az ökológia kutatóinak műveiben merült fel, onnan került át az utóbbi évtizedben a társadalomtudományok szótárába. A reziliencia jelentőségét aláhúzták azok a tapasztalatok, amelyek az olyan krízisek

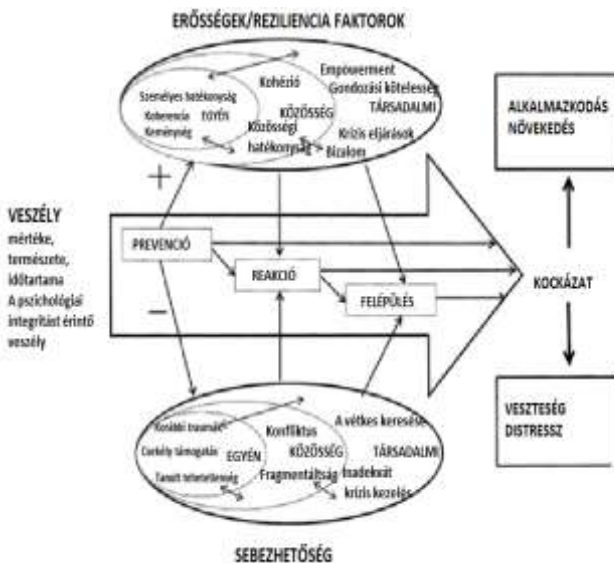
⁸ Dean H. Hepworth-Jo Ann Larsen: A sokszempontú felmérés. In: Tánczos Éva (szerk.): Szociális munka egyénekkel és családokkal – Esetmunka. A szociális munka elmélete és gyakorlata. 2. kötet, Semmelweis Kiadó, 1994, 66-97.; valamint Kozma Judit: Szociális diagnózis. Esély, 2001, 3. szám, 61-94.

⁹ Példa erre Magyarországon a rendszerváltás után a piacgazdaságra való áttérés következtében előállt súlyos gazdasági visszaesés.

¹⁰ Lásd ezzel kapcsolatban: Kozma Judit: Hátrányos helyzetű települések, családok, gyermekek és iskolák Miskolc környékén. Szellem és Tudomány, 2015. 2-3. szám, ISSN20622050, 104-156.

kezelésével függtek össze, mint a globális felmelegedés következtében az utóbbi időkben bekövetkezett természeti katasztrófák vagy a terrortámadások. A katasztrófából való felépüléssel foglalkozó irodalomban a rezilienciát a következőképpen definiálják: „az egyének, közösségek és társadalmak képessége arra, hogy a katasztrófát megelőzzék, reagáljanak arra, és felépüljenek annak következményeiből. Az 1. ábrával szemléltetett modell mutatja, hogy milyen bonyolult rendszer-hatások, erősségek és sebezhetőségi tényezők interakciója határozza meg az egyéni, a közösségi és társadalmi szinten a krízis következményeit.

1. ábra A veszélyek, az ellenállóképesség (reziliencia) és a sebezhetőség tényezőinek hatása a növekedés és a hanyatlás kockázatának bekövetkeztére¹¹

¹¹ L. Thornley, J. Ball, L. Signal, K. Lawson-Te Aho and E. Rawson (2014): Building community resilience: learning from the Canterbury earthquakes. New Zealand Journal of Social Sciences, Vol. 10, 2015, Issue 1, pp. 23-35.

II.1. A modell tanulságai

A következmények szempontjából nyilvánvalóan nem mindegy, hogy a veszélyhelyzetnek milyen a mértéke, természete, időtartama, és mekkora az érintettek pszichológiai integritását érintő veszély.

A katasztrófa bekövetkezését rendszerint megelőzi a veszély tudatosulása. Az egyének, közösségek és társadalmak különböző módon reagálhatnak erre a tudásra. Nem mindegy, hogy az érintett egyén magabiztos, következetes, erős személyiség, aki szembeszáll a problémákkal, és igyekszik azokat megoldani; vagy a korábbi traumák tanulságait nem dolgozta fel, esetleg postraumas stressz zavarban szenved ezek miatt, ezért igyekszik a stresszt elkerülni, tagadni, esetleg a fenyegetés tudata sokkolja, és másokat igyekszik cselekvésre bírni, míg maga nem cselekszik. Ugyanígy a közösségi kultúra támogathatja a veszéllyel való bátor szembeszállást, a veszély csökkentésére irányuló közös erőfeszítéseket, a védekezés tervezését, vagy a pánikot, esetleg a tehetetlen sodródást az eseményekkel. Minden szinten ugyanakkor jelentős szerepük van a hálózatoknak, mint a milyen az egyének társas támogató hálózata, a közösség kohezív hálózata, társadalmi szinten a bizalom, ami az együttműködés alapja. Ugyanígy a hatékony cselekvés képessége (a problémamegoldó megközelítés) jelentős szerepet játszik valamennyi szinten. Társadalmi szinten a hatékonyság azon múlik, hogy a politika szereplői képesek és hajlandók-e hatalmukat megosztani az alsóbb szintekkel (empowerment), tudatosítják-e, hogy kötelezettségeik vannak az alsóbb szintek vonatkozásában, kidolgoztak-e kríziskezelési eljárásokat, bizalmon alapuló kapcsolatokat alakítottak-e ki az alsóbb szintekkel. A gyenge közösségek rendszerint harcba kezdenek a forrásokért, mindenki csak magáért harcol, nem törődnek a többiekkel. A gyenge társadalmak a problémamegoldó megközelítés helyett vétkeseket (bűnbakot) keresnek, és a krízisre pánikkal vagy tagadással reagálnak. Az erős egyének, közösségek és társadalmak képesek alkalmazkodni a változó helyzetekhez, rugalmasak, megszervezik a funkciók ellátását, végső eredményben a kihívással való megbirkózás következtében minden szempontból növekednek, fejlődnek. A gyengék sebezhetősége, a veszélynek való kitettsége ugyanakkor növekszik, a közösség elemeire hullik, és a rendszer képtelen a funkcióit teljesíteni.

A reziliencia mérésére vonatkozó tanulmányok¹² írják le azokat a tényezőket, amelyek a különböző rendszerek, esetünkben a közösségek

¹² Joseph S. Mayunga (2007): Understanding and Applying the Concept of Community Disaster Resilience: A capital-based approach. A draft working paper prepared for the summer academy for social vulnerability and resilience building, 22-28 July 2007, Munich, Germany,

ellenállóképességét meghatározzák. Ezek azért érdekesek a szociális munkások számára, mert megalapozzák a reziliencia fejlesztését célzó beavatkozásokat. Különösen érdekesek azok a tanulmányok, amelyek a reziliencia erősségét/gyengeségét a különböző tőkefajták jelenlétével hozzák összefüggésbe.¹³ A rendelkezésre álló tőkék, illetve források feltárása, hasznosítása és fejlesztése a szociális munkás beavatkozás egyik alapvető módszere. A következő ábra Joseph S. Mayunga¹⁴ konferencia előadásából való, és azt mutatja, hogy az egyes tőkefajták milyen módon erősítik a közösség ellenállóképességét. Mayunga a szociális munkában szokásos három tőkefajta (gazdasági, kulturális, társadalmi¹⁵) helyett öt tőkefajta említ, ezek: a társadalmi, gazdasági, humán, tárgyi és természeti tőke. Az egyes egyének vagy családok rendelkezésére álló tőkefajták természetesen mások, szűkebbek, mint a közösség esetében figyelembe veendők. Mayunga tanulmányában arról van szó, hogy a közösség mennyire reziliens a természeti katasztrófákkal szemben, azaz mennyire képes előre felkészülni a veszélyek bekövetkeztére, milyen gyorsan képes reagálni erre, majd helyreállítani a normális működést, így a tőkefajták között természetesen számba kellett venni azokat az intézményeket, tárgyi és természeti feltételeket, amelyek befolyásolhatják ezt a folyamatot.

[https://www.u-](https://www.u-cursos.cl/usuario/3b514b53bcb4025aaf9a6781047e4a66/mi_blog/r/11._Joseph_S._Mayunga.pdf)

[cursos.cl/usuario/3b514b53bcb4025aaf9a6781047e4a66/mi_blog/r/11._Joseph_S._Mayunga.pdf](https://www.u-cursos.cl/usuario/3b514b53bcb4025aaf9a6781047e4a66/mi_blog/r/11._Joseph_S._Mayunga.pdf) (2018.01.19.); Virginia Gil-Rivas and Ryan Kilmer (2016): Building Capacity and Fostering Disaster Resilience. *Journal of Clinical Psychology*, Vol. 72(12), 1318-1332.; Daniel P. Aldrich and Michelle A. Meyer (2014): Social Capital and Community Resilience. *American Behavioral Scientist*, Vol 59, Issue 2, 2015, 254-269.

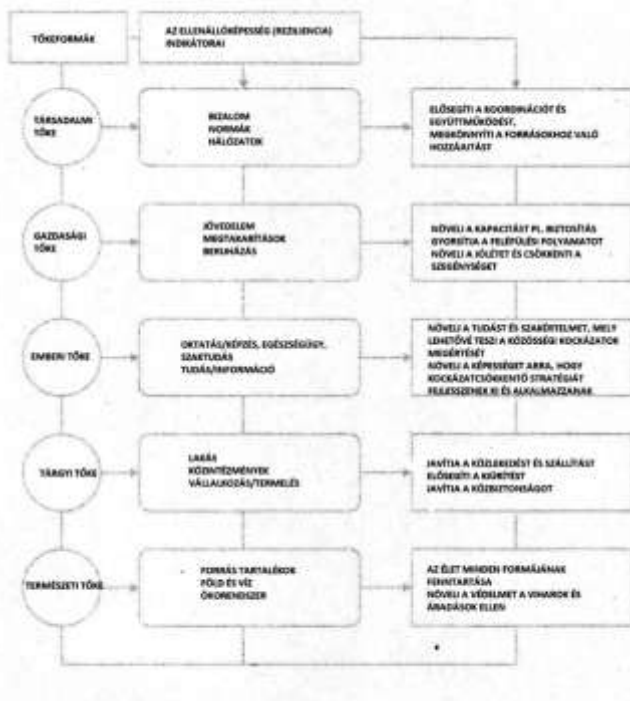
¹³ Lásd a 9. lábjegyzetet!

¹⁴ Joseph S. Mayunga (2007): Understanding and Applying the Concept of Community Disaster Resilience: A capital-based approach. A draft working paper prepared for the summer academy for social vulnerability and resilience building, 22-28 July 2007, Munich, Germany, [https://www.u-](https://www.u-cursos.cl/usuario/3b514b53bcb4025aaf9a6781047e4a66/mi_blog/r/11._Joseph_S._Mayunga.pdf)

[cursos.cl/usuario/3b514b53bcb4025aaf9a6781047e4a66/mi_blog/r/11._Joseph_S._Mayunga.pdf](https://www.u-cursos.cl/usuario/3b514b53bcb4025aaf9a6781047e4a66/mi_blog/r/11._Joseph_S._Mayunga.pdf)

¹⁵ Lásd: Pierre Bourdieu (1985): *The Market of Symbolic Goods. Poetics* 14. 13-44., idézi: Lengyel György, Szántó Zoltán (2005): A gazdasági élet szociológiája. AULA Kiadó, p. 78

2. ábra Kapcsolat a tőkék öt főbb formája és a közösségeknek a katasztrófákkal szembeni ellenállóképessége (reziliencia) között

A tőkeformák között a szociális munkások számára a legnagyobb jelentősége a társadalmi tőkének van, ez terület a legfőbb beavatkozási pontunk. A társadalmi tőkéről számos tanulmány¹⁶ szól, jelentőségét a katasztrófák következményeivel való megbirkózás során aláhúzza az a tapasztalat, hogy rendszerint a mentésben és a helyreállításban lényegesen nagyobb szerepe van a családi és szomszédsági hálózatoknak, társas támogató rendszereknek,¹⁷

¹⁶ Ezeket áttekinti: Lengyel György, Szántó Zoltán (2005): A gazdasági élet szociológiája. AULA Kiadó, pp.34- 123., valamint Daniel P. Aldrich and Michelle A. Meyer (2014): Social Capital and Community Resilience. *American Behavioral Scientist*, Vol 59, Issue 2, 2015, 254-269.

¹⁷ Lásd Dean H. Hepworth-Jo Ann Larsen: A környezet változtatása, erőforrások teremtése, tervezése. In: Tanczos Éva (szerk.): Szociális munka egyénekkel és családokkal – Esetmunka. A szociális munka elmélete és gyakorlata. 2. kötet, Semmelweis Kiadó, 155-169.; valamint Loretta

mint a profi mentőegységeknek és intézményes forrásoknak. (Bár ezek szerepe sem lebecsülendő!) A családi és szomszédági hálózatok sokféle támogatást képesek nyújtani, ami elősegíti a problémákkal való megbirkózást nem csak katasztrófa helyzetben. Ilyenek az információ, tudás, anyagi források, gyermekgondozás, és nem utolsósorban az érzelmi és lelki támogatás.¹⁸ A társadalmi tőke fogalmába tartoznak a társadalmi szerveződések olyan jellemzői, mint a hálózatok, értékek és normák, valamint a bizalom, ami elősegíti a kölcsönösen előnyös együttműködést.

A társadalmi tőke három típusát különítik el a téma kutatói,¹⁹ amelyek különböznek a kapcsolat erősségében és a kapcsolatból származó egyéni vagy közösségi haszon tekintetében:

1. *A közvetlen kapcsolatokban* (bonding) megjelenő társadalmi tőke azokra a kötélekre vonatkozik, amelyek egymáshoz érzelmileg közel álló embereket kötnek össze, mint amilyenek a családtagok, szomszédok, barátok. Ezek szoros kapcsolatok, amelyek például demográfiai szempontból, attitűdök, vonatkozásában, azonos helyzetűeket kötnek össze. Ezek a legerősebb kapcsolatok, de eredményeik a legkevésbé értékesek.

2-3 *Az áthidaló* (bridging) és *összekötő* (linking) funkció azokra a kötélekre vonatkozik, amelyek eltérő társadalmi helyzetben lévő emberek között jön létre. Ezek gyenge kapcsolatok, eredményeik viszont nagyon értékesek a nehezebb helyzetben lévőknek, hiszen a nagyobb hatalmúakkal, gazdagabb forrásrendszerekkel rendelkezőkkel létrejött kapcsolatokból igen értékes információk, gazdasági segítség, sőt képviselet, megbízhatóság, stb. származhat.

Ahogy korábbi hazai kutatások²⁰ során megfigyeltem, a közvetlen kapcsolatok a „ma nekem, holnap neked” elve alapján működnek, és a legszegényebb rétegek az ilyesfajta forrásokat közvetítő kapcsolatoktól is gyakran meg vannak fosztva, mert nincs mit adniuk, és ezért nem is kapnak másoktól semmit. Az áthidaló kapcsolatokat viszont származhatnak a helyben dolgozó szociális munkásoktól. Az etnikai cigány közösségben sajátos kifejezések jelzik az ilyesfajta kapcsolatokat: a gádzsó (hímnemben) és a gádzsi

Pyles Katasztrófa utáni közösségszervezés. In: Budai István – Nárai Márta (szerk.): Bevonás – Integráció. Szöveggyűjtemény, Győr, 2011, 213-222.

¹⁸ Daniel P. Aldrich and Michelle A. Meyer (2014): Social Capital and Community Resilience. *American Behavioral Scientist*, Vol 59, Issue 2, 2015, 1-16.

¹⁹ Robert L. Hawkins – Katherine Maurer (2010): Bonding, Bridging and Linking: How Social Capital Operated in New Orleans following Hurricane Katrina. *British Journal of Social Work* (2010) 40, 1777-1793

²⁰ Kozma

(nőnemben)– bár eredetileg parasztot/paraszt nőt jelent – nem pejoratív, hanem jelentheti az „emberem” hím vagy nőnemű alakját is, azt a személyt, aki a beszélő segítője a másik népcsoportban.

III. Következtetések: Mit tehetnek a szociális munkások a közösségek ellenálló képességének javítása érdekében?

A kutatási eredmények világosan kijelölik a szociális munkások lehetőségeit a helyi közösségekben. A családsegítő szolgálatok munkatársai gyakran tehetetlenül állnak a súlyos problémák előtt, amelyekkel a klienseik nap, mint nap küszködnek. Nem látják azokat a tőkéket, amelyeket klienseik rendelkezésére bocsáthatnának. Pedig a másik csoporttól felbecsülhetetlen forrásokat kaphatnak a hátrányos helyzetekkel küzdő családok: információt, kapcsolatokat, a túlélést segítő tudást, és anyagi segítséget is.

A kutatások kijelölik azokat az irányokat, amelyeket a szociális munkásoknak követniük kell:

1. Társadalmi tőke

A családi és szomszédsági hálózatok fejlesztése a szociális munka egyik hagyományos módszere. A szomszédságok szintjén a hálózatfejlesztés leggyakoribb módját az önkéntes programok²¹ jelentik. A szomszédsági önkéntes hálózatok nem csak erősítik a helyi közösségek kohézióját, de olyan normák kialakulását segítik, melyek a veszélyhelyzetek esetén megakadályozzák a pánik és a tehetelenség érzésének eluralkodását, fokozzák az érintettek aktivitását, mozgósítják a forrásokat és az együttműködést.

2. Gazdasági tőke

A szegénységet csökkentő programok, legyen szó akár szociális szövetkezetekről,²² akár szociális földprogramokról szintén a szociális munka eszköztárába tartoznak.

²¹ Néhány példa:

Talentum Alapítvány az Önkéntesség Támogatásáért <http://talentumonkentes.hu/> (2018.01.08.)

Életfa Segítő Szolgálat Egyesület http://www.eletfaegyesulet.hu/onkentes_programjaink (2018.01.08.)

Humusz Szövetség Újbuda 60+ Közösségfejlesztő Program <http://www.humusz.hu/node/9100> (2018.01.08.)

²² Áttekinti ezeket a kezdeményezéseket: Czipczer Tamara – Bordás Gabriella – Murányi Klaudia: Sikeres társadalmi innovációs kezdeményezések megvalósításának lehetősége egy periférikus településen. Miskolci Egyetem, 2015.

<http://t-modell.uni-miskolc.hu/files/9040/Sikeres+t%C3%A1rsadalmi+innov%C3%A1ci%C3%B3s+kezdem%C3%A>

3. Emberi tőke

Az emberi tőke fejlesztését a szociális munkában az esetmenedzsment szolgáltatás célozza, mely a sokproblémás esetek feltárása nyomán összeköti az egyéneket, családokat és közösségeket a szükséges szolgáltatásokkal, valamint a hiányzó szolgáltatások létrehozását segíti.

4. Tárgyi tőke

A lakáspolitikai fejlesztés szintén a szociális munka területe, továbbá a fentebb említett szolgáltatásfejlesztés és a szociális gazdaság fejlesztése ehhez a ponthoz is tartozik.

5. Természeti tőke

Bár ez utóbbi két tőkefajta fejlesztésében nem a szociális munkások játsszák a vezető szerepet, de közreműködhetnek. Például a fentebb már említett szomszédsági önkéntes hálózatok természetvédelmi tevékenységet is végezhetnek.

Gyukits György

A kvalitatív szociológiai kutatási módszerekről szubjektíven¹²

The study gives a brief summary of qualitative research methods, based on my own fieldwork experience gained during several decades of research activity. The themes of in-depth interviews, structured interviews and focus groups are discussed as research methods, and the subject of taking photos for supplementing the fieldwork is also treated. I focus on the question that, based on my experience, which those interview techniques are that have proved to be useful in fieldwork, however, in my view, we can also learn a lesson from failures, so I discuss that topic as well.

Key words: fieldwork, focus group, in-depth interview, qualitative research, structured interview

Az interjúról, az interjúzás technikájáról nagyon sok kiváló szakirodalmi anyag található magyar nyelven, melyek tulajdon képen egyfajta forгатókönyvek. A forгатókönyv kifejezést, egyáltalán nem lekicsinylő értelemben használom, hiszen a kezdő interjúkészítőnek nagyon nagy szüksége van arra, hogy megismerhesse, hogyan kell felépíteni egy interjú kutatást, továbbá mely technikai fogások elsajátítása révén készíthet sikeresen interjút.

Ebben az írásomban így nem ezek sorát szeretném gyarapítani, hanem eddigi interjú tapasztalataim alapján arra a látszólag evidensnek tűnő, összefüggésre szeretnék rávilágítani, hogy az interjúzás egy olyan interakció, amely a társadalmi tértől és időtől nem független, és ezt az interjú készítőjének messzemenően figyelembe kell vennie, különben csúfos kudarcot vallhat, mint ahogy ezt magam is sokszor a saját bőrömmön tapasztalhattam.

¹ A FÖNIX ME” – Megújuló Egyetem felsőoktatási intézményi fejlesztések a felsőfokú oktatás minőségének és hozzáférhetőségének együttes javítása érdekében EFOP 3.4.3-16-2016-00015 projekt keretében a 4-es „Társadalmi felzárkóztatás” című részprojektben a Főnix Program keretében született tanulmányok.

² Köszönettel tartozom Losonczy Ágnesnek a tanulmány megírása során nyújtott segítségéért

Erre a gondolatra szeretném felfűzni az interjúzással kapcsolatos több, mint negyed évszázados tapasztalataimat. Jól emlékszem, hogy szorongtam, amikor első interjúmat készítettem az orvosi elit kutatása kapcsán az egyik híres professzorral, vagy amikor az egészségügyi ellátás anomáliáit feltáró vizsgálat alkalmával először mentem kazettás magnóval a kezemben Miskolc hírhedt nyomornegyedébe a Békeszállóra. Azóta is elsősorban interjúk kutatásokban veszek részt, ezek során készített interjúk képezik e tanulmány hátterét.

Azt szeretném bemutatni mi az, ami működik, és legalább ugyanilyen hangsúllyal mi az, ami nem, mert a kudarcok véleményem szerint ugyanolyan fontosak. Tapasztalataim zömét ugyan a nyomornegyedekben és cigány telepeken szereztem, de az évtizedek során szép számmal készítettem interjúkat középosztálybeli, sőt ez elitbe tartozó interjú alanyokkal is, így talán van némi rálátásom a különböző társadalmi csoportokra.

Szociológusként természetesen a továbbiakban a szociológiai interjúról lesz szó, de jó tudni, hogy más szakmák is előszeretettel használják ezt a technikát, mint például a pszichológia, az antropológia, a piackutatás, a közösségfejlesztés vagy a szociális munka.

Mire jó a szociológus számára az interjú? E kérdés teoretikus megközelítéséről lásd bővebben: Babbie, 2017), Ferge Zsuzsa – Cseh-Szombathy (1968), Fleischmidt Margit (2007), Mason, Jennifer (2005), Kvale, Steiner (2005), Fleischmidt Margit – Szuhai Péter (2007) Gelencsér Katalin (2003), Glózer Rita: (2007), Héra Gábor – Ligeti György (2014) írásait. Ebben a tanulmányban nem erről lesz szó. A fenti problémát, azonban mi sem kerülhetjük meg teljesen, végtelenül leegyszerűsítve, az interjú lényegében arra a kérdésre ad feleletet, hogy egy témával kapcsolatban milyen válaszok lehettek fel.

Ezt egy nagyon egyszerű példával szeretném illusztrálni: Mit tesznek az emberek, ha fájdalmat éreznek? Az interjúk során kiderül, hogy a nagyon sokféle fizikai fájdalom esetében úgymint fejfájás, hasfájás, stb. a megkérdezettek eltérő módon próbálnak a fájdalommal megküzdeni. De még az egyes típusokon belül is, különböző fajta válaszokat különíthetünk el: Van, aki gyógyszerrel próbálja csillapítani, van, aki orvoshoz fordul, és olyan is van, aki nem tesz semmit, csak várja, hogy fájdalomra csillapodjék.

Ha ellenben arra is kíváncsiak vagyunk, hogy az interjú által feltárt típusokból a vizsgált népességben belül mennyi van, akkor már más módszerhez kell folyamodnunk, ez pedig nem más, mint a kérdőív. Tehát ha az is érdekel bennünket, hogy a fenti példában szereplő három fájdalommal

kapcsolatos betegmagatartási típusból mennyi van, akkor kérdőívet kell használnunk, és a vizsgált népességet reprezentáló mintán kell lekérdeznünk.

A kérdőíves kutatást fentiek alapján kvantitatív, az interjút, pedig kvalitatív kutatási módszernek hívjuk.

Most pedig térjünk vissza témánkhoz a kvalitatív kutatási módszerhez. A kvalitatív kutatási módszereken belül az interjú mellett még a fókusz csoportot kell megemlíteni. A fókuszcsoportot ugyan elsősorban a piackutatásban alkalmazzák előszeretettel, de társadalomtudományi vizsgálatok során ugyancsak használják, jómagam is próbálkoztam már fókuszcsoporttal, ezzel kapcsolatos tapasztalataimat a tanulmány végén fogom röviden összefoglalni.

A fentiek alapján úgy tűnhet, hogy az interjús kutatás a kérdőívest megelőzi, mivel segít a kérdőív kategóriáinak kialakításában, és ez részben így is van. Az interjús feltáró jellegű kutatás nagymértékben hozzájárulhat egy majdani kérdőíves vizsgálat sikeréhez. Fontos hangsúlyozni, hogy a kvalitatív kutatási módszerek, ugyan nagyban segíthetik a kérdőíves kutatást, ezáltal szolgálójává válhatnak a kvantitatív módszernek, de önmagukban is megállják a helyüket, hiszen az interjúk során emberi sorsok tárulhatnak eléink, mellyel a kérdőívek nem tudnak mit kezdeni.

Interjús módszer is többféle van. Az egyik a mélyinterjú, amely példának okáért a megkérdezett életútját tárja fel, ezért ezt életút interjúnak is hívják, a másik a strukturált interjú (ami lehet strukturált és félig strukturált), mellyel egy kérdéskört szeretnénk megismerni, mint például a fent említett fájdalommal összefüggő betegmagatartási szokásokat, vagy a nyomornegyedben élők saját lakhelyük felszámolásával kapcsolatos nézeteit. A mélyinterjú esetében tehát kíváncsiak vagyunk az interjúalany sorsára, mely az egész életének megismerésével tárható fel. Például mélyinterjút készítettem a Keleti pályaudvar mellett lakó hajléktalan párral (Gyukits, – Márkus, 2012). Arra voltam kíváncsi, hogy hogyan vetődtek a MÁV tulajdonában lévő kiserdőbe. A nő esetében egy alkoholista sors tárult elém, míg a férfiében – aki két embert ölt meg – egy bűnözői „karrier” végállomását láthattam.

A strukturált interjú ezzel szemben valamilyen előre meghatározott kérdés – kérdéskör célzott kérdezésén alapul. Például *miért nő a tbc-s megbetegedések száma, ha a tbc amúgy egy jól gyógyítható betegség* (Gyukits, 2002), vagy *milyen lehetőségei vannak az AIDS betegek társadalmi integrációjának* (Gyukits, 2000). Ebben az esetben egy interjúvázlat alapján kérdezzük az interjúalanyt. Az interjúvázlat azokat a kérdéseket tartalmazza, amire a kutatás irányul, és amitől a fenti „*miért nő a tbc-és betegek száma*”

kérdésre választ remélünk. Nagyon fontos, hogy az interjúvázlatban a saját magunk számára megfogalmazott kérdések vannak, és általában az interjúkészítés sajátosságai miatt, nem ezeket a kérdéseket tesszük fel az interjúalanyoknak.

Jelen esetben az interjúvázlat kérdései lehetnek például: *Ki diagnosztizálta a tbc-t? Vagy Együttműködik-e a tbc-és beteg az egészségügyi személyzettel?*

Az interjúvázlatot legjobb, ha megtanuljuk, vagy legrosszabb esetben ott lehet előttünk egy papírlapon, viszont ismernünk kell annyira, hogy interjú közben ne kelljen bogarásznunk a kérdéseket, mert ez nagyon eltereli a figyelmünket az interjúalannyal folytatott kommunikációról, és nem utolsó sorban az interjúalanyt is zavarja. Fentiek azt is jelentik egyben, hogy a könnyű áttekinthetőség kedvéért az interjúvázlat nem lehet hosszú, tényleg csak az interjúval kapcsolatos legfontosabb kérdéseket kell benne leírni.

Joggal vetődik fel a kérdés hány interjút célszerű készíteni? Először is le kell szögezni, hogy a kvalitatív kutatások nem reprezentatívak, így velük szemben nem is támasztható reprezentativitási igény, mint a kvantitatív vizsgálatoknál. De akkor hány interjú készüljön? Lényegében nincs ilyen szabály. Akkor mi a gyakorlat? A mélyinterjú esetében, ha szerencsénk van, egyetlen interjúban feltárhatjuk a megkérdezett életútját. Ha ez nem megy, mert az interjúalany elfárad, kimerül, vagy dolga akad, akkor vissza kell menni és folytatni az interjút. Az is igen gyakran előfordul, hogy az interjú visszahallgatásakor új szempontok vetődnek fel és e miatt kell visszatérni. A strukturált interjútechnika esetében, amikor valamilyen kérdéskör tisztázása a cél, mint a fent említett: *Miért terjed a tbc, amikor jól gyógyítható? Vagy: Milyen anomáliák tapasztalhatóak a nyomornegyedekben élők egészségügyi ellátása során?* (Gyukits, 2000) Ezek a kutatások betegmagatartási típusok, egészségügyi ellátási zavarok feltárására készültek, ezért nyilvánvaló, hogy egyetlen esettel nem tárható fel a probléma. Egzakt szabály itt sincs, de mégis legalább tíz-tizenkét interjú kell, hogy valamilyen minimális képünk legyen a problémáról. Az interjúk felső határát a kezelhetőség szabja meg. Egyértelmű, hogy a kérdőíves vizsgálatoknál gyakran alkalmazott ezer fős megkérdezés kivitelezhetetlen, de még ennek a töredéke is. Véleményem szerint ötven interjú, képezi a feldolgozhatóság és kezelhetőség felső limitjét, de még ez is nagyon sok. Tereptapasztalatom alapján húsz – harminc, ami ideális a problémafeltárás mélysége és a kezelhetőség szempontjából is. De ez használható interjút jelent, mert gyakran az interjúalany nem válaszol, vagy nem válaszol kellő mélységben a kérdésekre, illetőleg azok egy részére, ráadásul lehet, hogy számunkra pont a legfontosabbakra. Az is gyakori, hogy az interjú azért szakad félbe, mert az interjúalanynak sürgős dolga van, illetve erre hivatkozik, ilyenkor később

vissza kell menni. Így a húsz-harminc interjú valójában ötven körüli megkeresést jelent. Ha egy kérdőíves vizsgálatot megelőzően a kérdőív kérdéseinek kidolgozását segíti az interjúzás, akkor a minimálisnak tekintett tíz-tizenkét interjú is nagy segítséget jelenthet, ellenben az ötvenes felső határ általában már meghaladja a lehetőségeket.

I. Ismerkedés a tereppel

Ebben a tanulmányban a mellett érvelek, hogy az interjúzás társadalmi térben zajlik, és ez messzemenő hatással van magára az interjúzási folyamatra, ez mindjárt tetten érhető, abban is, ahogyan megjelenünk a terepen. Sokan azt ajánlják a terepmunka előtt, ismerkedjünk meg vele (Losonczi, 2006), érte ez alatt körbejárni a települést, közben kötetlenül elbeszélhetni a helyiekkel, ha erre alkalom nyílik, ez bizonyára nagyon hasznos lehet, mert olyan információkhoz juthat, olyan benyomások érhetik a kutatót, amik az interjúzás során nagyon lényegessé válhatnak. Vagy elmenni a kocsmába és elvegyülni a „nép” között, ez is bizonyára hasznos, bár némi fenntartásom azért van evvel kapcsolatban. Egy olyan régióban, mint az észak-magyarországi, napjainkban a kocsmák gyakran a lecsúszottak gyűjtőhelye, ide ve gyülni, majd innen indítani a kutatást kockázatos lehet, azért mert nem vet jó fényt a kutatóra a település többi lakója szemében. Ha ellenben a lecsúszottak képezik a vizsgálat tárgyát, az természetesen egészen más.

Én ezzel szemben in medias res kezdtem az esetek döntő többségében a kutatásaimat, - nem volt előzetes terepbejárás, nem volt kocsmák sem, ennek ellenére mégis sikerült elboldogulnom valahogy a terepen. Ha az ember nyitva tartja a szemét, a kutatás közben sok mindenre figyelhet, ami az előzetes terepbejárást helyettesítheti, így némi időt takarít meg, ami feszes kutatási határidő esetében fontos lehet, de vitathatatlan, hogy az előzetes terepismeret nagyon segítheti a kutatást.

Maga az interjú helyzet, de még a terepbejárás során az ott lakókkal való elbeszélgetés is - jobb szó híján mesterséges szituáció, ahol az „adatközlő” fejében gyakran megfordulhat, hogy ne a valót mondja, ugyanis sok mindent gondolhat: Ki ez a csodabogár, aki itt faggatózik, ugyan azt mondja valami szociológus vagy mi, de ki tudja valójában miféle alak? Mire kell neki a felvétel valójában? És még számos hasonló kérdés, ezért óvatosan válaszol.

De hogyan kerülhet valódi szituációba a kutató? A középosztály – ha van ilyen – ahová mi is tartoznánk gondoljuk magunkat, nem egy terra incognita, de a nagyvárosi slumok már ilyenek lehetnek. Be lehet például költözni az egyikbe, hogy legyen valami fogalmunk erről az egésről, de ez időigényes, és kockázatos is lehet, mondjuk például a budapesti Hős utcai telepen. Itt annyira elfajult napjainkra helyzet, hogy életemben először nem mertem bemenni egy kutatási terepre.

Nekem bármilyen nevetséges, de a MÁV jött be. Nem IC-vel kell utazni, hanem gyorsvonattal, legalábbis a MÁV így nevezi, ennek ellenére ma már

Füzesabony után Miskolc felé minden megállóhelyen megáll, a legjobb azonban a személylyel. Evvel utaznak az leszakadó települések lakói, de a budapesti és a miskolci nyomornegyedek között is ezzel közlekednek. A szituáció valós, hiszen én is csak az utasok egyike vagyok. Meg lehet figyelni a nyelvezetet, a metakommunikációt, az örömet, a bánatot, a konfliktusokat, vagy lehet hallgatni milyen zenét szeretnek. Az így megszerzett háttértudás az adott társadalmi csoportról nagyon jól jöhet egy kutatás eredményeinek feldolgozása során.

Például fiatal pár egy gyerekkel Pestre utazik az esti vonattal, előttem ülnek kettő üléssel a kocsiban. Az ablak visszatükröződéséből látom, hogy a férfi egy köteg húszezret számol, A nő megjegyzi, *ez ma mind el lesz gépezve*. Erre a férfi se szó, se beszéd összeveri. Sokáig hallgatnak, majd a nő a gyerekre mutatva, csak ennyit mond, *nézd má, nem beszél*.

Egy másik esetben, hat-nyolcfős galeri megy fel szombat este Pestre. Áll a balhé, kötekednek, üvöltöznek, verekednek egyelőre csak egymással. A kalauz jön, de nem meri a jegyet kérni tőlük. Ez megy már vagy másfél órája, - többször lepergett előttem az életem – egyszer csak a rangidős azt kiáltja: *kuss legyen má, telefonálok*. És csönd lesz! Tisztán lehet hallani: *Főnök, valami kis pénzt tegyen a kártyámra, mer nincs hol aludjunk*.

Vagy, nem volt jegyem, ezért a kalauz jól meg akart büntetni. Mondom neki, hogy negyed évszázada erre járok és ez még soha nem fordult elő velem. Erre azt mondja, hogy azt lehet még tenni, hogy a legközelebbi megállónál leszállok és megveszem, majd a következő vonattal folytathatom az utamat. Még jól is járok, teszi hozzá hamis mosollyal. Nyékládházánál a kalauz árgus szemekkel figyel, hogy tényleg leszállok-e. De látom ám, hogy nem csak engem dobtak a vonatból, hanem másokat is. Ebben a körben már ugye sorstárs vagyok, és ebből a horizontból megismerni a szegénység kultúráját (Lewis, 1968) egészen más, mint egy interjú szituációban, ahol az interjúalany fel kell vállalni a megalázó leszállítást. Vonathoz vagyok öltözve – lerobbant farmer, tornacipő, elhasznált póló, így könnyen lehet kötetlenül beszélgetni sorstársaimmal, akik közül, mint később kiderül, a babakocsis fiatal pár Budapestre igyekszik ezzel a technikával, legközelebb, mint ahogy ezt majd láthatom Csincsenél szórja ki őket a másik vonat kalauza. De a vonatra várva láthatom, hogy az ellenkező irányba is ez megy. Ily módon próbálnak eljutni a fiatal lányok Miskolcra: Figyelik, hogy melyik kocsinál állnak a kalauzok, és innét minél távolabb szállnak fel, így még jó eséllyel a balhé is megúszhatják, mert Miskolc csak szűk tíz perc.

Számomra a vasút a tapasztalatok kimeríthetetlen tárházává vált. Természetesen nem mindenkinek adatik meg, hogy gyakran közlekedjen

vonattal, úgyhogy inkább csak arra hívnám fel a figyelmet, hogy járjunk nyitott szemmel, és ragadjuk meg a kínálkozó lehetőségeket. A tömegközlekedés egyéb formái is kiváló terepek lehetnek.

1.1. Hogyan jelenjünk meg a terepen?

Nyilvánvaló, hogy ez attól a társadalmi közegtől függ elsősorban, ahol az interjút el szeretnénk készíteni. Ha tehát egy minisztériumi tisztségviselővel, egy orvos professzorral, vagy egy osztályvezető főorvossal készül az interjú, akkor elkel az öltöny, vagy legalább egy zakó nyakkendővel. Ha ellenben egy nyomortelepre kell menni, akkor jobb egy kopott farmer pulóverrel. Az se jó, ha nagyon kopottak vagyunk, erre akkor jöttem rá, amikor évekig ugyanabba a ruhába mentem ki terepre, és így egyre lepusztultabbá vált az öltözetem, végül már rongyosabb volt, mint a telepen élők. De ez az öltözet egyébként még elment volna a hajléktalanokkal készült interjúzás esetében, ott ugyanis mélyebben van a határ, vagy talán nincs is.

Öltözetünk tehát alkalmazkodjon a terephez, ugyanakkor ne tagadjuk meg társadalmi hovatartozásunkat. Ne akarjunk prolinak látszani, ha középosztálybeliek vagyunk, értve ez alatt, hogy ne vegyünk fel foszforeszkálós tornacipőt, hatalmas feliratokkal díszített joggingot, mindezt megkoronázva egy napszemüveggel. Ezzel a menő ruházattal, ugyanis csak a figyelmet hívjuk fel magunkra, osztály hovatartozásunkat nem tudjuk levetkőzni. Erre jó példa, amikor terepgyakorlatot szerveztem hallgatóknak a miskolci Szondi telepre. A terepfelkészítő órán elhangzottakat nemigazán szívlelték meg a hallgatók, és a lányok mini szoknyában, neccharisnyában, kivágott dekoltázsú ruhában jelentek meg a Szondin, ahol egyébként utcasarki lányokból is volt bőven. Nem kellett többet menniük száz méternél, és megállt mellettük egy metál merci benne négy stricivel. Ezután kérdően pillogtak felém a műszempillák: Na most mi lesz velünk tanár úr? A stricik azonban pontosan tudták, hogy ezek a lányok nem idevalósiak, és ha bajuk esik, abból nekik is komoly kellemetlenségük származhat, ezért kisvártatva odébbálltak. Ezt a kalandot túlélvén, a következő terepgyakorlaton a lányoknak már mondani sem kellett, tornacsukában, farmernadrágban, kockás ingben, begombolt farmerzakóban jöttek. De hasonló, értve ez alatt visszafogott középosztályi öltözetet visel a terepen dolgozó szociálismunkás, és a védőnő is, és elboldogulnak valahogy ők is.

I.2. Egyáltalán mennyire veszélyes a terep?

Sokszor ugyanis nagyon félelmetesnek tűnhet, de azt gondolom, kis odafigyeléssel sokat tehetünk biztonságunkért. A fent részletesen tárgyalt öltözködési szabályokon túl, véleményem szerint a legfontosabb szabály, hogy sehova nem menjünk be, csak ha invitálnak, mert lehet, hogy nincs bent senki, bemegyünk, és amikor ki akarunk jönni, akkor érkeznek meg az ott lakók, és felteszik a kellemetlen kérdést, hogy mi a csudát keresünk itt.

Így jártam kezdő koromban a miskolci Békeszállón. Hólabda módszerrel dolgoztunk, és az interjúalanyom mondta, hogy velük szemben egy idősebb asszony él egyedül, keressük fel bátran. Az interjú végeztével átmentem a szomszédba, bekopogtam – senki nem válaszolt, majd bementem. Mikor kijöttem kisebb csődület fogadott, a férfiak körbefogtak, és azt kérdezték, hogy mit keresek itt? Majd valaki azt kiabálta, hogy biztosan a gyerekekért jöttünk – gyámügyesek vagyunk -, és el akarjuk vinni őket. Ez egy kezdőnek nagyon kemény helyzet volt, pedig igyekeztem, még a cigány önkormányzattól is volt segítségem, de ez a terep az ő számára is idegen volt, mivel az Avas lakótelepen lakott. Ott egyébként sokat tudott segíteni, mert a kapcsolati hálóját igénybe vehettük. Az Avas az öt tíz emeletes „modern” lakótömbjeivel, miskolci mércével mérve a kilencvenes évek közepén még a középosztálybeliek által lakott lakótelep volt, szemben a Békeszállóval, ami már akkora a lecsúszottak gyűjtőhelyévé vált. Úgyhogy a nap végén közölte velem, hogy ilyen helyre soha többet nem megy. Végül valahogy sikerült elmagyaráznom az egybegyűlteknak, hogy nem a gyerekekért jöttünk, - lecsillapodtak a kedélyek, olyannyira, hogy még a kutatást is folytatni tudtuk. Ekkor tanultam meg egy örök életre, hogy csak akkor megyek be valahova, ha hívnak.

Vagy azért sem jó bemenni, mert lehet, hogy bent részeg férfiak vannak. Ha nem mentünk be, hanem az ajtóban várakozunk, akkor sokkal könnyebb az ebből adódó esetleges konfliktusokat elkerülni. Ha például a fent említett részeg férfi nyit ajtót, akkor mondhatjuk, hogy a kérdés során nőket kell kérdeznünk, elnézést kérünk a zavarásért, és már megyünk is.

Nevelésnek tűnhet, de mindezek ellenére a terepen a legnagyobb veszélyt a kutyák jelentik. Közismert a nyomortelepeken milyen rossz a közbiztonság, ezért sokan tartanak őrző-védő kutyát, kutyákat, de ebben az esetben is a nem bemenni, csak ha hívnak, és látjuk ki hív, elv betartása kellő biztonságot jelenthet. Fenti példánál elég a kopogás, de mit tegyünk, ha kertes házba kellene bemenni, és olyan lepusztult, hogy nincs, vagy nem működik a csengő, ilyenkor bevált módszer (Tarjányi, 1980) a hangos *jó napot kívánok*, vagy egyszerűen csak *jó napot*.

I.3. Mit mondjunk magunkról, és a kutatásról?

Lehetőleg csak a legfontosabb információkat, és azt is nagyon röviden (Síklaki, 2006). Tehát a kutatási részletes ismertetése egyáltalán nem célszerű, inkább csak témamegjelölésről van szó. Természetesen maga a bemutatkozás módja is függ a társadalmi közegtől. Tehát a magasabb iskolai végzettségű középosztály vagy felsőfokú végzettségű szakemberek körében a lényegre törő, szabatos bemutatkozás a siker titka. Itt kompetensnek kell tűnnünk a kérdéses témáját illetően, ezért kifejezetten előnyös a témába vágó szakkifejezések, és idegen nyelvű szakszavak használata.

Például: *A kutatásunk témája, amellyel kapcsolatban megkerestük Önt, az a homogén betegcsoportok alapján történő finanszírozás, és az egészségügyi rendszer kapcsolata.* Ez a témamegjelölés azt sugallja, hogy a szakember, jelen esetben az osztályvezető főorvos egy olyan emberrel beszélget, aki kompetens a témát illetően – tehát nem egy „hülyét” küldtek ide hozzá.

Ellenben alacsony iskolai végzettségűek esetében többnyire elég egy jól megválasztott szó, vagy kifejezés. Például: *Az élettársiról szeretném kérdezni.*

A kérdezőnek fontos tudnia, hogy az adott közegben mit hogy hívnak. Esetünkben nem élettársi kapcsolatnak hívják, hanem csak élettársinak. Az élettársi kapcsolat elnevezés hivatalosnak tűnhet a megkérdezett számára, és ezáltal az interjú szituáció akaratlanul is hivatalos jelleget ölt, ami gátolhatja az őszinte, közvetlen kommunikációt. Itt egy-egy jól megválasztott szó használata azért is előnyös, mert maga az interjú alany is így beszél, mivel kicsi a szókincse, ezért nehézkesen fejezi ki magát.

Én témamegjelöléssel szoktam kezdeni, csak utána mutatok be, de szerintem ennek nincs olyan nagy jelentősége, fordítva is lehet. Annál lényegesebb, viszont, hogy mit mondok, arról ki vagyok. Ha egy magasabb iskolai végzettségűvel készítek interjút, az egyetemi háttér megjelölése elég jól hangzik. Ha a fenti példában szereplő főorvosról van szó, akkor az egyetemek közül a SOTE mindent visz, ez ugyanis garancia a kompetenciámra, ráadásul az orvostársadalom tekintélyelvű, ezért a SOTE magas presztízse miatt is rendkívül kedvező. Ha szociális ellátásban dolgozóval készül az interjú, akkor a Miskolci Egyetem Szociális Munkás tanszék hangzik jól. Természetesen tisztában vagyok vele, hogy sok esetben erre a válogatásra nincs lehetőség, viszont lehet azért olyan kutatás, amiben több intézmény is részt vesz, és ilyen esetben a fenti szempontokat is figyelembe vehetjük.

Ha ellenben egy miskolci vagy egy budapesti gettóban készül az interjú ennek semmi értelme, mert az interjúalany nem tudja hova tenni, vagy

egyáltalán nem is érti, hogy mit mondok – ez pedig nem jó, mert zavart okoz, fennhéjázónak tűnhetek, és ez nem oldja meg a helyzetet. Ha az egészségügyi ellátásról kérdezek, akkor *az orvosi egyetemről vagyok* bemutatkozás tapasztalataim alapján még jó lehet, de a Miskolci Egyetem már nem, ugyanis esetleg a megkérdezettnek nem egészen világos, hogy mit is jelent az a szó egyetem. Legutóbb, viszont az vált be, hogy egyszerűen csak ennyit mondtam: *Most, kérdés van az élettársiról.* A megkérdezettek tökéletesen értették, és nem baj, hogy kicsit autoriterre sikerült, mert a slum eleve egy ilyen szubkultúra, ráadásul az interjú során még bőven van lehetőség e benyomás feloldására, vagy legalábbis enyhítésére.

1.4. Tegezés vagy magázás, vagy önözés?

A szakirodalom a tegezést egyértelműen elveti és lényegében a magázás mellett teszi le a voksát, abból a megfontolásból, hogy a tegezés egyértelműen lekezelő – „csendőrpertu” szituációt teremtet, melyben alá-, és fölérendeltségi viszonyt alakul ki az interjú készítője és az interjú alanya között. A magázás és az önözés közül is inkább a Széchényi által meghonosított önözés mellett dönt (1), ugyanis a magázással is éreztethető egyfajta alá- felé-rendeltség, márpedig az interjú szituációnak a szakirodalom alapján egyértelműen egyenrangú viszonyon kell alapulnia.

A fentiekkel magam is teljes mértékben egyetértek, de ettől lehetnek eltérő interjú helyzetek is. Például ha maga az interjú alany ajánlja fel a tegezést. Ennek az a jelentése, hogy sikerült megnyernünk a bizalmát, ezért ilyen helyzetben minden képen célszerű elfogadni a felajánlott tegezést. Például éveken keresztül jártam ki a Dzsumbujba – az egyik leghírhedtebb budapesti nyomoregyedbe, tehát már legalább látásból ismert az ott lakók többsége. Egyik alkalommal az épületek közötti udvaron hat-hét nő beszélgetett miközben szotyiztak, nekem éppen arra vezetett az utam, és az egyikük megszólított: „Kérsz?” Azonnal elfogadtam a kínálást: *Kösz,* válaszoltam, és már nyújtottam is a markomat. Ez az a pillanat ugyanis, amikor elfogadnak, és innen már tegezzük egymást. De ez egyáltalán nem csendőrpertu, hanem a bensőségebbé vált kapcsolat jele, ami a velük készült interjúk esetében meghozta gyümölcsét.

Persze ez nem mindig ilyen egyszerű, mert amikor egy tbc-s interjúalany kínált kávéval, az már azért egy kicsit elgondolkodtató volt. Majd elfogadva a kínálást és a kávé szürcsölve az egyedüli bizodalمام abban volt, hogy a vonatkozó szakirodalom egyértelműen hozamosabb együttélést tekint a számottevő kockázati tényezőnek. Persze azért meg lehet találni a módját az udvarias visszautasításnak is, hogy *köszönöm most ittam, vagy nem kávézom.*

Az alkohollal való kínálást én általában mindig el szoktam utasítani, de végül is volt olyan helyzet, amikor elfogadtam: negyed vagy ötödszörre ültünk le beszélgetni, és akkor megkínáltak, de elsőre biztos nem fogadtam volna el.

Vagy egy másik jelentése a partneri viszonyinak, értve ez alatt, hogy az interjú során a kérdéseim alapján a megkérdezett kompetensnek ítélte a témával kapcsolatban, és ennél fogva kvázi kollégának tekint. Például az egészségügy átalakulásáról folyik a kérdezés, és az interjú alany látja, hogy használom, és helyesen használom a témával kapcsolatos szakkifejezéseket, „jó” azaz kompetensek a kérdéseim, és ezért felajánlja a tegezést.

1.5. Mi legyen az első kérdés?

Én azt az elvet követem, hogy amilyen tárgykört jelölök meg, abba a témába vág az első kérdés. Tehát, ha az élettársi kapcsolatot jelöltem meg az interjú tárgyaként, - az interjúalany ebbe egyezett bele -, akkor az élettársira vonatkozik az első kérdés, mégpedig azért, hogy ne érezze magát becsapva. Természetesen szükség lehet egyéb témákat is kérdezni, mint például a családi háttér, de semmi esetre sem ezekkel kezdem, hanem majd az interjú további menete során térek ki rájuk.

Ha mélyinterjút szeretnénk készíteni a megkérdezett életútjáról, nekem az a tapasztalatom, hogy jobb valamilyen kézzelfogható témával kezdeni. Például: *Mióta él itt?* És ebből kibontani az életét. A szakirodalom szerint időrendben kellene kérdezni az élettörténetet a gyermekkortól kezdve, ilyen és ehhez hasonló indító kérdéssel: *„Meséljen a gyermekkoráról”* (2). Én viszont egy erdőlakó hajléktalan pát esetében fordítva haladtam, és bevált. Azzal kezdtem, hogy hogyan kerültek az erdőbe, és innét, visszafelé bontottam ki az élettörténetüket. Az életút interjú esetében ez annál is inkább indokolt lehet, mivel tapasztalataim szerint nagyon ritkán sikerül egy nekiülésre végezni, és nem csak az interjú hosszúsága miatt, hanem ebben legalább ennyire a bizalom megteremtése is szerepet játszik:

Beesik valaki az ajtón, és azzal kezdi, hogy meséljem el az életemet, ez azért így elsőre egy kicsit sok, de ha arra kér, beszéljek arról, hogy milyen itt élni, majd legközelebb folytatjuk, és fokozatosan áttérünk az élettörténetére ez véleményem szerint már egészen más. Visszatérve az erdőben lakókra, az első találkozókor még nem készült interjú, egyszerűen beszélgettünk, és ekkor vettem fel, hogy mi lenne, ha készítenék egy interjút arról, hogyan jutottak ide. Nagyon jó kapcsolatba kerültünk velük, olyannyira, hogy a nővel egyszer elmentünk még kukázni is – mindig kíváncsi voltam rá milyen érzés hajléktalannak lenni, és itt rövid bepillantást nyerhettem a hajléktalan sorsba.

Ilyen előzmények után, többszöri interjúzást követően derült ki, hogy a férfi hosszú ideig volt börtönben, mert hirtelen felindulásból két embert megölt, amikor szabadult utána került ide, tehát egy bűnözői „karrier”, a nő pedig ivott, és benne egy alkoholista „karrier” végállomását láthatjuk. Az alábbi interjúidézetben a nő arról beszél, hogyan veszik el tőle a gyermekét:

„Utána meg már egyedülálló lettem, ahogy mondtam. Apósom meg ezáltal ráhajtott a gyerekekre, hogy elveszik tőlem. Neki sikerült. Hát titkár volt, tanácsstag, titkár. Hát nagybefolyásos ember volt. Akkor sikerült elvenni. Apja meg ivott utána. Őő, már nem, nem is voltunk beszélő viszonyba. Így került a fiam a nagyszülőkhöz.

Ő először katonatiszt volt. Zalkán végzett. Hát ő a gimibe is, a katonai gimnáziumba járt – így nagymama által tudom. Ő utána katonai főiskolába bejutott. Az avatóján ott voltam a Kossuth téren. Ott, ott, ő mondta az esküszöveget. Főhadnagyként szerelt. Ő mondta az esküszöveget, ott még ott voltam.

Én nem mentem oda, mert ott volt apósom is, anyósom is. Csak messziről, nagymamával voltunk kint, meg az akkori párommal, Bercivel. És mi távol maradtunk. Ne lássanak meg. Anyósom megláthatott volna, nem probléma, örült is volna, de ez a vén rigolyás apósom ne lásson meg. Utána nem is mentünk oda, haza jöttünk, - lezajlott és eljöttünk. Így zajlott az élet.

Utána ő berepülő lett. Berepülő pilóta. Szeme miatt, meg nem tudom én hány év múlva, levették a gépről, és a tűzoltóságához került, mint szóvivő. De most már ő a parancsnok. Tudom, hogy hol van, merre van. Meséltem, hogy egyszer hívtuk telefonon, hívta a vöröskereszt is. És azt mondta, hogy az ő anyukája meghalt. Patt, mire értette? Mert állítólag azt mondták neki, hogy a sógornóm az édesanyja, és az meghalt. Ő úgy is tudta, hogy F. M. az édesanyja. A vöröskereszt által tudta meg, hogy nem. Én vagyok az édesanyja. Ő nem tudta. Most már tudja, csak szerintem... Nem tudom, én már még egyszer nem fogom, elmondtam neki.”

Azt gondolom, ezt első nekiülésre nem lehetett volna megtudni az interjúalanytól.

Természetesen, ha egy olyan kérdéskörrel van szó, amit strukturált interjú módszerrel kérdezzünk, mint amilyen a betegmagatartás, az orvoshoz fordulás, vagy az egészségügyi ellátás motivációs háttere, ekkor az interjút megelőző beszélgetésre, vagy esetleg az interjúalany orvoshoz való elkísérgetésére nincs lehetőség, mivel húsz-harminc, esetleg ötven interjút kell elkészíteni záros határidőn belül. Esetleg egy-két esetben azért mégis van arra lehetőség, hogy egy-egy interjúalannyal az interjúvázlattól eltérve hosszabban elbeszélgezzünk, sőt többször visszamenjünk hozzá. Itt nagyon

fontos megválasztani, kihez vagy kikhez megyünk vissza, szempont lehet ebben a megkérdezett által közölt a kutatás szempontjából újszerű vagy lényeges tartalom, de ha általában rossz kommunikációs képességűek a megkérdezettek maga a jó kommunikációs készség is, mely által árnyaltabb képet nyerhetünk a kutatási kérdéseket illetően. Meg kell jegyeztem, hogy nem szabad rögtön kétségbe esnünk akkor, ha sok a rövid, és ezáltal kevésbé használhatónak tűnő interjú, lehet, hogy nem az interjú készítőjében van a hiba, hanem a megkérdezett interjúalanyok kommunikációs képessége ilyen szegényes. Tudomásul kell venni, hogy az iskolázatlan, és esetleg börtönviselt interjúalanyok által használt nyelv rendkívül szegényes, olyannyira, hogy mondjuk a párkapcsolatuk felbomlásáról – ami minden bizonnyal meghatározó jelentőségű eseménye az életüknek, csak pár tömondatot tudnak mondani, mint az alábbi példában látható:

„Én is élettársit éltem, csak elmaradtam tőle, mivel másikkal összeállt. Egy éves lányomat is elvitte. Most ebbe élek. ... Szétbasztak a börtönbe, Másfél évet nem láttam. ... A csap mellett ismerkedtem meg vele, Mondtam neki hogy mi van. ... Összeálltunk. Felvertem, a gyereket is. Oszk akkor ennyi, ebbe élek. ... (Visszafogadná?) ... Nem. Nem tudnám megbaszni. (Miért?) Hát hogy lenne gusztusom. Hát, mikor már szétbaszta minden. Hogy nyúljak hozzá, egy ilyenhez?”

Ennek ellenére a vele készült interjú éppoly fontos, mint a jobb kommunikációs képességűekkel készültek, mert a kutatás szempontjából lényeges típust reprezentál.

II. Hogyan tovább?

Az interjúkészítés legyen az, mély- vagy strukturált interjú, lényegében az interjúalany monológja, amelyet a témával kapcsolatban kifejt, értve ez alatt, hogy az interjú nem párbeszéd. Tehát amikor az interjúalany visszakérdez, hogy mi az én meglátásom, vagy véleményem az általam felvetett témával kapcsolatban, akkor az interjúalany ez irányú törekvéseit finoman, de határozottan vissza kell utasítani, azért, mert ha kiderül, hogy nekem, mint interjú készítőjének mi a véleményem, ez befolyásolhatja a megkérdezettet. Valahogy így: *Ne haragudjon, de most én kérdezek, mert csak az Ön véleménye fontos a kutatás szempontjából.* Ha az interjúalany nem tágt, és már-már az interjú félbeszakítását tervezi e miatt, akkor az alábbi módon járunk el: *Rendben van, megígérem, hogy ha végeztünk az interjúval válaszolni fogok a kérdésére.* Ha olyan kérdést tesz fel, amire egyáltalán nem akarunk válaszolni, akkor szintén udvariasan, de határozottan zárkózzunk el ez elől. Ha például az interjúalany szexuális életével kapcsolatos kérdéseket teszünk fel, és esetleg az interjúalany visszakérdez, de erről egyáltalán nem akarunk beszélni, akkor így válaszolhatunk: *Ne haragudjon, de az interjúzás során én teszem fel a kérdéseket, és nem Ön.*

Térjünk vissza, oda, hogy az interjú egy monológ, amit az interjú készítője irányít. Amikor az interjúalany egy kérdéskörrel beszél a cél az, hogy ezt minél teljesebben kifejthesse. Ez azt jelenti, hogy az interjú készítőjének kell tudni hallgatni, - és ez a legfontosabb. Ugyanis már az is informatív lehet számunkra, hogy az interjúalany milyen sorrendben tárgyalja a témát, mert amiről először kezd beszélni vélhetően az a legfontosabb a számára, de épp így fontos lehet, hogy milyen struktúrában gondolkodik a kérdésről. Az sem baj, ha a hallgatás már kicsit kínossá válik, ugyanis lehet, hogy még van mondanivalója csak össze kell szednie a gondolatait. Fentieket figyelembe véve leghasznosabb, ha felvetjük a témát, mondjuk így:

Beszéljen a

Ez a kifejezés azért szerencsés véleményem szerint, mert nem tükrözi a kérdező témával kapcsolatos attitűdjeit, véleményét, érzéseit, sőt a kérdezőre bízva a téma strukturálását is. Ez után a kérdés után fentiek szerint fontos, hogy hagyjuk beszélni az interjúalanyt. Ne siessünk, ne sietessünk, várjuk meg nyugodtan, hogy összeszedje a gondolatait, és kifejtthesse a témát.

Az egész interjú során nagyon fontos a metakommunikáció, melynek az interjúalany mondandójával kapcsolatos érdeklődést kell kifejeznie. Erre a vonatkozó szakirodalom is nagy hangsúlyt fektet. Ha az interjú alany

azt látja, hogy az interjú készítője az óráját vagy a plafont nézi, a mobilját babrálja, kinéz az ablakon stb., akkor úgy érezheti, teljesen feleslegesen beszél, ennél fogva jogosan gondolja, hogy minek erőltesse magát, jobb az egészen minél előbb túlesni, és ezért rövidre fogja a válaszait. Ez olyan egyszerűnek tűnik, oda kell figyelni és kész, de sok esetben egyáltalán nem könnyű, mert például amikor az interjúalanyunk van egy fixa ideája, amit az interjú során huszonötödször mond el, akkor már nehéz érdeklődést mutatni, azonban ekkor is törekedni kell arra, hogy legalább úgy tűnjön, még mindig érdekel, amit hallunk.

Hogy milyen az érdeklődést mutató metakommunikáció? Az interjúalany felé kell fordulnunk, kicsit előre hajolva, folyamatosan törekedve a szemkontaktusra, mondja a szakirodalom (Seidman, 2002). Elvileg ülve beszélgetünk, nyugodt körülmények között az interjú alannyal, legalábbis ha az interjúalany középosztálybeli, de a nyomornegyedekben sokszor ez nem biztosított. Állok a konyha közepén, bömböl a tévé, hat-nyolc gyerek szedi szét a szobakonyhás lakást, anyuka karján egy síró csecsemővel próbál válaszolni a kérdéseimre. Ebből a helyzetből kell kihozni a maximumot. Sajnos az sem működik, hogy megbeszéljünk nyugalmasabb időpontban egy másik találkozási pontot, mert nincs egy pillanat nyugalom sem az anyuka életében, ráadásul öt percre nem látja előre az életét, és ezért teljesen felesleges a noteszomban másik időpontokat írogatni, egyébként anyukának notesza sincs, mert ez is a középosztály privilégiuma.

Visszatérve a metakommunikációra, gyakran bólogatok, és közbe azt ismételve *igen – igen*, ami némileg ellentmond a szakirodalomnak (Seidman, 2002), mondván, hogy nem szabad véleményt nyilvánítani, és ezáltal az interjúalany érzelmeit befolyásolni. Szerintem a bólogatás, a helyeslés, az adott szituációban nem feltétlenül befolyásolás:

- *Vagy a gyógyszert váltom ki, vagy kajálok. Nincs pénz.*

- *Igen – igen.* (bólogatás)

Ebben a szituációban szerintem ez inkább az interjúalannal való együttérzést jelenti, mintsem a helyeslést, és talán nem, vagy alig befolyásolja az interjúalanyt, hogy helyzetét még sötétebbnek mutassa. De arra azért tényleg vigyázni, kell, hogy ne adjunk lovat az interjúalany alá, így tőle idegen, egyre szélsőségesebb véleményt alakítson ki a kérdésről. Ráadásul, – visszatérve a korábbi példára, ha a konyhában állok, és úgy készül az interjú, akkor szemkontaktus nehezebben kivitelezhető, mert az anyuka folyton a gyerekeit figyeli, ilyenkor valahogy tudtára kell adnom, hogy a zavaró körülmények ellenére azért figyelek rá, és fontos számomra, hogy mit mond. Ebben a társadalmi közegben a metakommunikációs megnyilvánulási

formáknak más a jelentése, mintha egy középosztálybeli zongoraművésznővel beszélhetnék. De itt a hangerő is feljebb van tekerve, és ez egyáltalán nem sértő, hiszen az adott helyzethez alkalmazkodik, hiszen túl kell kiabálni a többieket, míg a példában szereplő zongoraművész nő végig lenne sértve, ha ilyen tónusban társalognék vele.

Ha egy témát felvetünk, akkor alaposan körbe kell járni, mert ha maradnak még kérdéseink vele kapcsolatban, és ha egy másik kérdésre térünk át, könnyen lehet, hogy elfelejtjük, főleg, ha a többi kérdésnél is így járunk el. Ráadásul a témaváltás az interjú neuralgikus pontja, és folyamatosan ide-oda ugrálni a témák között a kérdéseinkkel az interjúalany számára is nagyon zavaró lehet. De még itt is van kivétel, ha ugyanis azt látjuk, hogy az interjúalany nem akar valamiről beszélni, akkor a téma erőltetése helyett, lehet, hogy jobb visszatérni rá később az interjú során, vagy esetleg egy másik alkalommal, jöllehet ez plusz fáradságunkba kerül, de lehet, hogy megéri. Például a Miskolci nyomornegyed egyik omladozó kétszobás házában arról beszél a háromgyerekes elvált nő, hogy a volt férje szobája elé oda van tolva a hűtőszekrény, és ezt a szobát nem használják, oda nem mennek be, holott a férj már régen elköltözött. Itt lehetett érezni, hogy nem akar többet mondani, ilyen helyzetben nem szabad erőltetni, hogy *ez nagyon érdekes, beszéljen még erről*, hanem vagy interjú folyamán később visszatérni, vagy mint jelen esetben később visszamenni, mert én úgy ítéltem meg, az interjúalany most egyáltalán nem akar beszélni, de lehet, hogy egy másik alkalommal beszél róla.

Fontos megjegyezni, hogy egy olyan témát feszegetni, amiről az interjúalany nem, vagy nem nagyon akar beszélni, csak akkor szabad, ha az a kutatás szempontjából releváns, és fontos. Csak azért, mert az interjú készítője számára érdekes, nem szabad, mert az egész interjút veszélyeztetheti, ugyanis az interjúalany a faggatózást megelégedve elállhat a többi kérdésre való válaszadástól. Fenti interjú az élettársi kapcsolatok felbomlásáról szóló kutatás keretében készült, tehát az eltorlaszolt szoba kérdése releváns, míg hogyha az egészségügyi ellátás anomáliáit megcélzó kutatás során derült volna ki, akkor irreleváns a kutatási cél szempontjából és nem kérdezendő.

De mit tegyünk, ha maga a kutatás fő kérdése nem kérdezhető, pontosabban, amikor azt tapasztaljuk, hogy a megkérdezettek azt válaszolják, hogy nincs ilyen. Az első egészségszociológiai kutatásom alapkérdése volt ilyen: A kutatás címe a romák egészségügyi ellátásának anomáliái volt (Gyukits, 2000) és ezt a kérdéskört úgy kérdeztem: *Volt-e valamilyen probléma, amikor orvosnál volt? Vagy Amikor rendelőben, vagy amikor kórházban volt?* Olyan válaszokat kaptam, hogy *semmi probléma, vagy probléma, ja az nincs* stb. Már magam is komolyan azon gondolkodtam, hogy milyen okai lehetnek, hogy ilyen olajozottan megy egy ilyen többszörösen

hátrányos helyzetű csoport egészségügyi ellátása, amikor az egyik interjúalanytól a *semmi probléma* választ követően véletlenül megkérdeztem, hogy *kérem, mesélje el mi történt amikor utoljára orvosnál volt.* Ott aztán volt minden, a kiabálástól kezdve a TAJ kártya dobálásáig. Ekkor jöttem rá, hogy a *probléma* kifejezéssel van a baj, és ezt egy szituációs kérdéssel lehet feloldani. Az interjú alany ugyanis a történet elmesélésére koncentrál, hogy híven adja vissza az eseményeket, és akaratlanul is beszámol az esetleges konfliktusokról. Itt fontos, mint fent is látható, hogy az utolsó alkalomra kérdezzünk rá, mert vélhetően arra emlékszik a legjobban. Ezt aztán lehet variálni, ha a kérdés releváns: *Mesélje el, amikor utoljára szakrendelésen volt!* Vagy: *Mesélje el, amikor utoljára kórházban volt!* Ez a technika más esetekben is működhet, tehát, amikor alkoholfogyasztási szokásokat, drogfogyasztást stb. kérdezzünk. Az alkoholizmus esetében – amit tapasztalataim alapján egyébként nagyon nehéz kérdezni – az alábbiak szerint járok el: *Kérem, mesélje el részletesen mit csinált tegnap!* Ha a nap mindjárt egy felessel kezdődik, az azért beszédes. A következő kérdésem: *Mit csinált szombaton!* Majd: *Mit csinált vasárnap!* Mert vannak olyanok, akik csak hét végén, és jeles napokon isznak. Végül lehet kérdezni a jeles napokat, úgymint a név és születésnapot, szilvesztert vagy húsvétot is. Mint említettem tapasztalataim alapján az alkoholizmust nagyon nehéz kérdezni, mivel stigmatizált, ezért nem szívesen beszélnek róla. Volt egy tbc-s nő interjúalanyom (Gyukits, 2002) aki ráadásul alkoholista is volt, erről a kezelőorvosa tájékoztatót, (miután ehhez a szükséges engedélyeket beszereztük) amikor vele is interjút készítettem, de hiába mentem vissza többször is, az alkoholról egyáltalán nem lehetett vele beszélni. Ez azért is elgondolkodtató, mert amikor kérdőíves vizsgálatokban kérdeznek rá az alkoholfogyasztási szokásokra, a kérdőíves módszer lehetőségei véleményem szerint sokkal korlátozottabbak az interjú során alkalmazható lehetőségeknél. Ezért az interjús tapasztalatok a kérdőívben kapott eredményekkel kapcsolatban nagyfokú óvatosságra intenek.

Most térjünk vissza oda, hogy egy adott kérdést lehetőség szerint olyan alaposan tárgyaljunk, hogy az interjú során, már ne kelljen visszatérni rá. Amíg az interjúalany beszél, próbáljuk ösztönözni kommunikációval *igen-igen* és metakommunikációval: mint a bólogatás, de mit tegyünk, ha abbahagyja, és már vártunk, hogy összeszedje a gondolatait, de ennek ellenére nem szól? Először is el kell viselnem a csendet (Seidman, 2002), akkor is, ha ez zavaró. Ilyenkor még megpróbálkozhatunk avval is, hogy az interjúalany saját szavait visszaidézzük:

Például *Azt mondja, hogy nincs elég pénz...* És kérdően nézünk rá, ami azt jelenti, hogy beszéljen még erről, fejtse ki részletesebben az ezzel a témával kapcsolatos gondolatait. Az interjúalany saját szavaival való visszakérdezés

azért lényeges, mert ez bizonyosan nem sugalmazó kérdés, tehát a mi gondolatainktól, attitűdjeinktől, vélekedésünktől biztosan mentes, míg ha mi sajátmagunk kezdünk kérdéseket megfogalmazni, akkor, erre is figyelünk kell, de még figyelünk kell a metakommunikációnkra is, stb, stb.

Az interjúzás a kötőszavak művészete, mondja a szakirodalom, és ez a kijelentés teljes egészében megállja a helyét, ugyanis az interjúalany saját szavaival való visszakérdezés, mint eszköz mellett ez a legfontosabb módszer. Tehát rövid kötőszavakkal próbáljuk meg az interjúalanyt arra ösztönözni, hogy az interjút az általunk fontosnak vélt irányba tereljük, úgymint *és, mert, tehát, hogy* stb. Fontos megjegyezni, hogy az interjúzás során nem szükséges nyelvhelyességi szempontokat követnünk, ennél fogva nem kell kerek mondatokat, hanem csupán kötőszavakat használnunk. De miért jó a kötőszó alkalmazása? Azért, mert ez, egy olyan kérdezési technika, - amely az interjúalany saját szavaival való visszakérdezés, mint eszköz mellett, nem ad fogódzókat az interjú készítőjének a kérdéssel kapcsolatos vélekedéséről. Az interjú alanyára ugyanis nagy hatással lehet a kérdező témával kapcsolatos véleménye vagy attitűdje, például oly módon, hogy megpróbálhat vele azonosulni, de heves vitához is vezethet az, ha ismeri a kérdéshez köthető véleményemet, és az interjú szempontjából mind a kettő kerülendő. Az előbbi esetben fals eredményeket kapunk, az utóbbiban a vita az interjú kimenetelét veszélyeztetheti. Van olyan módszer egyébként, ami a vélemények ütköztetésén alapul - a fókuszcsoport, de itt is a csoport tagjai között zajlik a vita, a kérdéssel kapcsolatos nézetek ütköztetése és nem a csoportvezető és a csoport tagjai között. De erről részletesebben később.

Visszatérve az interjúra, ez tehát végső soron nem párbeszéd, hanem egy monológ, - mégpedig az interjúalany monológja, és a kérdezőnek az a feladata, hogy e monológ a kutatási cél szempontjából minél részletesebb, minél teljesebb, minél gazdagabb legyen. Az adott kérdést, mint arról fent már volt szó, minél teljesebben kell, hogy az interjúalany kifejtse, ha ez megtörtént, akkor viszont egy másikra kell áttérni. Továbbra is nagyon fontos szempont, hogy ne befolyásoljuk az interjúalanyt, de itt többnyire a kötőszavas és az elhangzottak szó szerinti ismétlése már nem alkalmazható, célszerű rövid kérdéseket használni, vagy még jobb egy-egy jól megválasztott szóval továbbfűzni a beszélgetést, ami biztosítja a semlegességünket. De mi legyen a következő kérdés. Kell-e követnünk az interjúvázlat logikáját? Semmi esetre sem. Abból kell kiindulni, ami elhangzott és erre kell felfűznünk az interjút, tehát ki kell választani az interjúvázlatból azt a kérdést, kérdéskört, ami az elhangzottakhoz leginkább közel áll, és ennek mentén kell tovább fűznünk a kérdezés fonalát. Úgy is lehet fogalmazni, hogy nem előre – az interjú vázlat

következő kérdésére, hanem hátra, az eddig elhangzottakra kell figyelnünk a témaváltás során.

Sokszor előfordul, hogy nem tudjuk a fenti elvet alkalmazni, mert az interjúvázlat kérdései annyira más témájúak, mint az, amiről idáig az interjúalany beszélt. Milyen elvet kövessünk ilyenkor. Az interjúnak azonban van egy sajátos íve, amely befolyásolja az interjúvázlatban szereplő kérdések kérdezési sorrendjét. Az elején volt róla szó, hogy az első kérdés, amit fel szoktam tenni, mindig témába vágó, értve ez alatt, amit az interjúzás előtt témaként megjelöltünk az interjúalany számára, hogy erről fogjuk kérdezni. Ez után következnek a vázlat „könnyű” kérdései, majd az interjúzás vége felé célszerű feltenni a kellemetlen – nehéz kérdéseket, és az interjút szintén könnyű levezető kérdéssel célszerű befejezni. A nehéz kérdések végére halasztására azért van szükség, mert ha az interjúalany e miatt úgy dönt, hogy nem válaszol több kérdésünkre, akkor is a vázlatban szereplők többségére már megvan a felelet. A végén lévő kérdéseknek azért célszerű könnyűeknek lenniük, mert lényeges, hogy az interjúalanynak jó utolsó benyomása legyen rólam, mivel lehet, hogy a későbbiek során még fel szeretném keresni, az eddig elhangzottak kiegészítése végett. Márpedig az interjúalannal kialakított tartósabb kapcsolat, mint erről fent már bőven volt szó, nagyon hasznos lehet a kutatás szempontjából.

III. Mi történjék az interjú végeztével?

Először is megköszönöm a segítséget, majd biztosítom az interjúalanyt, hogy nagyon értékes volt a közreműködése, és megkérdezem, hogy esetleg számíthatok-e még rá, ha további kérdések merülnének fel. Véleményem szerint középosztályig érdemes elérhetőséget kérni, de az alatt teljesen felesleges, mert az előre egyeztetett időpont a jobb környékeken lakóval vagy egy szakemberrel, tanárral, orvossal, szociális munkással mindenféleképpen ildomos, viszont a slumokban élőknél, a rájuk jellemző szegény kultúra sajátos időfelfogása (Lewis, 1968, 2000) miatt, teljesen értelmetlen. Itt sokkal célszerűbb „beállítani”, mondván, *jaj de jó, hogy megint itt találom, lenne még pár kérdésem...*

Maga az interjúalany is segítségünkre lehet, abban, hogy ki legyen a következő – ez a hólabda módszer. Tudhatja, hogy ki az, aki itthon van. Az is előny, hogy lehet rá hivatkozni: *Ő szölt, hogy lehet ide jönni*. Az is hasznos lehet, ha arra hivatkozunk, hogy vele is készült interjú, tehát a félénk, bizalmatlan vagy gyanakvó leendő interjúalanyt megnyugtathatja, nincs itt semmi ördögösség.

A terepen, még legnyomorúságosabban is, nagyon sokféle ember élhet, úgymint nyugdíjas, fiatalkorú anya, takarító, építőipari alkalmi munkás, drogos, prostituált, strici, kamatos pénzes, és így tovább, ennél fogva nincs abban semmi meglepő, hogy szociális helyzet szempontjából is jelentős különbségek lehetnek. Hiszen a fenti felsorolásban szereplő egyik helyről a másikra hányódó fiatalkorú anya, és a nyomor telepen stabil és kifejezetten magas jövedelemmel bíró nyugdíjas, valamint a metál mercivel járó kamatos pénzes között azért nagy a különbség.

A szociális mellett a mentális állapot tekintetében is nagy lehet az eltérés. Például, ahogy az adott élethelyzettel megbirkózik az illető: lehet rezignált, apatikus, bizakodó (Lazarsfeld, – Jahoda, – Ziesel, 1999), ami megnyilvánulhat a beszédmódjában vagy abban, hogy milyen környezetet alakít ki maga körül. Az interjúzónak minél gazdagabb képet kell kialakítania az adatgyűjtés során, törekedve a terep sokszínűségének lehető legteljesebb megragadására. Visszatérve a hólabda módszerre, ez tévútra vihet, mert ha kizárólag az interjúalanyunk kapcsolati hálóján haladunk könnyen lehet, hogy csak hozzá nagyon hasonló embereket fogunk kérdezni. Így például, ha egy konszolidált körülmények között lévő nyugdíjast kérdezzünk, akkor csak nyugdíjasokat,

vagy ha ennél azért változatosabb a megkérdezett kapcsolati hálója, de az alkoholisták és drogfüggők valószínűleg nincsenek közöttük. Ezért célszerű a hólabda módszert megszakítani, és egy másik kapcsolati háló (Ganovetter, 1998 – Kelly, 1998) szálon folytatni tovább az interjúzást.

IV. Fókuszcsoport másképp

Eddig pusztán a szociológiai terepkutatásban általánosnak tekinthető strukturált –félig strukturált és mélyinterjú módszerrel esett lényegében szó, és csak utalás történt egy másik kvalitatív módszerre, a fókuszcsoportra. Ezt elsősorban a piackutatásban és a közvélemény kutatásban alkalmazzák (Vicsek, 2006 – Oblath, 2007). Véleményem szerint a szociológiai kutatásban is van helye a fókuszcsoportnak, akkor, ha a kutatás témája valamely szakkérdés, például a gyermekgyógyászati ellátási problémái, vagy ha túl nagy a szociális távolság az interjút készítő és az interjú alanyai között. Nézzük az első esetet. Még ha egészségszociológiával foglalkozom is, és akár számos szakterület, mint tudógyógyászati (Gyukits, 2002), vagy szemészeti (Gyukits - Szántó, 1998) ellátás kérdéseire van némi rálátásom, de a gyermekgyógyászat ilyen jellegű problémáiról fogalmam sincs. Mit lehet csinálni, ha ennek feltárása a kutatási cél? Egyik lehetőség, hogy elkezdünk interjúzni, és a kutatás folyamán lassanként feltárul előttünk a gyermekgyógyászat szociális hátttere. Ennek az a hátránya, hogy a kutatás elején - a témát illető tapasztalatok hiányában – inkompetensek leszünk az interjú készítése során, ez pedig, mint fent is láthattuk eléggé az interjú minőségének rovására mehet. Ezt elkerülendő, összehívhatunk egy kerekasztal megbeszélésre praktizáló gyermekorvosokat, mondjuk a „*A gyermekgyógyászat aktuális problémái*” címmel. Itt olyan 6-8 fő az ideális létszám, ha túl sokan vannak, akkor kezelhetetlenné válik a csoport ezért egy tucatnál több meghívott, semmiképpen ne legyen. A kerekasztal beszélgetés lényegében egy fókuszcsoport, melyet a kutatás kérdései inspirálnak, de itt a fókuszcsoport sajátosságaiból adódóan azért lehetőség van a résztvevők egyes kérdésekkel kapcsolatos attitűdjeinek a megismerésére is. Például, ha az egészségügy reformja van terítéken, akkor azon túl, hogy hasznos ismereteket valamint szempontokat szerezhethünk arról, hogy ez hogyan érinti a gyermekgyógyászatot, amit majd az interjúzás során kamatoztathatunk, de megismerhetjük a résztvevők reformmal kapcsolatos attitűdjeit, érzéseit is. A beszélgetés során az is nagyon hasznos lehet, hogy milyen (szak)kifejezéseket használnak, mit hogyan hívnak, hiszen ha ezeket a kifejezéseket tudom használni az interjúzás során, az felbecsülhetetlen előnyt jelent.

Ugyanígy, ha túl nagy a szociális távolság az interjú készítője és az interjúalanyok között, ennek tipikus példája a nyomornegyedekben élők között tervezett kvalitatív kutatás, melynek bevezetése képpen szintén

fentiekhez hasonló célzattal jól jöhet egy fókuszcsoporthoz. Itt szervezés tekintetében megkönnyíthetjük a dolgunkat a terepen lévő szociális intézmények, szociális területen tevékenykedő civil szervezetek, ha vannak ilyenek. Ennek előnye, hogy támaszkodhatunk a terepen jelen lévő szervezetek kapcsolati hálójára, terepismeretéből adódó előnyökre, és infrastruktúrájára, értve ez alatt egy helyiséget, ahol a fókuszcsoporthoz lebonyolíthatjuk. Véleményem szerint viszont talán előnyösebb saját magunknak megszervezni egy a kutatási témával kapcsolatos „fókuszcsoporthoz”. Ugyanis a terepen jelenlévő szervezetek és a telep lakossága közötti kapcsolattal, e kapcsolatban jelenlévő esetleges konfliktusokkal nem vagyunk, vagy nem vagyunk tökéletesen tisztában, ezáltal rájuk támaszkodva önkéntelenül is részeseivé válhatunk e konfliktusoknak, mégpedig úgy, hogy esetleg ez a kutatási program megvalósítása során számunkra ki sem derül, vagy csak később válik világossá.

Ha magunk szervezzük a „fókuszcsoporthoz”, egy egyáltalán nem könnyű, és nem véletlenül került idéző jelbe a fókuszcsoporthoz kifejezés sem, mivel a szakirodalomban (Vicsek, 2006) leírt kritériumoknak vélhetően nem fogunk tudni teljes egészében megfelelni. De miről is van szó? A terepen járva, látok pár embert, akik az utcán beszélgetnek, odacsapódom, és megpróbálok a kutatási témáról kommunikálni velük, most vagy elzárkóznak, vagy ha szerencsém van, elkezdünk beszélgetni. További szerencse, hogy még páran, akik épp arra járnak, csatlakoznak hozzánk, így már engem is beleszámítva vagy nyolcan vagyunk. Van, akinek közben mennie kell, de aztán újabbak csatlakoznak hozzánk. Ez most fókusz csoport vagy sem? Tulajdon képpen mindegy is, a dolog működik: A résztvevők egymással beszélgetnek, gyakran hevesen vitatkoznak, próbálják saját igazukról meggyőzni a többieket – ebből rengeteget lehet tanulni, főleg ha sikerül elérni, hogy felvegyem a beszélgetést, és így többször meg tudom hallgatni, ez különösen a kifejezések elsajátításában hasznos, de ha nem lehet fölvenni, még úgy is jó. A társadalmi távolság szempontjából, még a deviáns szubkultúrák, úgymint alkoholisták, drogfogasztók, valamint a hajléktalanok jöhetnek még szóba.

A fókuszcsoporthoz fel lehet használni egy településem vagy egy településrészen élők közösségszervezésében vagy különböző felvilágosító programok szervezése során is (Kovács, Kotics, Váradi, Virág, Koós, 2007), illetve ezek kombinációjában. Jómagam többször is szervezetem egészségfejlesztő programot a budapesti Dzsumbujban, és ennek során is alkalmaztuk ezt a technikát (Gyukits – Sándor, 2003), ezáltal nagyon sok a témára vonatkozó hasznos információhoz tudtunk jutni. Érdekes volt, hogy itt is kérdeztük a problémákat az egészségügyi ellátást, illetve egyéb területeket

is, úgy, hogy magát a probléma kifejezést alkalmaztuk, de ezzel itt semmi gond nem volt, szemben amikor interjú sziuációban kérdeztem. Ez alapján levonható az a következtetés, hogy csoport sziuációban olyan kérdéseket is fel lehet tenni, amik szemtől-szembe nem kérdezhetők eredményesen. Itt is érvényesek a fogalomhasználattal, a nyelvezettel, és az attitűdökkel kapcsolatban fent leírtak. Természetesen a felvilágosító programokat megelőzően a strukturált interjú technikát is fel lehet használni előzetes adat és információgyűjtés céljából. Sőt a két kvalitatív módszert, úgymint az interjú és a fókuszcsoportos technikát együttesen és egymást kiegészítve is lehet alkalmazni.

Kérdés, hogy jutalmazzuk-e a válaszadókat, véleményem szerint az interjúzás során semmiképp sem. A fókuszcsoport esetében szerintem felemás a helyzet, a tudományos célzatú ad hoc fókuszcsoportnál nem célszerű, más a helyzet a közösségsszervezés, illetve a felvilágosító programok esetében. A klasszikus fókuszcsoportok esetében a szakirodalom javasolja az ajándékozást (Vicsek, 2006), hiszen egy új termék bevezetése előtt marketing célzattal megszervezett fókuszcsoport résztvevőinek költségei is lehetnek, például utazási költség.

Az ajándéknak azonban egy nyomortelepen – mint amilyen a néhai Dzsumbuj volt – más a jelentése, és a jelentősége. A marketing célzatú fókuszcsoportnál a résztvevők, vagy ezek többsége vélhetőem középosztálybeliek, és számukra az ajándék anélkül, hogy le akarnám becsülni, de nem több mint egy gesztus - szemben a nyomornegyeddel.

A fent említett néhai Dzsumbujban általam szervezett egészségfejlesztési program esetében második előadás után úgy nézett ki, hogy a program megbukott, ugyanis a nagy hírverés ellenére senki sem jött el. Ekkor jött az egészség-csomag ötlete. A csomagunk középosztályi mércével mérve is tisztességes ajándék volt, jó minőségű termékeket tartalmazott, úgymint dezodor, tusfürdő, mosogatószer stb. A következő alkalomra sikerült néhány asszonyt összeverbuálni, oly módon, hogy azt mondtuk, *ha eljön, akkor ezt a csomagot fogja kapni*, és a nálunk lévő csomagot megmutattuk. Az ezt követő alkalommal, már a buszból lehetett látni az előadásra várakozók hatalmas tömegét, olyan volt, mint amikor köztereken ételosztásra hosszú négyes sorokban várakoznak az emberek. Húsz csomagunk volt összesen. Nekem jutott a feladat, hogy elmagyarázzam ennyi a csomag, és nem én vagyok a megváltó, aki ezeket szaporítani tudja. Végül is a kialakult helyzet úgy oldódott meg, hogy minden résztvevő kapott csomagot, csak volt, aki a következő alkalommal. A Dzsumbujhelp irodából szereztem pecsétet és papírt, és aki az aláírásommal ellátott pecsétés papírt bemutatta, legközelebb

kapott csomagot. Az itt élők számára tehát, egy ilyen csomag komoly segítség volt, ami a középosztálybeliek számára csak egy szép gesztus.

A pszichológus kolléga javaslatára elkezdtek csökkenteni a csomag értékét, abból a megfontolásból, hogy *a résztvevő úgy érezhesse, ha ilyen semmiségért hajlandó eljönni, akkor az előadásban is kell valamilyen értékesnek lennie* Árbán lementünk a legolcsóbb dezodorig, de változatlanul jöttek az előadásokra, tehát ez is azt támasztja alá, hogy a társadalom ezen szegmensében egészen más a jelentése az ajándéknak.

V. Fotózás és filmezés a terepen

Itt most nem a professzionális fotózásról és filmezésről lesz szó, mert ehhez nem értek, erről például lásd.: Béres, (2007) vagy Szuhay (2007) írásait, hanem arról, ha a kutató szeretne egy-két amatőr fotót vagy nagyon rövid, – pár perces filmet készíteni, mert ez utóbbit már a fényképezőgépek, vagy mobil telefonok is lehetővé teszik. A kutató nagy előnye a tereptapasztalatában rejlik, ebből a szemszögből lehet érdekes a látásmódja. A fotózás, mint kutatási módszer napjainkban már a szociológusok körében is egyre gyakoribbá válik (Sztompka, 2009)

A legfontosabb szabály szerintem, hogy fényképet vagy filmet csak az érintett tudtával és beleegyezésével szabad csak készíteni. Nagyon meglepődtem, amikor a budapesti Dzsumbujban már évek óta ismert interjúalanyaim is mereven elzárkóztak attól, hogy róluk kép készüljön. Hogy ennek milyen okai lehetnek, az egy összetett kérdés. De könnyen belátható, hogy a körözés alatt állók biztosan nem szeretik, ha fényképezik őket. Ezt jól példázza az alábbi esetem: Miután a budapesti Dzsumbujt felszámolták, az innét nem messze lévő Kis-Dzsumbujról szerettem volna pát fotót készíteni. Csak az épületekről készítettem a képeket, amikor odakiállt nekem egy csávó: *Tedd le a fényképezőről a kezedet!* Sajnos nem vettem észre, hogy ott állnak egy másik fickóval a háztömb mellett. Egyébként rajta se voltak a képen, ennek ellenére elég kemény helyzet volt. Most viszem ki az új fényképezőgépet először, és ezek mindjárt összetörnek, - keseregtem magamban, de azért megkíséreltem menteni a menthetőt: *Hát én is dzsumbujista vagyok* – kiáltottam oda. Így próbáltam valami közös pontra hivatkozni, hogy ez hatott-e, - vagy egyszerűen csak nem akartak balhézni - nem tudom, de végül is hagyták, hogy elmenjek.

A fentiekből következik, hogy nem is olyan könnyű dolog ez, ráadásul, ha engedélyt kérünk, ezzel a képek spontaneitása szenvedhet csorbát, már pedig véleményem szerint éppen ez lenne igazán értékes: Megörökíteni a természetes arckifejezéseket, gesztusokat, mozdulatokat, és nem előre beállított képeket készíteni. Ez a probléma egyébként a szociofotózás kezdetétől fenn áll, ugyanis az e területen klasszikusnak számító Lewis Wickes Hine (1874-1940) is beállított képeket készített (5). Ennek azonban lehetnek előnyei is. Például, a résztvevők által megrendezett lakodalomról készített filmből, a filmet készítő antropológus számára érdekesek lehetnek a szereplőknek a témával kapcsolatos prioritásai, választásai stb. (Szuhay, 2007).

Mit tegyünk, ha mégis spontán képeket szeretnénk készíteni? Ha nincs nagyon nagy szerencsénk, akkor hosszabb távú interjúzásra kell berendezkedni. Például, amikor a budapesti erdőlakó hajléktalanokkal készítettünk fotósorozatot, és egy rövidfilmet, akkor első alkalommal szó se volt még a fotózásról, csak a második találkozás során készültek el az első beállított fényképek, majd a harmadiktól kezdődően lehetett igazán jó felvételeket készíteni. A fotózással egybekötött interjúzáshoz egyébként jobb a két ember, ugyanis az egyik interjúzik eközben a másik fotóz, így sokkal könnyebben lehet megörökíteni a természetes arckifejezéseket és gesztusokat.

Számomra ami még lényeges a fotózásban, hogy ki lehet-e fejezni hogyan viszonyul a kutató a látottakhoz. A szociofotó vagy film végülis a valóság realiztikus lenyomatának tűnik, mint ahogy azt a *Csúfak, piszkosak és gonoszakról*, - a témában klasszikusnak számító Ettore Scola filmjéről gondolánk. De Scola hithű kommunisaként, abból a marxi téziséből kiindulva láttatja a Róma külvárosában lévő ládavárost, hogy a fennálló társadalmi rend úgy rossz, ahogy van és megreformálhatatlan. Maga a társadalom aljasítja le az itt élőket, ezért csúfak, piszkosak és gonoszak. Fontos tehát megjegyezni, hogy a korabeli filmkritikában (Sas, 1979) realistának nevezett filmben sem a valóság, hanem Scola világszemlélete tükröződik vissza.

De hogy érhető tetten az én látásmódom? Lássunk egy példát: Miskolc, számozott utcák, dél körül, egy az átlaghoz képest is sokkal lepusztultabb lakás. Állok a szoba közepén, esőkabátban, melynek kapucniját szorosan a fejemre húzom, kezemben a diktafonnal. Mindenütt csótány, a falon, a falban, a fazékban, a csilláron, mindenütt. A háziasszony a semmiből próbál valami ebédet összehozni a sparhelten, a férfiak ruhástól az ágyban. A tv bömböl. Mozart Requiemjét adják. Ez az egész, minden képzeletet felülmúl. Vissza lehet-e ezt adni?

A létezik, az un szubjektív fotózás (Szilágyi, 1982), ahol a fotó készítőjének szubjektumán, mint szűrőn keresztül jelenik meg a téma. De ez véleményem szerint nagyon távol áll a szociofotó műfajához képest, és ráadásul technikailag is messze meghaladja egy átlagos amatőr képességeit. Ez az út tehát, nem igazán járható egy a fotózás terén dilettánsnak számító kutató számára.

A fent tárgyalt, számozott utcákbeli interjú esetében Mozart zenéje a meghatározó elem, hiszen egészen más jelentést ad a szituációnak. Lényeges, hogy az adott pillanatban csak a számomra volt ennek jelentése, hiszen a szobában lévők hiába hallják, nekik nincs üzenete Mozart zenéjének. Fentiekkel analóg módon, ha a terepen készült fotókhoz számunkra

jelentéssel bíró zenét találunk, akkor a képanyag egészen más tartalmat közvetíthet. Mennyire más a mondanivalója annak, ha valaki a nyomornegyedben készült képeihez Mozart Requiemjéből a Kyriét (6), Muszorgszkij Egy kiállítás képeiből a Parasztszekér zenei megjelenítését (7), Beethoven IX. szimfóniájából az örömdát (8), ami egyben az Európai Unió himnusza is, vagy mondjuk a Vörös Csepel (9) című munkásmozgalmi dalt érzi oda illőnek.

Scola fenti filmjében is nagyon fontos szerep jut a zenének. Például: az elején és végén ugyanaz a zene szólal meg, és a film elején és végén is ugyanazt a vízért menő lányt láthatjuk csak a befejezéskor már terhesen. Így nemcsak szuggesztívebbé válnak a képsorok, hanem a zene hatására eszmélünk rá, hogy ő talán az egyetlen a szereplők közül, aki nem vált gonosszá, hanem áldozattá. Nem lehet véletlen, hogy az ő képét merevíti ki Scola, mert azt szeretné, hogy ennek az ártatlan lánynak a képét őrizze meg, a néző, és döbbenjen rá, hogy az igazi bűnös maga a társadalom. Ha zene nélkül nézzük végig a jelenetet ez az üzenet, nem jön át.

Fentieket összegezve a zenének komoly mondanivalója lehet, és ez talán kapcsolódik Kunt Ernő (1996) megállapításához, amikor így fogalmaz: "A fényképezést adatgyűjtő eljárásként alkalmazva rádöbbenünk: egy ponton túl a fényképek inkább eltakarják a vizsgált dolgot, annak lényegét. A továbblépéshez elsősorban felkészültségre, kutatási koncepcióra, problémaérzékenységre van szükség. A fényképes mechanikus adatrögzítés végső soron csak segédeszköz. Nélkülözhetetlen, de nem pótolja a kutatói ötleteket, hipotéziseket."

VI. Hogyan készül az interjúk alapján tanulmány?

A teljesség igénye nélkül csak két dologra hívnám fel a figyelmet. Az egyik az életút a másik a strukturált interjúk feldolgozásával kapcsolatos. Az előbbi esetében véleményem szerint érdemes megpróbálni úgy megszerkeszteni az anyagot, hogy csak az interjúidézetekből előállított monológ legyen. Természetesen az interjúrészletek szelektálása révén belenyúlunk az anyagba, ezáltal a mi szemléletünk is tetten érhető. Így a kutatói elemzés helyett – melynek érvényessége elvitathatatlan – ennek alternatívájaként egy novellisztikus anyag jöhet létre.

A másik esetben célszerű az interjúvázlat szempontjaihoz kigyűjteni az interjúalanyok válaszait. Például, az iskolába járásról szóló kérdéshez kigyűjtjük az összes interjúalany válaszát és így tovább. Ez a módszer könnyen kezelhetővé teszi a sokszor áttekinthetetlennek tűnő anyagot.

VII. Zár szó

Remélem sikerült bemutatnom, hogy a kvalitatív szociológiai kutatás módszerei nem függetlenek magától a társadalomtól, ez azt eredményezi, hogy ami a társadalom egyik szegmensében működik, az esetleg csődöt mondhat a másikban. Nem kész recepteket szerettem volna adni, hanem érzékenyíteni a társadalmi különbségekből adódó módszertani problémákra, és néhány újszerű megközelítést felvázolni.

Irodalom

- Babbie, Earl (2017): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassa Kiadó, Budapest.
- Béres István: Fotózás a terepen. In.: Kovács Éva: Közösségtanulmány, Módszertani jegyzet. Néprajzi Múzeum PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék. 2007. 317-331. oldal
- Ferge Zsuzsa – Cseh-Szombathy László: A szociológiai felvétel módszerei. KJK. Budapest, 1968.

- Fleischmidt Margit: Az antropológiai terepmunka módszerei. In.: Kovács Éva: Közösségtanulmány, Módszertani jegyzet. Néprajzi Múzeum PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék. 2007. 223-233. oldal
- Fleischmidt Margit: A megalapozott elmélet. In.: Kovács Éva: Közösségtanulmány, Módszertani jegyzet. Néprajzi Múzeum PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék. 2007. 234-243. oldal
- Fleischmidt Margit – Szuhai Péter: A sűrű leírás. In.: Kovács Éva: Közösségtanulmány, Módszertani jegyzet. Néprajzi Múzeum PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék. 2007. 243-259 oldal
- Gelencsér Katalin: Grounded Theory. In.: Szociológiai szemle 2003/1 143-154. oldal
- Glózer Rita: Diszkurzív módszerek. In.: Kovács Éva: Közösségtanulmány, Módszertani jegyzet. Néprajzi Múzeum PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék. 2007. 260-268. oldal
- Granovetter, Markt (1998): A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. Szociológiai Figyelő (3): 39–61. oldal.
- Gyukits György – Szántó Zoltán (1998): Egy kórházi osztály privatizációs kísérletei. In.: Szociológiai Szemle 1998/3.
- Gyukits György (2002): Nem félünk a tbc-től. In Esély 2002/3 55-75. oldal
- Gyukits György (2000): Az APRAE – egy franciaországi civil szervezet, amely elősegíti az AIDS betegek társadalmi integrációját. Esély 2000/4
- Gyukits György (2000): A romák egészségügyi ellátásának szociális háttere. In.: Cigánynak születni. Aktív Társadalom Alapítvány /Új Mandátum 2000. 471-491. oldal
- Gyukits György – Sándor Imola: A romák egészségvédelmét szolgáló oktatási program a Dzsumbujban In.: LAM, 13. évf. 1. szám 2003. február, 85-87. oldal
- Gyukits György – Márkus Anna: Utat tévesztettek erdő sűrűjében. In.: Szellem és tudomány 2012./1 153-169- oldal
- Héra Gábor – Ligeti György: Módszertan / Bevezetés a társadalmi jelenségek kutatásába. Osiris Kiadó. Budapest, 2014.
- Kelly, Patritzia-Fernandez (1998) Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban: következmények a bevándorlás gazdaságsszociológiájára. In Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.) *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula, 239-280.
- Kotics József (2007): A magyar közösségkutatások huszadik századi története. In.: Kovács Éva: Közösségtanulmány, Módszertani jegyzet. Néprajzi Múzeum PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék. 23-43 oldal
- Kovács Éva (2007): Interjú módszerek és technikák. In.: Kovács Éva: Közösségtanulmány, Módszertani jegyzet. Néprajzi Múzeum PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék. 269-277. oldal

- Kunt Ernő (1995) Fényképezés és kultúrakutatás. Miskolc – Budapest. ARC Árkáduszi Kiadó
- Kvale, Steiner (2005): Az interjú/ Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba. József Műhely Kiadó, Budapest.
- Lazarsfeld, Paul – Jahoda, Marie – Ziesel, Hans (1999): Marienthal. Budapest, Új Mandátum
- Lewis, Oscar (1968) Sanches gyermekei. Budapest, Európa
- Lewis, Oscar (2000) A szegénység kultúrája. In Győri Péter (szerk.) A város, a város társadalma, életforma-csoportok. Társadalomismereti szöveggyűjtemény. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Szociális Munkás Szak, Budapest, Tótfalusi
- Losonczi Ágnes (2016): A kutatásaimról, a pályámról, - az út amit megtettem. L'Hamattan Kiadó – Könyvprint Kiadó. Budapest
- Mason, Jennifer (2005): Kvalitatív kutatás. József Műhely Kiadó, Budapest.
- Oblath Márton: A fókuszcsoporthoz. In.: Kovács Éva: Közösségtanulmány, Módszertani jegyzet. Néprajzi Múzeum PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék. 2007. 278-295. oldal
- Sas György (1979) Kritikája. Film Színház Muzsika 1979/31, 1979. augusztus 4. 11. oldal
- Seidman, Irving (2002): Az interjú, mint kvalitatív kutatási módszer. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Síklaki István (2006): Vélemények mélyén. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Szilágyi Gábor (1982): A fotóművészet története. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalta. 336-340. oldal.
- Szuhay Péter (2007): Filmezés a terepen. In.: Kovács Éva: Közösségtanulmány, Módszertani jegyzet. Néprajzi Múzeum PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék.
- Sztompka, Pjotr (2009): Vizuális szociológia. A fényképezés, mint kutatási módszer. Gondolat. Budapest – Pécs.
- Tarjányi József (1980): Tanulmányok, beszámolók, jelentések – A kérdés dilemmái. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- Váradai Mónika Mária: Utak elágazások – a közelmúlt falukutatásai. In.: Kovács Éva: Közösségtanulmány, Módszertani jegyzet. Néprajzi Múzeum PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék. 2007. 44-69. oldal
- Vicsek Lilla: Fókuszcsoporthoz. Budapest Osiris, 2006.
- Virág Tünde – Váradai Mónika – Koós Bálint: Felkészülés a terepmunkára. In.: Kovács Éva: Közösségtanulmány, Módszertani jegyzet. Néprajzi Múzeum PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék. 2007. 203-112. oldal

Internetes hivatkozások

Te kegyelmed mondja meg / Ön hülye vagy maga hülye? – a magázás története. In.:
Nyelv és tudomány <https://www.nyest.hu/hirek/tegezhetem-ont-a-magazas-tortenete>

Heltai Erzsébet – Tarjányi József: A szociológiai interjú készítése. In.: TÁRKI
<http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/html/a509.html>

Brenner, E. Mary: Interjúzás az oktatáskutatásban.
http://terd.unideb.hu/doc/modszertan/interjuzas_az_oktataskutatasban.pdf

Amatőr fotózás: Jacques Henri Lartigue <https://www.youtube.com/watch?v=OTu-TvAbhII> https://www.youtube.com/watch?v=oBs_Aenl3JM&feature=related

A klasszikus szociofotó úttörője Párizsban https://mult-kor.hu/20110926_a_klasszikus_szociofoto_amerikai_uttoroje_parizsban

https://www.youtube.com/watch?v=GC_m_5Ow7ec

<https://www.youtube.com/watch?v=PAIWEbp7868>

<https://www.youtube.com/watch?v=t4N5-OALObk>

<https://www.youtube.com/watch?v=rffTiwrpmok>

Mihályi Helga

A közösségfejlesztés kvantitatív módszerei¹

Quantitative methods of community development

Abstract: *If the community is interpreted as a whole by people living in a settlement, then community development can be achieved by describing and mapping settlements. From the quantitative methods the KSH bases and TeiR system analysis and highlighted and we will review its tools: resource analysis, SWOT analysis, community survey and sociometry.*

Keywords: *community, settlement, agglomeration, community development, KSH bases, TeiR system, resource analysis, SWOT analysis, community survey and sociometry.*

I. A közösségfejlesztés fogalma, fázisai és feladatai

A közösségfejlesztés (community development) vagy közösségszervezés (community organisation) értékek, technikák és gyakorlatok összessége. Egy olyan mozgalom (=önszervező közösségi munka, mely állandóan mozog, változik, él, cseréli hangsúlyait, és a megvalósítók köre is állandóan változik) és szakma (=átmeneti, szervezett és szakszerű beavatkozás a közösségek életébe annak érdekében, hogy a közösség képes legyen a megújulásra, vagyis saját problémáinak kezelésére, mérséklésére és megoldására),² aminek más szakmák is alkalmazzák a módszereit, illetve azok egyes elemeit.

¹ A FŐNIX ME” – Megújuló Egyetem felsőoktatási intézményi fejlesztések a felsőfokú oktatás minőségének és hozzáférhetőségének együttes javítása érdekében EFOP 3.4.3-16-2016-00015 projekt keretében a 4-es „Társadalmi felzárkóztatás” című részprojektben a Főnix Program keretében született tanulmányok.

² Vercseg, Ilona: *Közösségfejlesztés és közösségi munka*. In.: Budai, István – Náray Márta (szerk.): *Közösségi munka – társadalmi bevonás – integráció*

http://szoc.sze.hu/images/e_kiadvanyok/kozossegi_munka_tarsadalmi_bevonas_es_integracio/kozossegi_munka_tarsadalmi_bevonas_es_integracio_vegleges.pdf

„Elsősorban települések, térségek, szomszédságok közösségi kezdeményező- és cselekvőképességének fejlesztését jelenti, amelyben kulcsszerepe van a polgároknak, közösségeiknek és azok hálózatainak, valamint a helyi szükségletek mértékében a közösség-szervezőknek és fejlesztőknek is, akiknek bátorító - ösztönző, informáló, kapcsolatszervező munkája életre segítheti vagy kiegészítheti, megerősítheti a meglevő közösségi erőforrásokat.” (Varga, Vercseg, 1998)³

A közösségfejlesztés fázisai, feladatai:

1. Új mozgások létrehozása - ez elsősorban a lakosság és szervezeteinek bevonását jelenti: az érintett körzet megszervezését, a kapcsolatfelvételt, majd a kommunikáció kereteinek kialakítását.
2. A helyzet feltárása (ami történhet egyidejűleg is az első fázissal) - ezt a fázist hívjuk társadalmi-gazdasági diagnózisnak. A legfontosabb a közösség önmagáról való tudásának feltárása és a problémák azonosítása, de fontosak a helytörténeti, településszociológiai, statisztika, valamint a szakterületi és fejlesztési anyagok feltárása, s e tudás közösségi használatba vétele is.
3. A közösség véleményének, késztetéseinek és cselekvési potenciáljának feltárása és a problémák mellé rendelése - ezt a folyamatot nem a fejlesztő, hanem - szükség esetén, az ő segítségével - a közösség maga végzi.
4. A feltáruló feladatok közös rangsorolása, a problémamegoldó folyamatok tervezése, a cselekvési terv és az öngyógyító projektek készítése.
5. Intézményépítés - új szervezetek életre segítése a helyi közösségben, a cselekvéshez szükséges attitűd kialakítása és a technikák elsajátítása, különböző helyi tevékenységek beindulása, a nyilvánosság fórumainak létrehozása.
6. A belső és külső partnerek megkeresése és aktivizálása - kapcsolatszervezés, hálózatépítés a helyi, országos és nemzetközi szervezetek között.
7. A szerteágazóvá vált munka koordinálása, az esetleg elakadó megvalósítások továbbrendítése, a megvalósult folyamatok értékelésének és a továbblépés tervezésének segítése.⁴

³ Varga, A. Tamás - Vercseg, Ilona: *Közösségfejlesztés*

http://muvelodes.vfmk.hu/4-szakmai_anyagok/letoltes/kozossegefejlesztes.pdf, 22.

⁴ Vercseg, Ilona: *Közösségfejlesztő leckék kezdőknek és haladóknak*

http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/cb64d6a7ffc532248525670c0080efa5/c25665214fdbda8ec1256f1800529729?OpenDocument#II.%20K%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gfejleszt%C3%A9si%20alapelvek

II. A közösség

A település az ember által ideiglenesen vagy állandóan lakott hely, amely lakó- és gazdasági célú épületekből, valamint a hozzájuk tartozó egyéb építményekből (pl. utak, hidak, közterek) áll. Eszerint a település kiszolgálja a benne lakók fizikai és szellemi igényeit, tükrözi a lakóinak múltját és jelenét, a helyi kultúra sajátosságait.⁵

A települések több szempont szerint csoportosíthatók:

- nagyság, lakosságszám szerint:

500 fő alatt	törpefalu
500-1e fő	apró falu
1-2e fő	kisfalu
2-5e fő	nagyfalu
5-10e fő	óriásfalu
11-25e fő	kisváros
25-50e fő	középváros
50-100e fő	nagy középváros
100-250e fő	nagyváros
250-500e fő	regionális központ
500e-1m fő	nemz. regionális központ
1-2,5m fő	főváros
2,5-5m fő	világváros
5-10m fő	nagy világváros
10m fő felett	megaváros (óriásváros) ⁶
- gazdasági jelleg szerint: mezőgazdasági, ipari, szolgáltató, tisztán lakófunkcióra épült
- földrajzi fekvés szerint: síkvidéki, dombvidéki, hegyvidéki
- alaprajz szerint: természetesen nőtt városok (régí), alapított városok (új)
- településhierarchiában betöltött szerep szerint: központi funkcióval rendelkező (város), központi funkcióval nem rendelkező (falu)
- lakóépületek száma szerint: magányos, szórványos (tanya), csoportos (város, falu)
- hasznosítás módja szerint: állandó (város, falu), ideiglenes (nomád), szezonális⁷

⁵ Kovács Zoltán (2007): *Népesség- és településföldrajz*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

⁶ Tóth József (2002): *Általános társadalomföldrajz I*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

A bonyolult és hierarchikus szintekre tagolódnó kapcsolatrendszerrel összefonódó települések településrendszereket, településhálózatot alkotnak. A kapcsolatok elemei a közlekedés, energetikai és kommunális hálózatok, informatikai rendszerek, illetve emberi, személyes kapcsolatok is lehetnek. A településrendszeren belül az egyes települések egymással alá- és fölérendeltségi viszonyban állnak. Ez a települések hierarchikus rendszere, amit a népesség száma is híven tükröz, hiszen a nagyobb települések több funkcióval, kiterjedtebb vonzáskörzettel rendelkeznek, így magasabb rendű központok, mint a kisebb népességszámú települések. Kisebb népességű, kevesebb funkcióval bíró településből több van és közöttük a távolság kisebb, mint a magasabb rendű központok esetében.⁸

Ha a településrendszer történetét áttekintjük Magyarországon, a következőket emelhetjük ki: a XIX. század közepe előtt az országban a főváros Pest-Buda volt a legnépesebb város és egyben igazgatási, gazdasági és kereskedelmi központ is. Mellette az ország területén elsősorban a hegyvidéki bányavárosok (Nagybánya, Selmezbánya, Körmöcbánya, Pécs, Vajdahunyad térsége) ekkorra már megtorpanó fejlődése, valamint a hegyvidék-alföld vásárvonalán fekvő városok növekedése volt jellemző (Pozsony, Kassa, Nagyvárád, Miskolc, Arad, Kolozsvár, Munkács). Az alföldi területeken az elnéptelenedett területek újbóli benépesülésének folyamata ekkor fejeződött be (tanyák, telepes falvak, szalagtelkes falvak).⁹

Az 1848-as változások, illetve az 1867-es kiegyezés lehetővé tette a polgári fejlődést és iparosodást Magyarországon. Jellemző módon ebben az időszakban az ország GDP növekedése évről-évre 2-3% volt, ami a dinamikus gazdaságfejlődésre utal. A településekre ható folyamatok közül kiemelhetjük az ekkor zajló folyószabályozási munkálatokat, amelyek elsősorban a vidéki települések növekedését és fejlődését vonták maguk után, különösen erősen hatottak a tanyák fejlődésére. Emellett az infrastrukturális beruházások is (vasútvonalak kiépítése, közúthálózat kiépítése, gőzhajózás megindulása, iskolarendszer fejlesztése) maguk után vonták városaink fejlődését (például Győr növekedése a hajózás révén, Nyíregyháza megerősödése a vasútvonalak kiépítését követően, hogy csak néhány példát említsünk). Mindezek mellett azonban az 1873-ban egyesített Buda, Óbuda és Pest (Budapest) dinamikus fejlődése emelhető ki („városrobbanás”), amelyet

⁷ <http://www.terport.hu/telepulesek/telepulestipusok>

⁸ Beluszky, Pál – Kovács, Zoltán – Ollessák, Dénes (szerk.) (2001): *A terület- és településfejlesztés kézikönyve*. Budapest: CEBA.

⁹ Bácskai, Vera (2002): *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest: Osiris.

nagyon sok gazdasági és infrastrukturális beruházás tovább erősített. Általános volt ugyanis az a vélemény, hogy Budapestet az Osztrák-Magyar Monarchia fővárosaként, Bécs méltó párjaként kell fejleszteni. Ezért az új fejlesztések javarésze ide irányult, ezért lett-tudatosan a vasút- és közúthálózat centrális vonalvezetésű és ezért maradtak el a vidéki régiókat összekötő közlekedési fejlesztések. Ezért azt mondhatjuk, hogy Budapest a századfordulóra Európa egyik nagyvárosává fejlődött ugyan, de már az akkori Magyarország településrendszerében is kissé túlméretezett volt (1910-ben kb. 1,1 millió lakosa volt). A vidéki Magyarországon ekkor formálódtak azok a régiók, amelyeket az alábbi ábrán láthatunk, Arad, Kolozsvár, Nagyvárad, Kassa, Pozsony és Zágráb központokkal, amely városok azonban népességszámban és gazdasági növekedésben jelentősen elmaradtak a fővárostól.

Az 1920-as Trianoni Békeszerződés szerint kialakult új határok nemcsak a gazdaságban és a társadalomban, hanem a településrendszerben is rendkívül hátrányosan érintették az országot. Az országtól elcsatolták a kialakult gazdasági régiók jelentősebb központjait (a történelmi településállomány kétharmada a szomszédos országokhoz került), azaz a nagyobb vidéki városokat, és a régiók megszakadt kapcsolatokkal, csonkán maradtak az ország területén. Ezzel még inkább torzzá vált a településszerkezete az országnak, még erőteljesebb lett Budapest túlsúlya, szembevetendő a vidéki regionális központok hiánya.

A II. világháborúig, majd ezt követően folyamatosan történtek fejlesztések és próbálkozások a vidéki városok fejlesztésére (elsősorban a kiemelt régióközpontok: Debrecen, Miskolc, Szeged, Pécs, Győr), megerősítésére, de a településrendszer torz szerkezete, kiegyenlítetlensége a mai napig fennmaradt.¹⁰

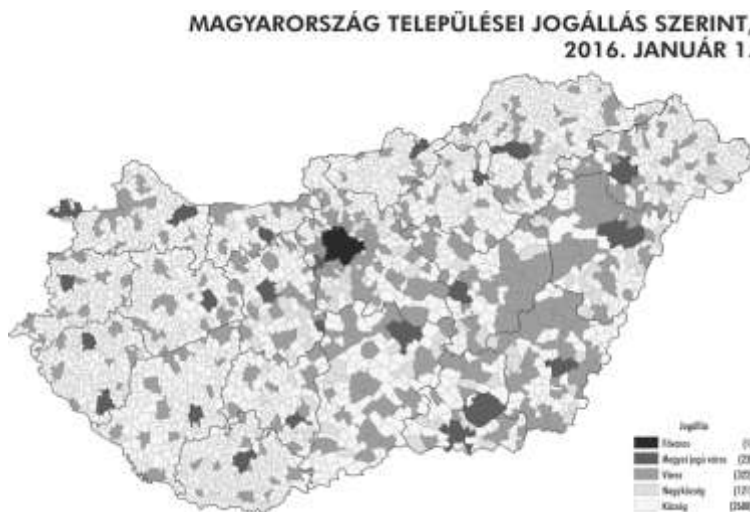
Magyarország területi, települési beosztásáról – más országok gyakorlatához hasonlóan – az alkotmány rendelkezik. Ennek megfelelően az ország területe fővárosra, megyékre, városokra és községekre, míg a főváros kerületekre tagozódik. A városokban kerületek alakíthatók. Az Európai Unió regionális politikájához való illeszkedés elősegítésére, több megyére kiterjedően kialakításra került a tervezési-statisztikai régiók rendszere, amelyet a területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény módosításáról szóló 1999. évi XCII. és a 2004. évi LXXV. törvény erősített meg.

¹⁰ Szűcsné Kerti Anita – Szűcs István: *Településföldrajz*

https://miau.gau.hu/avir/intranet/debrecen_hallgatoi/tananyagok/jegyzet/24-Telepulesfoldrajz.pdf

Ez jelenti hazánkban a NUTS-rendszer (Nomenclature of Territorial Units for Statistics) 2. szintjét.¹¹

Az ország 3.155 településéből 346 város - 1 főváros, 23 megyei jogú város - és 2.809 község, melyek 20 megyébe, illetve 7 régióba tagozódnak.

Forrás: https://www.ksh.hu/teruleti_atlasz_megyek

Budapest Magyarország fővárosa, az ország politikai, gazdasági, kereskedelmi és közlekedési központja. Az Európai Unió 8. legnépesebb városa. Budapest mai területe 1949-ben alakult ki, 22 kerülettel. 1994-ben alakult meg a főváros XXIII. kerülete.

Az agglomerálódás jelensége a magyarországi településállományban jól kirajzolódik. A Központi Statisztikai Hivatal 2003 augusztusában végezte el a nagyvárosi település-együttesek jelenleg is érvényes lehatárolását. Ez alapján, az ország területén 21 nagyvárosi település-együttes található. A nagyvárosi település-együtteseknek 3 típusa van: agglomeráció, agglomerálódó térség és település-együttes.

¹¹ <https://www.ksh.hu>

A megnevezések a településtart összefonódásának szorosságára utalnak. A Budapesti Agglomerációhoz tartozó települések felsorolását a 2005. évi LXIV. törvény tartalmazza. A Miskolci Agglomerációhoz 36 település, közöttük 9 város tartozik.¹²

Forrás: https://www.ksh.hu/teruleti_atlasz_agglomeraciok

¹² https://www.ksh.hu/teruleti_atlasz_

III. A települések megismerésének forrásai

- A település történetére vonatkozó levéltári források, dokumentumok, helytörténeti munkák, egyháztörténeti dokumentumok, néprajzi gyűjtések, illetve monográfiák.
- Helyi intézmények saját iratanyagai, a képviselőtestületi jegyzőkönyvek, településrendezési tervek, az egyesületekre, gazdálkodókra vonatkozó megyei és országos címtárak, de a szociográfiai, a szépirodalmi művek is.¹³
- KSH bázisok, TeiR rendszer – a népességszámla, a népesség különböző szempontok szerinti összetételére és a népesedési folyamatokra vonatkozó adatbázisok, alkalmazások:

1. Regisztrációhoz kötött alkalmazások:

- Települési adatgyűjtő: munkanélküliségi adatok, népszámlálási adatok, önkormányzati adatok, SZJA adatok, társasági adóbevallás kiemelt adatok, területi statisztikai adatok rendszere, történelmi adatbázis
- Interaktív elemző:
 - ✓ Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat (ÁNTSZ)
 - ✓ Belügyminisztérium (BM)
 - ✓ Cdata Kft.
 - ✓ Földművelésügyi Minisztérium (FM)
 - ✓ GeoX Kft.
 - ✓ Központi Statisztikai Hivatal (KSH)
 - ✓ Magyar Bányászati és Földtani Hivatal (MBFH)
 - ✓ Magyar Kereskedelmi Engedélyezési Hivatal (MKEH)
 - ✓ Magyar Közút Nonprofit Zrt. (MK NZrt.)
 - ✓ Magyar Villamosenergia-ipari Átviteli Rendszerirányító Zrt. (MAVIR)
 - ✓ Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal (MVH)
 - ✓ Nemzetgazdasági Minisztérium (NGM)
 - ✓ Nemzeti Adó- és Vámhivatal (NAV)

¹³ Virág, Tünde: *Felkészülés a terepmunkára*. In.: Kovács, Éva (szerk.): *Közösségtanulmány*, 349-360.

- ✓ Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal Erdészeti Igazgatóság (NÉBIH-EI)
- ✓ Nemzeti Fejlesztési Minisztérium
- ✓ Oktatási Hivatal
- ✓ Országos Egészségbiztosítási Pénztár (OEP)
- ✓ Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság (OKF)
- ✓ Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság (ONYF)
- ✓ Orvosok és szakorvosok adatai (MOK és EEKH)
- ✓ Önkormányzati gazdálkodási adatok (MÁK)
- ✓ Számított adatok (EEA- Corine, FÖMI)
- ✓ Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala (SZTNH)
- ✓ Szociális ágazat adatai (KSH, MÁK), Támogatási adatok (NFÜ, MÁK, ME)
- Szociális Ágazati Információs Rendszer (SzocÁIR)
- Területi Megfigyelő és Értékelő Rendszer (T-MER)

2. Nyilvános alkalmazások:

- Térinformatikai alkalmazások – térképi adatbázisok
- Szabadszöveges metaadat kereső
- Idősoros elemző
- Tematikus térképek
- Helyzet-tér-kép
- Országos fejlesztési tervezést támogató információs rendszer
- Intézmények illetékessége
- Országos rendezési tervkataszter
- LEADER – Helyi Fejlesztési Stratégiák tervezését támogató alkalmazás
- Térségi terület-felhasználási engedélyek nyilvántartása
- ITS tervezését támogató alkalmazás

A fejlesztési tervek ma már nem csak települési, hanem kistérségi és regionális szinten is készülnek, egész egyszerűen abból a felismerésből, hogy egy település problémái nem oldhatók meg településszinten. A térségi tervezés a települést környezetében vizsgálja: közigazgatási és természetes vonzáskörzet a környező településekhez fűződő viszony alakulását a történelem során, jövőbeni kapcsolatainak kíváncsias alakulását.

III.1. Az adatok elemzésének módszerei

1. A közösség erőforrásainak elemzése:

- fizikai erőforrások;
- emberi erőforrások;
- a társadalmi mikrokörnyezet;
- a társadalom intézményes viszonyai;
- a társadalmi kooperáció;
- az ember alapvető társadalmi viszonyait meghatározó normák, értékek, tudásstruktúrák, információk és motivációk;
- a társadalom makroszintjének intézményei, amennyiben ezek működésükkel az ember társadalmi lehetőségeit bővítik, s a jövőre vonatkozó döntések terét tágitják.¹⁴

2. SWOT – analízis (magyarul GYELV - elemzés), azaz a versenytárs-elemzés és a belső értékelés egyik legalapvetőbb és legelterjedtebb módszere. Magában foglalja a vizsgált tényező

- erősségeit (Strengths),
- gyengeségeit (Weaknesses),
- lehetőségeit (Opportunities) és
- veszélyeit (Threats).¹⁵

3. A közösségi felmérés, kérdőívezés, amit maguk a közösség tagjai végeznek.

A szomszédok keresik fel egymást egy, a kezdeményezők által a közösségi beszélgetéseken összeállított kérdőívvel.¹⁶ A kérdések azokat az alternatívákat ajánlják választásra, amelyek e beszélgetések során kikristályosodtak.¹⁷ A kérdőív azonban nem csak véleményekre kíváncsi, hanem a választások mellé rendelhető cselekvési kapacitást is feltárja, hogy az adatok összegzése és az eredmények értékelése után több közösségi csoportban is megindulhasson a tervezés és a megvalósítás.¹⁸ „A közösségi felmérés lényegében egy gyűjtőmódszer, több

¹⁴ Gyekiczky, Tamás: *Emberi erőforrások és modernizációs stratégiák*

https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/122075/file_up_GyekiczkyTModernizacio.s.pdf?sequence=1

¹⁵ Szőrös, Krisztina – Kresalek, Péter: *Üzleti tervezés*

http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop412A/0007_d1_1075_1077_uzletiterv/a_swot_elemzes_JGReK9C3qqHeUPDS.html

¹⁶ Babbie, Earl (2003): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.

¹⁷ Nagyné Varga Ilona (szerk.) (2011): *Közösségi munka a családsegítésben*

<http://mek.oszk.hu/11900/11953/11953.pdf>

¹⁸ Cseh-Szombathy, László - Ferge, Zsuzsa (1971): *A szociológiai mintavétel módszerei*. Budapest: KJK.

módszert magába ötvöző folyamat, s e tekintetben tulajdonképpen nem is csak egy módszer, hanem egy bonyolult, többfejezetes közösségi fejlődési folyamat, néha maga a helyi cselekvés.”¹⁹

A módszert 1994-96 között fejlesztette ki a Közösségfejlesztők Egyesülete e célra szerveződött munkacsoportja: Bihariné Asbóth Emőke, Groskáné Piránszki Irén, Hallgató Éva, Kecskeméthyiné Sevidi Lilla, Keresztesi József, Magyar Istvánné, Mészáros Zsuzsa, Pálincás Sándorné, Péterfi Ferenc, Pósfay Péter, Pocsajiné Fábián Magda, Szolnoki Ildikó, Varga Matild. A módszer kidolgozásában a vezető módszertani szerepet Huszerl József, Varga A. Tamás és Vercseg Ilona töltötte be.

A felmérési folyamat fázisai:

- tervezés;
- a kérdőív megalkotása;
- adatfelvétel, a felmérés elvégzése;
- az eredmények elemzése és közzététele;
- az eredmények felhasználása.²⁰

A leggyakrabban érintett helyi témák:

- közösségi identitás munka;
- a település működtetése, külső megjelenése;
- munkalehetőségek;
- a település társadalma;
- a helyi nyilvánosság;
- az önkéntes munka;
- egészségügyi, szociális, oktatási, közművelődési, szabadidővel és sporttal kapcsolatos problémák feltárása, új kezdeményezések;
- környezet- és természetvédelem;
- településtervezés.²¹

¹⁹ Varga, A. Tamás – Vercseg, Ilona: *Közösségfejlesztés*

<https://www.kodolanyi.hu/konyvtar/images/tartalom/File/Kozossegszervezes/kozossegfejleszt-es.pdf>, 111.

²⁰ Vercseg, Ilona: *Közösségfejlesztő leckék kezdőknek és haladóknak*

http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/cb64d6a7ffc532248525670c0080efa5/c25665214fdbda8ec1256f1800529729?OpenDocument#A%20k%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gi%20felm%C3%A9r%C3%A9s

²¹ Váradi, Mónika Mária: Strukturált interjú. Élethelyzetek, megélhetési stratégiák, faluképek. In: Kovács, Éva (szerk.): *Közösségtanulmány*, 397-427.

<http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/regiokonyvek/kozossegtanulmany.pdf>

Példák a közösségi felmérésre:

- a. Avasiak az Avasról, avagy a helyi közérzet felmérése, aktivizáló kérdőívek segítségével, 2013-2015 – a projekt a Svájci - Magyar Együttműködési Program társfinanszírozásával, a Dialóg Egyesület és a TÉRerő - program keretében készült az alábbi blokkokban:
 - ✓ szomszédság, közérzet
 - ✓ közösségi programok elérhetősége
 - ✓ beszélgetés a szívességekről
 - ✓ demográfia²²

- b. Közösségi felmérés Abaújváron, 2009 – az Abaújvár Jövőjéért Egyesület készítette, párhuzamosan Göncön, Telkibányán és Zsujtán is kérdeztek az alábbi témákban:
 - ✓ demográfia
 - ✓ nyilvánosság – tájékozottság a településről; információk a településről
 - ✓ intézmények, szolgáltatások
 - ✓ környezetvédelem, turizmus
 - ✓ kultúra, szabadidő
 - ✓ nyugdíjasok
 - ✓ egyéb korosztály²³

- c. Életmód-időmérleg felvétel, 1999-2000 – a KSH készítette és az alábbi témákban kérdezett:
 - ✓ a háztartásban együtt élő családok és személyek száma
 - ✓ a háztartás lakásfenntartási költségei
 - ✓ a háztartásban együtt élő személyek adatai
 - ✓ a vizsgált nap jellemzői
 - ✓ a vizsgált nap időmérlege
 - ✓ lakás, lakókörnyezet
 - ✓ elégedettséggel összefüggő kérdések
 - ✓ a háztartás tulajdonában vagy tartós használatában lévő fogyasztási cikkek, ingatlan
 - ✓ közbiztonság, áldozattá válás
 - ✓ saját gazdaságban, kertben, üdülőben végzett termelő tevékenységek

²² <http://www.dialogegyesulet.hu/index.php/projektjeink/avasi-kozossegek/terero/avasiak-az-avasrol>

²³ <http://novocastro.atw.hu/KFA2009.pdf>

- ✓ fogyasztói magatartás, gazdálkodási szokások
- ✓ a háztartás üdülési, utazási szokásai
- ✓ egészségi állapot
- ✓ az összeírt személy foglalkozástörténete, munkahelyei
- ✓ tartós munkaviszonnyal rendelkező aktív keresők évi szabadsága
- ✓ az összeírt szüleire, testvéreire, gyermekeire vonatkozó adatok
- ✓ az összeírt személy iskolai pályafutása
- ✓ nyelvismeret és számítógépes ismeretek
- ✓ házasságtörténet
- ✓ olvasási szokások
- ✓ sportolási szokások
- ✓ baráti kapcsolatok
- ✓ alapítványi, szervezeti, egyesületi tagság
- ✓ vallási élet
- ✓ egészségi állapotának néhány jellemzője
- ✓ kereső tevékenység
- ✓ iskolarendszeren kívüli képzés
- ✓ önkéntes munka, segítségnyújtás
- ✓ szabadidős tevékenységek
- ✓ időfelhasználás
- ✓ elégedettség az élettel
- ✓ az együttélés minősége
- ✓ minimum-életszínvonal
- ✓ a lakás helyiségei
- ✓ bútorok, berendezés
- ✓ szubjektív ítéletek²⁴

4. A szociometria a csoporton belüli kapcsolatok feltérképezésének általánosan használt módszere. A mérési eljárás kidolgozása Moreno (1934) nevéhez fűződik, aki a csoporttagok közti érzelmi kapcsolatok, a vonzalom és ellenszenv alapján rajzolta meg a csoport szerkezetét. A későbbi vizsgálatok, a több szempontú szociometria az érzelmi viszonyokon túl a csoportban betöltött funkciók és szerepek területét is bevonta a csoport szerkezetének elemzésébe.²⁵ A szociometriai vizsgálatok az egyén helyzetét mindig egy adott csoporton belül vizsgálják. Azt mérik fel, hogy az egyént az adott csoport mennyire fogadja vagy utasítja el,

²⁴ <http://docplayer.hu/17890497-Kozponti-statisztikai-hivatal-az-1999-2000-evi-életmod-idomerleg-felvetel-modszertani-dokumentacioja-i.html>

²⁵ Mérei Ferenc (2004): *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest: Osiris.

milyen az egyén helyzete a csoporthierarchiában a csoport többi tagjához képest.²⁶

Irodalom

- Babbie, Earl (2003): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Bácskai, Vera (2002): *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest: Osiris.
- Beluszky, Pál - Kovács, Zoltán - Olessák, Dénes (szerk.) (2001): *A terület- és településfejlesztés kézikönyve*. Budepest: CEBA.
- Cseh-Szombathy, László – Ferge, Zsuzsa (szerk.) (1971): *A szociológiai felvétel módszerei*. Budapest: KJK.
- Gyekiczky, Tamás (1994): *Emberi erőforrások és modernizációs stratégiák*. Budapest: T-Twins Kiadó.
- Kovács, Zoltán (2002): *Népesség- és településföldrajz*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Mérei Ferenc (2004): *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest: Osiris.
- Tóth József (2002): *Általános társadalomföldrajz I.* Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

Internetes hivatkozás

- Avasiak az Avasról*: <http://www.dialogegyeselet.hu/index.php/projektjeink/avasi-kozossegek/terero/avasiak-az-avasrol>
- Az 1999/2000. évi életmód-időmérleg felvétel módszertani dokumentációja*
<http://docplayer.hu/17890497-Kozponti-statisztikai-hivatal-az-1999-2000-evi-életmod-idomerleg-felvetel-modszertani-dokumentacioja-i.html>
- Balázs, Károly: *Közösségfejlesztés*: <http://ofi.hu/tudastar/iii-segedanyagok/kozossegefejleszt>
- Havasi, Virág: *Közösségfejlesztés – roma programok*: <http://szociologiaszak.uni-miskolc.hu/segedanyagok/kistersegimentorHV.pdf>
- Katonáné Kovács, Judit - Bótáné Horváth, Noémi: *Közösségfejlesztés*: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2011-0029_de_kozossegefejlesztel_elemet/ch04.html
- Közösségi felmérés Abaújháza*: <http://novocastro.atw.hu/KFA2009.pdf>

²⁶ N. Kollár, Katalin - Szabó, Éva: *Pszichológia pedagógusoknak*
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_pszichologia_pedagogusoknak/ch16s05.html

- N. Kollár, Katalin - Szabó, Éva: *Pszichológia pedagógusoknak*:
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_pszichologia_pedagogusoknak/ch16s05.html
- Szörös, Krisztina – Kresalek, Péter: Üzleti tervezés:
http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop412A/0007_d1_1075_1077_uzletiterv/a_swot_elemzes_JGReK9C3qqHeUPDS.html
- Szűcsné Kerti Anita – Szűcs István: *Településföldrajz*:
https://miau.gau.hu/avir/intranet/debrecen_hallgatoi/tananyagok/jegyzet/24-Telepulesfoldrajz.pdf
- Váradí, Mónika Mária: Strukturált interjú. Élethelyzetek, megélhetési stratégiák, faluképek. In: Kovács, Éva (szerk.): *Közösségtanulmány*, 397-427.
<http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/regiokonyvek/kozossegtanulmany.pdf>
- Varga A., Tamás. - Vercseg, Ilona (1988): *Közösségfejlesztés*:
http://muvelodes.vfmk.hu/4-szakmai_anyagok/letoltes/kozossegfejlesztes.pdf,
 22.
- Vercseg, Ilona: *Közösségfejlesztés és közösségi munka*. In.: Budai, István – Náray Márta (szerk.): *Közösségi munka – társadalmi bevonás – integráció*:
http://szoc.sze.hu/images/e_kiadvanyok/kozossegi_munka_tarsadalmi_bevonas_es_integracio/kozossegi_munka_tarsadalmi_bevonas_es_integracio_vegleges.pdf
- Vercseg, Ilona: *Közösségfejlesztő leckék kezdőknek és haladóknak*:
http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/cb64d6a7ffc532248525670c0080efa5/c25665214fdbda8ec1256f1800529729?OpenDocument#II.%20K%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gfejleszt%C3%A9si%20alapelvek
- Virág, Tünde: *Felkészülés a terepmunkára*. In.: Kovács, Éva (szerk.): *Közösségtanulmány*:
<http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/regiokonyvek/kozossegtanulmany.pdf>
- <https://www.ksh.hu>
- <http://teir.hu>
- <http://www.terport.hu/telepulesek/telepulestipusok>

Vajda Norbert

Egy közösségi szociális munka projekt Dél-Kelet Afrikában

Community Intervention Project in South-East Africa¹

This paper concentrates on the challenges of a community intervention program which was carried out in a small village of Malawi in 2005. The village was in an extremely deprived area where people had to struggle for their daily living. None of the residents had electricity or running water in their huts. Beyond the physical disadvantages, the symptoms of a disintegrated society were also visible.

In the first half of this study we are going to analyze the relevance of three community intervention approaches under these special circumstances. We will also reflect on the different social worker roles in extremely deprived communities. In the second half of the study the concrete components of the Malawian village program will be introduced. We share these details as some of these technics might be useful and adaptable for social workers, no matter on which continent they work for a disadvantaged neighborhood.

Keywords: Community Development, Social Planning, Social Integration

I. Bevezetés

Ez a tanulmány azzal foglalkozik, hogy miként lehetséges egy extrém mértékben hátrányos helyzetű lokális közegben közösségi integrációt megvalósítani. Az afrikai kontinensen is depriválnak számító, elkülönülő szórványtelepüléseken, ahol nemcsak az aszfaltozott utak nincsenek, de a közelben ivóvíz sincs.

¹ A FÖNIX ME” – Megújuló Egyetem felsőoktatási intézményi fejlesztések a felsőfokú oktatás minőségének és hozzáférhetőségének együttes javítása érdekében EFOP 3.4.3-16-2016-00015 projekt keretében a 4-es „Társadalmi felzárkóztatás” című részprojektben a Főnix Program keretében született tanulmányok.

Mielőtt megismernénk az elméleti összefüggéseket, illetve egy dél-kelet afrikai projekt kapcsán, a gyakorlati megvalósítás lehetőségeit, fontos néhány alapvető kérdést tisztázni.

A közösségfejlesztés egy külső szakember beavatkozását kívánja meg, aki nem hoz döntéseket a csoport nélkül, csak olyan helyzeteket teremt, ahol a döntések megszülethetnek. Ennek ismeretében rögtön több kérdést is fel kell tennünk:

- 1.) Mi indokolhatja azt, hogy egy kialakult, többé-kevésbé stabilitást mutató társadalmi viszonyrendszerbe külső szereplőként beavatkozzunk? Hiszen egy intervenció óriási kockázattal és jelentős felelősséggel jár. Ha felborítjuk a rendszer egyensúlyát, és nem tudjuk az újonnan kialakuló viszonyokat rendezni, az bizonytalansághoz és az adott céllal akár ellentétes hatásokhoz vezethet.
- 2.) Lehetséges-e egy extrém mértékben hátrányos helyzetű közösséget a közösségfejlesztés alapelvei szerint segíteni? Indokolt lehet-e ebben a közegben tudatosan tervezett beavatkozásokat végrehajtani?

Abban biztosak lehetünk, hogy a beavatkozás minden esetben kockázatot jelent. Másrészt az is kijelenthető, hogy az extrém mértékben hátrányos helyzetű csoportok esetében a beavatkozás- is ugyanúgy jelentős kockázatokot hordoz magában. Ennek oka, hogy a jellemzően fizikailag elkülönülő, más társadalmi rétegekkel minimális interakciót fenntartó csoportok érdekérvényesítő képessége minimális. Így csak elvétve képesek olyan változások kezdeményezésére, amelyek életkörülményeik további drasztikus romlását megelőznék-, vagy esetleg azok szerény mértékű javulásával kecsegtetnének.

A beavatkozás kockázatainak csökkentése érdekében minden esetben az adott társadalomelméleti összefüggéseket és az elérhető, már működő gyakorlatokat kell összegezni. Ezt követően lehetséges ezek adaptációs lehetőségeit vizsgálni a konkrét helyzet vonatkozásában.

A szociális munkás szaktudásának köszönhetően lehet az a külső szakember, aki a folyamatokat koordinálva tartós eredmények eléréséhez segítheti hozzá az adott közösséget. Ehhez mindenképp megfelelő felkészülésre és helyzetismeretre, másrészt a megvalósítás során tudatos cselekvésre van szüksége.

Kulcsszavak: közösségfejlesztés, közösségi tervezés, társadalmi integráció, módszertan

II. Elméleti alapok

Ebben a fejezetben Jack Rothman széles körben elfogadott modellje alapján a „közösségfejlesztés”, elméleti alapjaival és a „közösségi tervezéshez”, valamint a „közösségi cselekvéshez” való lehetséges kapcsolódási pontjaival foglalkozunk. Szó lesz a társadalmi közeget leíró helyzetkép előzetes megfogalmazásáról, a hatalmon lévőkhez fűződő viszonyokról, valamint a beavatkozást végző szakemberrel szemben támasztott legfontosabb követelményekről.

1.sz. összegző ábra ²

	Közösség- fejlesztés	Közösségi tervezés	Közösségi cselekvés
cél	Önszervezés, közösségi készség (közfejlesztés)	Közösségi probléma megoldása	Hatalom, erőforrás elosztás megváltoztatása
Közösség szerkeze	Anómiás, széttöredezett	Szociális problémák (egészségügy, lakhatási, szabadság, stb.)	Igazságtalanság, megfosztottság
stratégia	A probléma megfogalmazásába és megoldásába bevonni a helyi lakosokat	Döntéshozatal a további lépésről	Emberi megszervezése a cél elérésére
hatalmi helyzetben lévőkhez való viszony	A hatalommal való együttműködés	A hatalom munkáltató, szponzor	A hatalom elnyomó
Szociális munkás szerepei	Katalizátor, képzésszervező, koordinátor	Adatgyűjtő és elemző, program kidolgozója	Látó, agitátor, aktivista, partizan, tárgyalópartner
Kéltens kép	Állampolgár	fogyasztó	áldozat
Kéltens szerep	résztvevő	Kedvezményezett fogyasztó	Megbízó és tag
Közösségtípusa	Földrajzi értelemben vett helyi	Funkcionális közösség, helyi közösség	A közösség egy része

II.1. A közösségfejlesztés fogalma

A külső szakember bevonásával megvalósuló közösségfejlesztés legfőbb céljai között Jack Rothman a „közösségi készség” kialakítását hangsúlyozza, amire azért van szükség, mert a „széttöredezett, anómiás csoportok” erre saját belső erőforrásaikra támaszkodva nem feltétlenül lennének képesek. Itt kell megjegyezni, hogy a közösségfejlesztés során a látható, mindenki számára egyértelmű célok nem azonosak a látens, a közösség tagjai számára nem

² Forrás: Horváth (2004:3)

feltétlen azonosítható, fokozottabb társadalmi integrációs törekvésekkel. Az első feladat, hogy a lokális közösség tagjai közösen meghatározzanak egy célt, majd konkrét, együttműködésekre épülő cselekvéssorral adott határidőn belül elérjék azt. Az utóbbi ennek a tevékenységnek lehet a következménye. Az intenzívebb társadalmi viszonyrendszerek támogathatják a hátrányos helyzetű csoport érdekérvényesítő képességnek növekedését, ami a közösség fokozottabb társadalmi integrációját is elősegítheti.

Rothman modellje segíti a szerepek azonosítását is. A résztvevők számára is látható célok elérése érdekében³ a szociális munkás katalizátorként, koordinátorként végzi feladatait, miközben az érintett lokális közösség tagjainak minél intenzívebb bevonására törekszik. A problémák azonosításában és megoldásában a helyi lakosok aktív részvételére van szükség. A képessé tétel egyszerre támogatja a hosszú távú fenntarthatóságot, és a hatalmi helyzetben lévőkhez való kapcsolatok javulását. Utóbbiak nem tagjai a lokális -, fentebb széttöredezett kapcsolatokkal jellemzett-közösségnek, miközben annak életkörülményeire jelentős hatást gyakorolnak.⁴

A szociális munkás a közösségfejlesztés során egyenrangú félként kezeli a klienseket. Semmiképpen sem áldozatként vagy hátrányos helyzetű fogyasztói csoportként tekint rájuk, hiszen ezzel a közösségi készségfejlesztés határait is túllépné.⁵

A fenitek ismeretében a közösségen kívülről érkező szociális munkásnak az adott közeg specifikumait is fel kell tárnia, még *mielőtt* a beavatkozásról vagy annak elvetéséről döntést hozna.

³ A közösségfejlesztés a konkrét célokon kívül mindig rendelkezik látens, a széttöredezett közösség tagjai számára kevésbé látható célokkal. Utóbbi a közösségi viszonyrendszerek stabilizálását jelenti. Lásd bővebben „Célok kijelölése” fejezet.

⁴ Mint a gyakorlati példákat bemutató fejezetnél látni fogjuk, éppen ezért e közösségfejlesztő szociális munkásnak nem szabad megfeledkeznie a hatalmi pozícióban lévő, külső szereplők bevonásáról sem.

⁵ Fontos már itt megjegyezni, hogy a külső szereplők által közvetített attitűdök milyen erőteljes hatást gyakorolnak a beavatkozás eredményességére. A szociális munkás is külső szereplő, aki a saját maga általa közvetített kliensképen keresztül alapvetően befolyásolja a közösségfejlesztés mindennapi viszonyrendszereit.

II.2. A „közösségi tervezés” viszonya a közösségfejlesztéshez

A közösségi tervezés a fentiekkel ellentétben akkor indokolt, ha egy közösségi probléma megoldására enélkül nagyon kevés remény lenne. A közösségfejlesztéshez képest a szociális munkás nem a koordinátorként jelenik meg, hanem sokkal inkább egy olyan szakértőként, aki megfelelő felkészülés és információgyűjtést követően a beavatkozási program egyes lépéseit is tudatosan kidolgozza. A hatalmon lévők mint munkáltatók vagy potenciális támogatók jelennek meg,

II.3. A közösségi cselekvés viszonya a közösségfejlesztéshez

A közösségi cselekvés alaptétele, hogy a fennálló hatalommal nem érdemes együttműködni, mert annak nem érdeke a kialakult, számára előnyöket biztosító társadalmi-gazdasági struktúra megváltoztatása. A szociális munkás itt elsősorban az alsó státuszú, nélkülöző tömegek -vagy azt alkotó kisebb csoportok- megszervezéséért dolgozik. Radikális változásokra törekszik az elnyomottak érdekében. Célja az erőforrások elosztásának teljes átszervezése, aminek érdekében nyílt konfliktusokat is felvállal a magasabb státuszúakkal.

III. Helyzetkép előzetes megfogalmazása

A társadalmi csoportok különböző szabályokat követnek, mégis léteznek alapvető mechanizmusok, amelyek nagyon hasonlóak egymáshoz. Az egymástól térben (és időben) elkülönülő emberi közösségek rendkívül heterogén értékpreferenciákkal rendelkezhetnek, miközben az egyének váltakozó viszonyrendszereit néhány alapvető tényező befolyásolja.

Utóbbiak közül témánk szempontjából a legfontosabb az egyenlőtlenség. Nők és férfiak, idősek és fiatalok, hatalommal rendelkezők és attól megfosztottak. Ezeken túl még számos csoport tagolja a társadalmakat, mind különbségeket képezve. Közösségfejlesztőként, külső szereplőként az egyik legfontosabb feladatunk annak feltárása, hogy milyen feltételek között és hogyan lehet ezt a fajta belső heterogenitást erőforrásként felhasználni.

A helyzetkép előzetes megfogalmazása segít rendszerezni a különböző szereplőkhöz köthető erőforrásokat. Változást akarunk elérni, de minden beavatkozás jelentős kockázattal jár. Éppen ezért a várható hasznokat a potenciális kockázatokkal való összefüggésben előzetesen elemezni kell. Ennek felismerése vezet bennünket a következő lényeges ponthoz, ami nem más, mint az *időtényező*.

Külső szereplőként tehát tisztában kell lennünk azzal, hogy *mit*, *miért* csinálunk. A célok kijelölését követően tudjuk majd eldönteni, hogy az előző fejezetben bemutatott három irányzat közül melyik-, vagy melyek azok, amelyek az adott közegbe történő konkrét beavatkozásunkat jellemzik.

A szociális munkásnak mindenekelőtt saját maga számára kell egyértelművé tenni, hogy mit és miért szeretne tenni. Óvakodnia kell az általános válaszoktól, ehelyett az adott közeg-, és a közegben jelentkező probléma minél pontosabb leírására kell törekednie. Ezzel párhuzamosan szakemberként -, és semmiképpen sem magánemberként- fel kell mérnie saját erőforrásait.

Tájékozódnia kell az adott társadalmi rendszer külső és belső paramétereiről, s ezek ismeretében szakemberként el kell döntenie, hogy a rendelkezésére álló információk alapján az adott problémával kapcsolatban képes lehet-e pozitív változások elérésére.

A hatékonyság szempontjából legalább ennyire fontos, hogy munkája során minden pillanatban tudja, hogy az adott tevékenységre mennyi idő áll rendelkezésünkre. Mint a következő fejezetekben látni fogjuk, ez rendkívül fontos olyan tevékenységek esetében is, mint az erőforrástervezés, vagy a

külső partnerek keresése, de nem szabad az időtényező szerepéről elfelejtenünk a közösségi vélemények feltárásakor sem.

III.1. Kockázatok

A kockázatok jelentős hányada az alaphelyzetből következik: külső szereplőként az adott közösség tagjainak bevonását, aktivizálását szeretnénk elérni. A fenntarthatóság érdekében alulról jövő kezdeményezésre törekszünk, ami közösségi probléma megfogalmazásokat, és a tagok felelősségvállalásán alapuló döntési mechanizmusokat feltételez. Tudatosítani kell azonban magunkban, hogy a nevezett tevékenységek előmozdítása érdekében végzett munkánk mindenképpen vezetői kompetenciákat kíván.

A célok rögzítése és belső motivációnk értelmezését követően még mindig az előkészületek során döntenünk kell saját szerepünkről is. Erre óriási szükség van, ugyanis a legtöbb dilemmahelyzetnek ez a kiindulópontja: miként tekintünk saját magunkra abban a folyamatban, amit mi magunk idéztünk elő? Milyen módon és milyen formában, vagy ha úgy tetszik, milyen áron akarjuk végrehajtani a változásokat?

Fontos leszögezni, hogy a probléma megoldásának vágya önmagában nem indokolja a beavatkozást.⁶ Az inadekvát, nem jól megtervezett, esetleges külső behatások szinte minden esetben tovább rontják az érintett csoport helyzetét.

Az egyik leggyakrabban elkövetett hiba, hogy a közösségfejlesztő munka során a szociális munkás nem tudja megtartani formális szerepét. Ezt követően egyenlőtlen intenzitású informális kapcsolatain keresztül elveszíti hitelességét és a tervezett lépéseket felváltják az esetleges cselekvések.

Feladatok, felelősség, ellentétes érdekek és kódolt konfliktusok. Mind olyan tényezők, amelyek kezelése érdekében elengedhetetlen, hogy a cél eléréshez rendelt szerepünket következetesen képviseljük. Enélkül nem szabad beavatkozni, mert enélkül lehetetlen az idővel kialakuló sokféle kapcsolatunk mindegyikében hitelesnek maradnunk. Mindez nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a közösség tagjait bevonjuk és meggyőzzük őket, hogy érdemes az adott célok elérése érdekében saját, meglévő erőforrásaikat mozgósítani.

⁶ Értelmeszerűen ez a megállapítás a hosszútávú közösségfejlesztés előkészítésére, és nem az azonnali beavatkozást igénylő krízishelyzetekre vonatkozik.

III.2. Hitelesség és tudatosság

Egy közösség aktivizálásának lehetőségeit alapvetően befolyásolja, hogy tagjai a társadalmi struktúra különböző dimenzióiban milyen pozíciókat töltenek be. A nyomortelepeken a legritkább esetekben alakulnak ki tartós közösségi együttműködések, mivel az esetleges megállapodásokat folyamatosan felülírják a saját, egyéni érdekek. Egy ilyen, extrém mértékben hátrányos helyzetű lokális közegbe való beavatkozás jelentős előkészületeket igényel. Amennyiben az előzetesen begyűjtött és rendszerezett információink alapján arra a következtetésre jutunk, hogy az elérhető-, valamint szerepvállalásunkkal potenciálisan mozgósítható erőforrások az adott problémára megfelelően reagálnának, akkor dönthetünk a beavatkozás végrehajtásáról.

Fontos feladatunk, hogy feltárjuk a kívülről homogénnek mutató közeg belső tagozódásának főbb elemeit, majd a célokkal összefüggésben folyamatosan kövessük annak változásait.

Hitelességre és tudatosságra van szükségünk, hiszen nem kisebb dologra vállalkozunk, mint a jövő folyamatainak megváltoztatására. A közegnek iránymutatásra és számos ponton az általunk biztosított külső kontrollra van szüksége ahhoz, hogy az adott célt elérhesse. Nagyon fontos, hogy már a kezdetektől saját működésünket ne a vezetői hatalomgyakorlásként, hanem sokkal inkább a folyamatot támogató szakértőként értelmezzük. Amennyiben ezt következetesen tudjuk képviselni, akkor hitelessé válhatunk a közösség *minden* tagjával való kapcsolatunkban.⁷

⁷ E nélkül nem a közösségi integrációjához, hanem éppen ellenkezőleg, annak fragmentációjához járulunk hozzá.

IV. Közösségfejlesztés a gyakorlatban

A tanulmány második felében egy sikeresen megvalósított közösségi projekt kerül bemutatásra, amelyen keresztül a korábban tárgyalt elméleti összefüggések könnyebben értelmezhetővé válnak.⁸

IV.1. Háttér

Egy nemzetközi önkéntes program keretében két fő érkezett Malawi szegénységgel és nélkülözéssel sújtott vidékére Európából. Ott tartózkodásuk idején lakhatásuk és étkezésük biztosítva volt, valamint egyéb költségeik fedezésére szerény mértékű anyagi juttatást kaptak. A program 8 hónap hosszú volt, hosszabbításra nem volt lehetőségük. Szállásuk a deprivált falvak között, egy nemzetközi nonprofit szervezet telephelyén volt. A telephelyen egyetlen gépjármű szolgálta a 100 fős személyzet ellátását. A legközelebbi várostól, Blantyre-től 20 kilométerre, az aszfaltozott utaktól 10 kilométer távolságban helyezkedtek el. A telephelyet körbevevő falvakban a lakóházak vályogból épültek, vezetékes víz-, és csatornahálózattal nem rendelkeztek. Elektromos áram hiányában sem a lakóingatlanokban, sem a közterületeken semmilyen világítás sem volt elérhető.

A falvak felnőtt lakosainak döntő hányada sohasem járt iskolába, írni-olvasni nem tudott. A mindennapi nélkülözésben az élelem és az ivóvíz beszerzése állandó kihívást jelentett számukra. A gyerekek aránya kiugróan magas volt az össznépességen belül, egy-egy (nukleáris) családban átlagosan négy-öt kiskorút neveltek.

A nemzetközi szervezet már évek óta fogadott néhány hónapra önkénteseket, akik a környező deprivált falvak lakói részére számos segítő tevékenységet szerveztek. Részt vettek a mezőgazdasági munkákban, angolul tanították a gyerekeket, vagy éppen beszerezték néhány szükséges árucikket a városból. Ezek a tevékenységek azonban -, szaktudás hiányában- nem voltak összehangolva, míg az egyes problémákra reagáló cselekvéseket sem jellemezte stratégiai tudatosság. A legfőbb szándék a szükségletekre való azonnali reagálás volt, így az intervencióknak nem feltétlen volt előzménye és nem feltétlen volt folytatása.

⁸ A projektre 2005 májusa és decembere között került sor, amelynek egyik önkéntese jelen tanulmány szerzője volt.

A 2005-ben érkezett két új önkéntes ezen mindenképpen változtatni akart. Az előkészületek során feltárták, hogy az egyik korábbi önkéntes külföldi adományokból egy közösségi házat kezdett el építeni az egyik településen. Mivel azonban a befolyt adományok nem fedezték a költségeket, az épületet nem tudták befejezni. A félkész házat a helybéliek nem használták semmire, viszont az idő előrehaladtával mind több felhalmozott építőanyagnak veszett nyoma.

IV.2. Helyzetkép

Az újonnan érkezett önkéntesek kezdeni szerettek volna valamit a házzal, mégsem az épület hasznosításának lehetőségeit vizsgálták meg először. Megérkezésüket követően több hetet szántak arra, hogy megismerjék az adott település lakóit. Látszólag ugyanazt tették, mint elődeik, de valójában egy nagyon tudatos előkészítő munkát végeztek.

Potenciális problémákból nem volt hiány, mégis nagyon nehéz volt számukra egy olyat megnevezni, amire a rendelkezésükre álló, nem hosszabbítható időkeret alatt megfelelően tudtak reagálni. Nem egy-egy egyénnek vagy kisebb csoportnak akartak támogatást nyújtani, hanem tudatosan az egész közösség fejlesztését célozták. Azt tapasztalták ugyanakkor, hogy míg az egyénnel, és a rokoni kapcsolatban lévő családtagokkal lehetett kooperatív viszonyokat kialakítani, a település teljes népességével ez sehogyan sem működött. Ekkor vált nyilvánvalóvá számukra, hogy a közösségfejlesztés tiszta modelljét nem lehet alkalmazni. Fokozottabb és tudatosabb szerepvállalásra van szükség részükről, miközben nem adhatják fel a lokális, anómiás állapotban lévő település lakosságának közösségi készségfejlesztését sem. A fennálló hatalmi renddel semmiképpen sem akartak szembefordulni, így a közösségi cselekvés eszközeit nem kívánták alkalmazni.

A 2. sz. összegző ábra szemlélteti, hogy ebben a helyzetben a közösségfejlesztés és a közösségi tervezés egyes eszközei is alkalmazásra kerülhettek.

2.sz. összegző ábra ⁹

A célok még nem kerültek meghatározásra, de az már nyilvánvaló volt, hogy egy közösségi probléma megoldásával párhuzamosan a település önszervező képességét is javítani kell. Ennek háttérében elsősorban az anómia állt, ami számtalan szociális problémára volt visszavezethető. Az önkéntesek a hatalomra, mint potenciális külső erőforrásra-, saját magukra pedig mint a program kidolgozóira és a megvalósítás koordinátoraira tekintettek.

Társadalomtudományi tanulmányaikból jól tudták, hogy a program elsődleges célcsoportját ki kell jelölniük, de az is egyértelmű volt, hogy a közösség lehatárolása nem lesz könnyű feladat. Egy-egy település lakóit ugyan meg lehet számolni, de a teljes népesség szerteágazó szükségleteit szinte lehetetlen megbecsülni. A felhasználható erőforrások túlterhelése miatt, a nem kalkulálható mértékű szükségletek biztos kudarchoz vezetnek. Ez a kedvezőtlen alternatíva ráadásul a közösségen belül eszkalálódó konfliktusokat is okozhat, ami tervezettekkel éppen ellentétes eredményekre vezethet.

Ennek elkerülése érdekében *tudatosan* a település lakóinak viszonyaiból indultak ki, miközben egy olyan pontot kerestek, ami az ott élők mindegyike számára kiemelten fontos. Minden családban jelentős számú gyermek élt,

⁹ Forrás: Ditzendy (2014)

akikhez a település összes lakója pozitív értékeket társított. Az érzelmi kötelékeken túl a nélkülöző népesség körében a gyermek jelenti azt az erőforrást, amiben az idősödő szülők és rokonok későbbi támaszaikat is látják. Joggal volt feltételezhető, hogy a település lakói a gyerekek érdekében aktivizálhatók.

Ez a megállapítás kétségkívül közebb vitt a tevékenység meghatározásához, de a túlzott feladatvállalás fenyegetése ugyanúgy megmaradt. A gyerek létszáma nagyon magas volt, így a legtöbb őket támogató akciónak az erőforrások gyors kifulladásával kellett kalkulálnia. Ez pedig egyértelműen ellehetetlenítette volna a kiszámítható, adott cél érdekében előre meghatározott, egymásra épülő lépések gyakorlati megvalósítását.

IV.3. Lehatárolás

Egy olyan kézzelfogható, mindenki számára könnyen érthető cél meghatározására volt szükség, amelyben a gyerekek vannak a középpontban, mégsem fogja a kontrollálhatatlan mértékű igénybevétel ellehetetleníteni az egész vállalkozást.

Ezt egyetlen módon lehetett megvalósítani, a feladat lehatárolásával. Az önkénesek számára nagyon fontos volt az első pillanattól tudatosan képviselni, hogy mi az, ami a kijelölt céllal kapcsolatban feladatuknak tekintettek-, és melyek azok a problémák, amelyeket ugyan érzékeltek, de kapacitás hiányában nem tudtak rá reagálni.

Értelemszerűen ez a gondolati keret rendkívül komoly szakmai és etikai kihívást jelentett már a tervezési szakaszban. Látni kellett azonban, hogy minden más megoldás olyan ingoványos területre vezetett volna, ahonnan soha nem tudtak volna már visszatérni az eredetileg tervezett nyomvonalunkra.¹⁰

A feladat lehatárolásának következő eleme a gyermekek csoportjának szűkítése volt. Mivel ez egy rendkívül szenzitív pont, lényeges szempont volt az „igazságosság” elvének messzemenő tiszteletben tartása. Ez azt jelentette, hogy csak olyan lehatárolás volt megvalósítható, ahol a kizárt gyerekek hozzátartozói nem érezhették sértve magukat. Egyszerre kellett objektív kritériumokat meghatározni és megfelelni az adott közösség

¹⁰ Ha például apróbb-nagyobb szívességeket tesznek a közösség kivételezett helyzetben lévő tagjainak, azzal a rövid távú előnyök mellett nagyon hamar elveszítik a többiek bizalmát. Éppen ezért kellett elzárkózni minden olyan cselekvéstől, ami csak a közösség egy-egy tagjának kedvezett volna.

normarendszerének. A nemi alapú megkülönböztetés, vagy a település egyes körzeteinek kijelölése bár csökkentette volna a potenciális igénybevevők körét, biztosan feszültségekhez vezetett volna. Az életkori lehatárolás azonban, megfelelő keretek között, mindenki számára elfogadható alternatívát kínált.

A helyzetkép megfogalmazása során egyértelműen kirajzolódott, hogy az intézményes oktatási formákhoz való korlátozott hozzáférés a deprivált térségekben gyakorlatilag minden családot érintett. Ezek közül is a 3-6 éves gyerekek részére szervezett iskolaelőkészítő (továbbiakban „preschool”) foglalkozások körülményei voltak a legkevésbé stabilak. A malawi oktatási rendszerben az általános iskola minden gyereknek ingyenes és kötelező volt. Az ezt megelőző intézményes oktatási forma, az ún. preschool rendszer azonban nem volt kötelező és nem is volt mindenhol elérhető. Utóbbi elsősorban az okozta, hogy az állam nem biztosított forrásokat az infrastrukturális feltételekre. Épületek híján a félévig tartó száraz évszakban ezért a szegény településeken élő kisgyermek a mangófa árnyékában tanultak, míg az az esős évszakban nem kerülhetett sor semmilyen formában sem ezekre a foglalkozásokra.

Az a cél, hogy erre a problémára valamilyen módon megfelelő válaszok szülessenek a közösség minden tagjának közvetlen vagy közvetett érdeke volt. A háztartások kiugróan magas gyermekszáma miatt joggal lehetett feltételezni, hogy azok a családok is fontosnak tartják majd ezt a feladatot, akik a megvalósítás időszakban nem neveltek egyetlen 3-6 éves gyermeket sem.

IV.4. Célok kijelölése

A célok a közösség tagjaival közösen kerültek megfogalmazásra.¹¹ Mindenki egyetértett azzal, hogy nem szerencsés a féléves kényszerű szünet, amikor a gyerekek féléven keresztül az esős évszak miatt nem tudtak a preschool foglalkozásokon részt venni. Abban is egyetértés mutatkozott, hogy valamilyen infrastrukturális fejlesztésre van szükség, amire egy megfelelő-, kifejezetten a preschool foglalkozásoknak helyet biztosító épület jelenthet megoldást.

¹¹ Az önkéntesek angol nyelven kommunikáltak a helyiekkel. A falugyűléseken minden esetben tolmácsolás biztosította, hogy a kizárólag a helyi Chichewa nyelvet beszélők is minden részlettel tisztában legyenek. Az egyes kérdéseket részletesen megvitták, majd szavazással döntötték el az egyes javaslatok elfogadásáról vagy elutasításáról.

Az Európából érkezett önkéntesek elméleti tudásukra támaszkodva ennél hosszabb távú célt is megfogalmaztak: ha elérhető a deprivált térségben egy olyan szolgáltatás, amely a későbbiek során hozzájárulhat a gyerekek társadalmi mobilitásához, tegyünk azért, hogy mindezt a szülők is felismerjék. Motivációjuk tehát azon a meggyőződésen alapult, hogy növelni kell azoknak a gyerekeknek az arányát, akik 7 éves koruk előtt már megismerhetik az intézményes kereteket. Az első pillanattól kezdve egyértelmű volt, hogy nem a preschool oktatási, hanem a nevelési funkciója az, ami miatt ezt indokoltak tartották. Ezzel ugyanis a hátrányos helyzetű gyerekek a családjuk mellett egy másik szocializációs közeggel is megismerkedhettek. Az újfajta viszonyrendszerek felfedezése, valamint az ezekhez való alkalmazkodás az érintett gyerekek körében jelentős mértékben támogathatta a későbbi formális csoportokhoz való alkalmazkodás esélyeit. Utóbbinak pedig -, függetlenül attól, hogy Magyarországon vagy Malawiban vagyunk- kiemelkedő szerepe van társadalmi mobilitásban. Ugyancsak általános célt jelent az „empowerment” (vagy magyarul „képessé tevés”), de azt már a közeg határozza meg, hogy ezen pontosan mit is érthetünk. A konkrét esetben ez a település népességének adott cél érdekében történő minél nagyobb mértékű aktivizálást jelentette.¹²

IV.5. Kockázatok

Megfelelő előkészítéssel és a megvalósítás során képviselt szakmai tudatossággal a kockázatok jelentős részben kontrollálhatók, ugyanakkor a közösségfejlesztéshez kapcsolódnak olyan rizikótényezők, amelyek minden esetben jelentkeznek. Ide tartozik a külső szereplő elfogadásának kérdése és a lakóközösség különböző tagjainak eltérő motiválhatósága is. Nem elhanyagolható kockázatot jelent a feladat lehatárolása, valamint a rendelkezésre álló erőforrások aktivizálása és adott cél érdekében történő összekapcsolása sem.

A fentiekén túl minden esetben számolni kell az adott közeget jellemző egyedi kockázatokkal. A preschool projekt esetében az aktivizálást rendkívül módon megnehezítette a település lakóinak réteghelyzete és ebből következő életstratégiája.

A szülők többsége sohasem járt iskolába, és bár ők maguk alapvetően nem vitatták az intézményes oktatás előnyeit, közvetlen tapasztalatok híján különösebben nem is értékelték azt. A gyerekeiknek nem tiltották az iskolába

¹² Nem szabad elfelejteni, hogy itt olyan emberekről van szó, akik a túlélésért folyó mindennapi küzdelmeik során településszintű együttműködésekben nem vettek részt.

járást, de amennyiben akadt teendő a ház körül, akkor ez utóbbi élvezett prioritást. Kiváló példa erre az, ahogyan a vízfordás mindennapi feladata ellehetetlenítette a gyerekek preschoolba járását.

A mindennapi megélhetésért küzdő csoportok nem tűznek ki maguk elé hosszú távú célokat, mert mindig a jelen problémáira kell fókuszálniuk. Ha nincs élelem, vagy nincs víz, akkor nem fontos, hogy a gyerek volt-e aznap iskolában vagy sem.¹³ A 3-6 éves gyerekeket szüleik gyakran küldték inkább a falu határában lévő, akár több kilométerre lévő kúthoz, mint a preschoolba. Az első eredményét ugyanis azonnal érzékelték: a gyerekek kisebb-nagyobb kannákkal csoportokba verődve reggel elmentek a kúthoz és pár óra múlva ott volt a víz a háznál. Ha a preschoolba küldték a gyerekeket, annak hasznait sem aznap este, sem középtávon nem tudták begyűjteni.

Ez egy olyan nehezen kezelhető kockázat, amit egy jó helyzetkép azonosítani képes. Biztosan nem lehet teljes körűen kiszűrni a hatását, de amennyiben a közösségfejlesztés folyamatainak köszönhetően sikerül növelni a preschool elfogadottságát, akkor már tettünk egy fontos lépést a fokozottabb társadalmi mobilitás felé.¹⁴

IV.6. Erőforrások

A helyzetkép, a lehatárolás, a célok kijelölése és kockázatok mérlegelését követően a következő szakaszban az erőforrások felmérését kellett elvégezni.

Az önkéntesek egyik legjobban kalkulálható erőforrása a rendelkezésükre álló időtartam volt. Az előkészületeket követően pontosan 6 hónapjuk maradt arra, hogy olyan változást kezdeményezzenek, ami hosszú távon is fenntartható fejlődést biztosíthat. Ennek megfelelően a korábbi kezdeményezések eredményei közül arra tekintettek erőforrásként, amely támogatta mind konkrétebbá váló tervük megvalósítását. A félkész közösségi ház több szempontból is jó választásnak ígérkezett:

- Az épület befejezése érdekében tett erőfeszítések eredményei minden nappal láthatóvá válnak.
- A saját gyerekeik részére épített, fizikai részvétellel megvalósuló munkavégzés során az elköteleződés mértéke növekedhet az egyének szintjén.

¹³ Elsőként Oscar Lewis által leírt szegénység kultúrája elmélet alsó státuszú réteghelyzet és a társadalmi mobilitás hiánya közötti determinisztikus kapcsolatra mutatott rá. (Lewis, 1961)

¹⁴ Ennek következménye lehet, hogy a szülők más módon kezdik megszervezni a háztartás működtetéséhez nélkülözhetetlen mindennapi vízszállítást.

- Megfelelő szervezéssel szinte a település minden lakosa bevonható a munkafolyamatokba, ami a közösségi elköteleződést is növelheti.

A megvalósítás során a folyamat mindhárom tényezője kulcsfontosságúnak bizonyult. A közösségfejlesztés során nem elég beszélni valamiről, ha az nem hoz gyors, látványos eredményeket, akkor a deprivált helyzetben lévő emberek nagyon hamar elfordulnak az adott ügytől. Az épület körüli teendők, és a befejezéséhez kapcsolódó munkálatok azonban minden nappal újdonságot hozhattak az akár véletlenül arra járók számára is. A projekt során falak nőttek ki a földből, tető kerülhetett az épületre, ami folyamatosan beszédtémát kínált a közösségnek.

A múlt hibáiból tanulni kellett. A külső források bevonása nem volt tévút, azok kizárólagossága azonban megpecsételte a korábbi erőfeszítések sorsát. Mint azt fentebb, az elméleti fejezetben láthattuk, a közösségfejlesztés nem nélkülözheti a helyi lakosok aktív bevonását. A bevonás módja azonban sokféle lehet, és nem mindegyik hoz megfelelő eredményt.

Megfelelő eredményről akkor beszélhetünk, ha a cél elérése érdekében tett erőfeszítések során a részvétel elköteleződéssel is együttjár. Ez nem megy automatikusan. Abban az esetben van erre csak esély, ha a kívülről érkezett, koordinatív szerepet betöltő, a folyamatokat támogató szakértők ennek kialakítására is külön koncepciót dolgoznak ki-, és azt a megvalósítás során következetesen képviselik.

A konkrét esetben ezt a munkavégzés újszerű megszervezésével sikerült elérni. A falubéliek nem kaptak semmilyen anyagi ellentételezést sem. Ahogyan az Európából érkezett személyek, úgy ők is csak önkéntesként vehettek részt a megvalósításban. Ez az elhatározás kétségkívül jelentős kockázatot hordozott magában egy olyan területen, ahol a lakosok hozzá voltak szokva ahhoz, hogy -főként a fehér emberekkel való együttműködésért-fizetséget kapnak. Leon Festinger kognitív disszonancia elmélete azonban kiválóan működött a gyakorlatban. (Festinger, 1961)

A megfelelően lehatárolt céllal mindenki egyetértett, az eredményeket mindenki láthatta, ami folyamatosan aktivizálásra sarkalta az érintetteket. Mivel nem kaptak fizetséget, ezért valamilyen más módon kellett értelmes magyarázatot találniuk a projektet támogató belső motivációjukra.

Egyetlen kézenfekvő magyarázat maradt: azért motiváltak, mert *számukra megéri* az ingyen végzett munka.¹⁵

¹⁵ Ez a folyamat pedig már bőven túlmutat az épületen: a közösségi kapcsolatok megerősödésén keresztül olyan új értékészletek megjelenését is biztosította, amelyek tartós jelenléte valóban hozzájárulhat a társadalmi mobilitáshoz is.

Az első hónapot követően mind többen csatlakoztak önként, és jelentek meg reggel a napi feladatok kiosztásánál. Kemény fizikai munkáról volt szó. Senki nem ellenőrizte ki jött aznap, de a projekt elismertségével mind növekvő közösségi nyomás azonban megtette hatását: folyamatosan emelkedett a résztvevők száma.

A felajánlások is megszorodtak. A nélkülözők természetesen nem anyagi jellegű felajánlásokat tettek, hanem szaktudásukkal segítettek a kivitelezést. A falu szinte minden lakója tudott például vályogot vetni, mivel az összes ház így készült a településen. Az összetevőkért nem kellett fizetni, de be kellett szerezni ezeket: megfelelő összetételű homokra, vízre és egyéb természetes anyagokra volt szükség. Mindez nagyon sok ember koordinált munkáját jelentette: voltak, akik a folyópartról hoztak vödrökben homokot és vizet, voltak, akik az erdőből hoztak fát, megint mások a téglák formázást vállalták, de olyanok is akadtak, akik szakértelmükkel a téglák kiégetéshez készítették kemencét.

Sokan és sokat dolgoztak, miközben -, a közösségfejlesztés céljaival összhangban- a sikeres és látványos eredményeket hozó közös munkafolyamatok megerősítették a közösség integritását. Újra felfedezhették a kompetens tudás érzését, ami növelte a résztvevők önbecsülését. Láthatták saját hozzájárulásukat, míg a pozitív visszajelzéseken keresztül társas identitásuk is megerősödött.

A preschool foglalkozások folyamatos támogatása érdekében ún. „income generating” (bevételek generálóját) vállalkozást is indítottak. Az önkéntesek 4 darab varrógépet szereztek adományként, amelyekkel egy szakképzett szabómester 5 fő helyi lakost 3 hónapon keresztül tanított. Az itt készült ruhák egy részét a városban és a környező településeken tudták értékesíteni. Az önkéntesek által készített üzleti modell alapján, szerény profit mellett, sikerült rentábilissá tenni a vállalkozást.¹⁶

Az épület munkálatainak előre haladásával nemcsak a mindenki előtt egyértelmű cél látszott megvalósulni, hanem a látens célként, a közösség belső kapcsolatainak tartós megerősödése is elérhető távolságba került.

Azonban a szervezők nagyot hibáztak volna, ha ezen a ponton megelégedve hátradőlnek. A település lakossága sok mindent meg tudott szervezni saját erőforrásainak mobilizálásával, de több minden volt, amit ezekkel nem lehetett pótolni. Cementet, hullámpalát, ablakokat például nem lehetett helyben előállítani, a megvásárlásukra viszont nem álltak

¹⁶ A bevételeket 4 egyenlő részre osztották: a szabómester, varrónők és a preschool kapott 25-25%-ot, míg a maradékot új textíliák beszerzésére fordították.

rendelkezésre anyagi források. Ha ezek nem kerültek volna valamilyen külső segítséggel beépítésre, a felfokozott közösségi hangulat rövid távon frusztrációba, majd az eredeti anómiás szintet is átlépve, közösség dezintegrációjához vezetett volna.

A külső szereplők bevonása nem volt könnyű feladat. Meg kellett őket győzni arról, hogy a képviselt célok támogatása az ő érdekük is. Ráadásul erre nem sok idő állt rendelkezésre, mert egy esetlegesen későn érkező felajánlás már nem feltételen lett volna képes a csalódottság miatt felbomló társas kapcsolatokat újra összerendezni.

A segítő szakembereknek a külső támogatókkal való kapcsolataikban is a hitelesség és a tudatosság játszotta a főszerepet. Ezekben a relációkban azonban a folyamatnak nem ugyanazokat a pontjait kellett hangsúlyozni, mint a közösséggel való munka során. A költség-haszon elv-, és a kockázat-nyereség dimenzió itt is érvényes volt, de a fókusz egyértelműen a *hasznok* és az *előnyök* kommunikálhatóságán volt. Az egyik konkrét esetben a cementgyár vezérigazgatóját arról kellett meggyőznie a két önkéntesnek néhány percben, hogy miért pont az ő kérésüket teljesítse a több tucat közül. Három meghatározó érveléssel lehetett erre a kérdése válaszolni.

- A közösség nem mindennapi erőfeszítésre kellett hivatkozni, a részeredményeket megfelelő fényképes dokumentációval alátámasztva.
- Hangsúlyozni kellett a reménybeli támogató kivételes fontosságát, ami pozitív döntés esetén biztosítaná a vitathatatlanul fontos cél elérését.¹⁷
- Meg kellett jelölni a projekt közeljövőben várható befejezésének időpontját és fel kellett kérni a cég képviselőit a médiajelenléttel támogatott nyitóünnepségen való részvételre.

A külső támogatókkal való kapcsolatfelvétel időzítése kulcskérdés volt. Rendelkezésre kellett állnia prezentálható, a közösségi összefogással már elért eredményeknek, ugyanakkor még elegendő időnek kellett maradnia ahhoz, hogy a döntés a vállalaton belül megszülethessen, majd kedvező döntés esetén a cementeszsákok leszállításra, majd felhasználásra kerüljenek.

Több külső támogatót kellett bevonni, de a megfelelő előkészítésnek és a jó időzítésnek köszönhetően minden építőanyag időben megérkezett és beépítésre került. Az épület a terveknek megfelelően, határidőre elkészült.

¹⁷ Itt természetesen nem a látens célt kell hangsúlyozni, hanem a sokkal könnyebben értelmezhető hatást: tető kerül a gyermekek feje felé, így nem kell félve keresztül felfüggeszteni a foglalkozásaikat.

IV.7. Lezárás vs. fenntarthatóság

Minden szereplő számára kiemelten fontos volt, hogy az épület hivatalos megnyitó ünnepségére valóban sor kerüljön. A település lakói ezen az eseményen büszkéek lehettek magukra és a munkára, amit anyagi ellentételezés nélkül végeztek hosszú hónapokon keresztül.

Lényeges volt, hogy a meghívott vendégek egy része a városból érkezett. Olyan személyek, akik egyébként nem kerülnének semmilyen interakcióba a deprivált népelességgel, most egy közösen megvalósított vállalkozás eredményeiről beszélhettek. Az elektronikus és nyomtatott sajtó munkatársai nem felejtették el tudósításukban kiemelni a támogató cégek nevét, és felhívni a szélesebb közvélemény figyelmét a preschoolok szerepére.

A projektet előkészítő, majd a folyamatokat hónapokon keresztül koordináló, másik földrészről érkezett önkéntesek szerződése ezzel lejárt. A közösségfejlesztést nemcsak elkezdni, de befejezni, elengedni is tudni kell. Az adott folyamatokat végigkísérő szereplők kilépése természetesen nem jelenti azt, hogy a „közösség fejlesztése” befejeződött. Az épület önmagában mit sem ér, ha azok, akiknek építették, a szülők elpárolgó lelkesedésének hiányában nem veszik igénybe a preschool foglalkozásokat. Amennyiben a problémahelyzet előáll, akkor meg kell fontolni egy újabb beavatkozás lehetőségét. Ennek érvényességéről, előnyeiről, kockázatairól, hasznairól és költségeiről azonban csak a változásokat is magában foglaló új helyzetkép megfogalmazásával nyílik lehetőség.

Irodalom

- Ditzendy Károly Arisztid (2014): A közösségi tervezés lehetőségei a helyi társadalom- és gazdaságfejlesztésben, Konferencia előadás, „Közösségi művelődés” „Közösségfejlesztés Magyarországon” (2014. május 4.)
- Horváth Lajosné (2004): Módszertani útmutató a közösségi szociális munkáról, Győr, Győri Családsegítő Szolgálat, Észak-Dunántúli Regionális Módszertani Központ
- Jack Rothman (2002): A közösségi beavatkozás megközelítései. Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest, Parola füzetek
- Leon Festinger (1962): The Theory of Cognitive Dissonance, California, Stanford
- Maria Lüttinghaus: A közösségfejlesztés útmutató sztenderdjei, In: Közösségi szemlélet a szociális munkában, 2008:91-94, Debrecen, Debreceni Egyetem
- Oscar Lewis (1961): The Children of Sanchez, New York, Random House
- Varga A. Tamás és Vercseg Ilona (szerk.) (1998): Közösségfejlesztés, Budapest, Magyar Művelődési Inézet

W.W.Biddle-L.J.Biddle (szerk. Varga A. Tamás) (1988): A közösségfejlesztési folyamat,
Budapest, Országos Közművelődési Központ

Urbán Anna

A társadalmi kommunikációs stratégia megvalósítási lehetőségeinek vizsgálata¹

Abstract: This survey, after giving a short description of social communication, discusses the possibilities of the realisation of social communication in local communities. Publicity today does not simply mean the publicity of the forum, our opinion is mostly influenced by mass communication, and CMC communication has a crucial role in the flow of information. Attention is given to the forms of local publicity, and some examples for good practices of social communication are described. Examples of forms and ways of communication of local civil organizations in the region are given with possible activities to build communities and community spirit.

Key words: Social communication strategy, social media, agenda setting, forum of social communication, good practices, social development

Egy közösség céljainak megvalósításában fontos szerepet játszik a célok minél szélesebb körben és minél változatosabb csatornákon való kommunikálása, vagyis a társadalmi kommunikáció. Ennek megvalósításában segítségre állnak a közösségi média széles körű lehetőségei.

I. A társadalmi kommunikáció

Olyan tevékenység (folyamat), amely egy kibocsátó (információforrás) és egy befogadó (címzett) között gondolatok közösségét vagy egyezését hozza létre. (Wilbur Schramm)

¹ A FÖNIX ME” – Megújuló Egyetem felsőoktatási intézményi fejlesztések a felsőfokú oktatás minőségének és hozzáférhetőségének együttes javítása érdekében EFOP 3.4.3-16-2016-00015 projekt keretében a 4-es „Társadalmi felzárkóztatás” című részprojektben a Főnix Program keretében született tanulmányok.

A társadalmi kommunikáció gondolati közösséget feltételez, megvalósításában segít az eddigi tudás, amely nyilvános, kölcsönös és bármikor felidézhető. Ez utóbbi három kritérium kell a gondolati egyezéshez.

1.1. A társadalmi kommunikáció összetevői

Minden emberi cselekedet (interakció) egyben kommunikáció is. Az ember társadalmisága közismert biológiai tény. A biológia és a társadalmi lét között a kommunikáció közvetítő szerepet játszik. Az emberek, mint egy „fajtársi közösség” tagjai számára két lehetőség áll rendelkezésre ahhoz, hogy információt szerezzenek közösségük szabályairól, rendező elveiről, normáiról. Ezek közül az egyik az utánzásos tanulás, amely csak valós helyzetben történhet meg, a másik pedig az elvont tanulás (asszociáció, kondicionálás, szimbolikus tanulás), amely a kommunikáció útján valósul meg.

A társadalmi kommunikáció társadalmilag korlátozott, hiszen az információhoz való hozzáférésnek technológiai feltételei vannak, a közösségben betöltött státusz, kódhasználat (pl. a közösség által használt nyelv megfelelő ismerete) stb. függvénye lehet. /pl. hiába akarok valakinek Facebook üzenetet küldeni, ha neki nincs is számítógépe vagy mobilja/

A kommunikációs teljesítmény nemcsak igényli a közösséget (forrás), hanem létrehozza, alakítja is, tehát a kommunikáció társadalmi szervező is.

1.2. A társadalmi kommunikáció főbb színterei (ahol a kommunikáció folyik)

A társadalmi kommunikáció lehet

- a/ személyközi, az interperszonális formában kevés személy vesz részt. Az elsődleges kommunikációnál összehangoltságról, intenzív kapcsolatról beszélünk.
- b/ szervezeti, ilyenkor történhet kisebb-nagyobb csoportokban, szervezetekben, illetve ezek között; vagy történhet tömegkommunikáció csatornákon keresztül. Itt fontos megjegyezni, hogy a szervezeti kommunikáció nem azonos a tömegkommunikációval.
- c/ kultúráközi, ilyenkor történhet azonos társadalomban, különféle kultúrák (generációk, foglalkozási csoportok, etnikumok stb.) között; vagy különféle társadalomban/társadalmakban azonos kultúrák (kelet-nyugat, észak-dél, Ázsia, USA, EU, Afrika stb.) között.

I.3. A nyilvánosság

A nyilvánosság az a terep, ahol a társadalmi kommunikáció zajlik. Tönnies „Közösség és társadalom” című könyvében arról ír, hogy a társadalom ("Gesellschaft") abban is eltér a számára primitívebb és kezdetlegesebb szerveződési szintű közösségtől ("Gemeinschaft"), hogy a társadalomban a kommunikációra egyre inkább a közvetettség a jellemző, míg a közösségre a közvetlen információ-átadás. (Tönnies 204)

A nyilvánosság már régen nem a piactér vagy az agora nyilvánosságát jelenti. Vélekedésünket is nagymértékben a tömegkommunikációra alapozva, de legalábbis a tömegkommunikáció segítségével alakítjuk ki. Az információ áramlásában az utóbbi évszázadokban egyre nagyobb szerepet kaptak a közvetítő (technikai) mechanizmusok. A CMC kommunikáció, főleg az internet megjelenése mérföldkönek tekinthető ezen a területen.

A média szállítja azt az anyagot, amelyen vagy amelyhez kapcsolódóan az emberi és társadalmi problémamező fontosabb problémáit azután a köz vitatja. Ebben az értelemben a médiában megjelenített téma közfigyelem tárgyává válik, de annak tulajdonképpen jelentőségéről a hétköznapi kommunikáció dönt. A résznyilvánosságok, pontosabban a nyilvánosság különböző szintjei között a cserekapcsolat állandó. Némileg leegyszerűsítve: valamiféle olyan munkamegosztás látszik, amelyben a témák kezdeményezése, első felmutatása a "középső" szinteken történik. A komplexebb szintekre kerül a témák kiválasztása, szűrése, feldolgozása és terjesztése. Ezeknek jelentést azután az "egyszerű" nyilvánosságok kölcsönöznek. (http://www.communicatio.hu/konyvek/beres_horanyi_tarsadalmi_kommunikacio/tartalom.htm)

A nyilvánosság fórumainak a közvéleményre gyakorolt hatása hosszú évtizedek óta érdeklődésre számot tartó kérdés. A leginkább elfogadott elméletek egyike az úgynevezett *napirend-hatás* (agenda setting) (McCombs–Shaw 1972). E szerint a média nem azt szabja meg, hogy az emberek mit gondoljanak, hanem azt, hogy miről beszéljenek. Vagyis a médiának lehetősége van megjelölni azokat a témákat, amelyekről a társadalmi kommunikáció szólni fog. A társadalmi kommunikációs stratégia ezért sikeresen élhet a legújabb, szélesebb körben használt közvetítő mechanizmusok (Facebook, e-mail, helyi közösségi on-line felületek, stb.) adta lehetőségekkel az aktuális közös ügyek, problémák, témák kommunikálásában.

II. Társadalmi kommunikációt erősítő közösségi portálok és egyéb médiumok

A régióban élők alapítványokat és egyesületeket hoztak létre helyi problémáik és céljaik megoldásának elősegítésére. Ezeknek a céloknak a közösség felé való kommunikálására szolgálnak a közösségi portálok honlapok, blogok, újságok, magazinok. A teljesség igénye nélkül érdemes néhányat felsorolni közülük, hiszen példát mutathatnak mások számára is.

A Miskolci Holdam Egyesület a Norvég Civil Alap jóvoltából az egyedülálló anyák támogatásáért tevékenykedik 2015 áprilisától <http://egyedulalloanyak.cafeblog.hu/>. Az Aktív Anyák Hangja magazin eredetileg egy azonos nevű projekt része volt, melyet a Miskolci Holdam Egyesület bonyolított. Az eredeti cél továbbra is megmaradt, újszerű, kreatív cselekvésmódokat dolgoznak ki és működtetnek a különböző társadalmi háttérű anyák összefogására, aktivizálására és egyéni szociális problémáik közös megoldására. A miskolci és Borsod megyei családok információs oldala <http://miskolc.imami.hu>

Az Igazgyöngy Alapítvány közhasznú civil szervezetként komplex fejlesztő munkát végez, melyben a művészeti nevelés és az esélyteremtés kiemelt szerepet játszik. Hazai és külföldi támogatásokkal küzd a gyerekszegénység ellen, 1999 óta próbálnak választ keresni az integráció nehéz kérdésére az egyik leghátrányosabb helyzetű kistérségben, Berettyóújfalu környékén. <https://igazgyongyalapitvany.org/>. L Ritók Nóra és társai 11 éve hozták létre az Igazgyöngy Alapítványt és 10 éve az iskolát. <http://www.igazgyongyalapitvany.hu/index.php?page=eredm0506.php>. Elindították az iskolát, ahol először a jelentkezők jobb körülmények között lévő gyerekek voltak. Menet közben ébredtek rá arra, hogy nem akarnak elitiskolát. Szerettek volna egy jó integrációs program szerint dolgozni, ami tükrözi a helyi társadalmi összetételt. Működő szociális érzékenységük felismertette velük, hogy ezekkel a gyerekekkel és szüleikkel igazán senki sem törődik. Így hármas feladatot tűztek maguk elé, amiben máig dolgoznak, ezek pedig a művészetoktatáson keresztüli motiválás, a családi problémakezelés és az intézményi kooperáció.

Miközben ezt a munkát végezte, folyamatosan szükségét érezte minden lehetséges formában a tapasztalatok publikálásának. Él benne a remény, hogy ezáltal egyre több embert lehet a valóságra ráébreszteni, és hasonló cselekvésekre sarkallni a szörnyű élethelyzeteket konzerváló intézményi rendszerekkel szemben. Osztályfőnökök Országos szakmai Egyesülete

<http://www.osztalyfonok.hu/rovat.php?id=480>. Bukdácsoló esélyegyenlőség rovatát rendszeresen írja, ennek alapján kérte fel az fn.hu szerkesztője a <http://nyomorszele.blog.fn.hu> elindítására.

A Dialóg Egyesület az Avasi közösségfejlesztő programban a társadalmi innováció erősítése érdekében foglalkozik az Avasi lakótelep közösségeivel, a közösségfejlesztés módszereivel. Célja a helyi lakosság érdekérvényesítő képességének, a helyi nyilvánosságnak, a helyi társadalomnak az erősítése, az életminőség javítása az ott élők erőforrásainak bevonásával.

Ezeket a célokat a helyi igények felmérésével; a helyi emberek megszólításával, bevonásával, aktivizálásával, a helyi emberek közügyek alakításába (közösségi tervezés) való bevonásával, az egyének, érintettek megerősítésével a közösségben való szerepvállalásával; az önkéntesek közösségi munkára, a civil cselekvésre való felkészítésével; a képzési tananyagok kidolgozásával, képzések szervezésével és lebonyolításával szeretné elérni, amelyek segítik a helyi cselekvési programok beindítását. Hangsúlyt helyez a helyi társadalom és a helyi társadalmat mozgató erők, kapcsolatrendszerek kutatására, az eredmények publikálására és a partnerség építésre. <http://www.dialogegyesulet.hu/>

A Miskolcnak Hangja Van Facebook civil csoport kapcsolati rendszerével folyamatos szakmai segítőbázist biztosít a tagok számára akár közéleti, vagy érdekvédelmimunkához. <https://www.facebook.com/groups/426975270786000/about/>

III. A helyi nyilvánosság megnyilvánulási formáinak áttekintése

III.1. Helyi nyilvánosság

„Egy település(rész) nyilvános kommunikációja azokról az ügyekről, amelyek a helyi közösséget bármilyen módon érintik. A helyi nyilvánosság alapja az információ – az információk nyilvános közzététele, befogadása, feldolgozása, aktív megvitatása és az így kialakult vélemények, álláspontok közvetítése. A kommunikáció a helyi lakosok között, illetve a lakosság és/vagy a többi szereplő között folyik minden irányban.”<https://cskwiki.hu/pub/a-helyi-nyilvánosság-forumai-a-helyi-nyilvánosság-fejlesztése/>

A helyi nyilvánosság célja, hogy lehetőséget adjon a helyi közösségen belüli legkülönbözőbb véleménycseréknek, információkhoz juttassa a közösség tagjait, segítsen az információk közötti eligazodásban, az öntudatosabbá válásban, az önszerveződésben és az együttműködésben. Szerepet játszhat az emberi erőforrások mobilizálásában, a közmegegyezésben, a helyi közösséget érintő ésszerű döntések meghozatalában.

III.2. A társadalmi kommunikáció megerősítése érdekében folytatandó lehetséges tevékenységek

Helyi hagyományok feltárása (ez lehet a helyi közösség körében tovább élő tudás, ismeret, nemzedékről nemzedékre öröklődő gyakorlat az élet bármely területére vonatkozóan).

Közösségi tér kialakítása. (Pl. közösségi kávézó, klub, amelyet a közösség tagjai alakítanak ki a közösség területén található elhagyott, régebben használt területen, ingatlanon. Ilyen az Ávasi Közösségi Kávézó, amely 2014-ben nyílt meg, az épületet a városrész szociális rehabilitációjának programján dolgozó konzorcium (Magyar Máltai Szeretetszolgálat, Dialóg Egyesület, Magyarországi Jezsuita Rend), a családsegítő és egyéb civil szervezetek munkatársai mellett a helyi lakosok újítták fel. Itt a lakótelep lakói közül mindenki kötetlenül, egyenlő félként ülhet le. Közös fektették le a kereteit annak a szívességi működésnek, amit kitaláltak, és ami a megújulás egy lépcsőfokává vált az elmúlt években. Minden korosztály megtalálja a helyét, bár jelenleg többnyire a nyugdíjas korosztály szervez tevékenységeket.

Ezek a tevékenységek a szociális város rehabilitáció első lépéseiként értékelhetők.)

Közösségi eredmények bemutatása. Ez alatt érthetjük mindazon tevékenységeket, amelyek a település polgárainak, közösségeinek tevékenysége, együttműködése keretében a közösségfejlesztési folyamat során megvalósul.

Közösségi kiállítások rendezése. Ez egy lehetőség a helyi lakosság megszólítására és bevonására az adott közösség kezdeményezésére jön létre, a helyi kultúrára, helytörténetre, tradícióra), természeti és társadalmi értékekre, közérzetre, az egyén és közösség kapcsolatára, a helyi identitás tartalmára irányul.

Helyi erőforrások feltárása.

Helyi értékfeltárás – értékőrzés. Az értékfeltárás adott település közössége(i) által meghatározott értékek felismerését és dokumentálását, azok rendszerezését, szakszerű feldolgozását és közzétételét szolgálja. A folyamat a közös munkára és a közös döntéshozatalra épül, amely nagyban hozzájárul a kollektív élmény és identitás érzéseinek kialakításához, erősítéséhez és az elköteleződéshez.

A helyi történelem feltárása, a mindennapok megörökítése a helyi lakosok és a kulturális intézmények bevonásával.

Falukönyv, kalendárium készítése

Helyismereti, helytörténeti dokumentumok gyűjtése, feltárása

Helyi szellemi kulturális örökség feltárása (társadalmi tudás)

Tankatalógus. Ez egy név és címjegyzék, amelyben a helyi emberi erőforrások – tapasztalat, tehetségek, tudás és érdeklődés – tárulnak fel és jelennek meg önállóan, tankatalógusként, vagy más helyi orgánium – kalendárium, falukönyv, évkönyv, hírlevél, programfüzet, hirdetőtábla stb. – részeként. A tankatalógus lehetővé teszi a helyi tudás közvetlen megfogalmazását, kinyilvánítását, valamint átadását: elősegítheti például a meghirdetett témák körüli találkozásokat, beszélgetéseket, konzultációkat, de alapja lehet tanulókörök alakulásának is.

Tanulókörök kialakítása. Ennek egyik megvalósítási lehetősége, hogy a résztvevők egyeztetett rendszerességgel összejönnek, hogy az általuk meghatározott terv szerint tanuljanak, vitázzanak adott témáról, vagy kulturális tevékenységet végezzenek.

III.3. Helyi közösségi rádiók

Péterfy Anna és Ferenc az Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet felkérésére készített tanulmányukban azt vizsgálta, hogy hogyan tud – vagy éppen hogyan tudhatna – a helyi társadalom, az identitás megerősödésében kiemelkedőbb szerepet betölteni a helyi közösségi rádió, mint közösségi kommunikációs eszköz.

Kutatásukban a szokásosnál nagyobb hangsúlyt helyeztek olyan elméleti kérdések körbejárására, mint a társadalmi kommunikáció; az identitás, a közösség részvételre való felhatalmazása. Vizsgálódásunkban a kisközösségi rádióknak a földrajzi-területi közösségi kötődéseit helyezték előtérbe. perifériálisnak, sőt az eredeti kisközösségi rádiós idea félreértelmezésének, vadhajtásának tekintették a pusztán napi divatnak megfelelni akaró népszerű party-zenét sugárzó rádiókat és a kereskedelmi médiumokat utánzó – követő, valójában kiskereskedelmi rádiókat.

Kutatásuk folyamán említésre kerül az a tipikus helyzet, amikor a rádió már egy meglévő, aktívan működő közösség életében indul el, csak egy plusz eszközként szolgálva a közösség számára. Tehát ebben az esetben a rádió egy eszköz, nem pedig maga a cél. Ezeket a rádiókat általában egy olyan egyesület vagy alapítvány hozza létre, amely már jó ideje tevékenykedik, és aktív részese a helyi közösségi életnek.

Szerencsés esetben –egy ideáltipikus közösségi médium esetében – ez a két cél egyszerre is megvalósulhat, amennyiben a műsort készítő és a műsort hallgatók között elmosódó a határvonal. (Péterfi – Péterfi, 2009)

A társadalmi kommunikáció egyik megnyilvánulási lehetősége a helyi közösségi média. Erre nyújt példát városunkban a CiRMi rádió.

III.3.1. CiRMi

A CiRMi rádió elérhetősége az interneten: cirmi.org Programjukat mindennap megosztják a Facebook-oldalukon is, a régi adások pedig a SoundCloudon hallgathatók vissza. Napi szinten nem túl nagy a hallgatók száma, de az archívumukba több mint 13 ezren hallgattak bele.

Hét civil szervezet alapította: Szépmesterségek Alapítvány, a Holdam Egyesület, a Komlóstetői Kerékpáros Sport Klub, a Dialóg Egyesület, a Földalatti Kulturális Egyesület, az Erőmű Egyesület és az Ökológiai Intézet Alapítvány.

A CiRMi-t a civilek azzal a céllal hozták létre, hogy egy olyan médiafelület álljon rendelkezésükre, ahol elhangozhatnak a számukra fontos témák. Fontos cél volt a fiatalok elérése is, hogy bevonják őket a működtetésbe, és hogy a sajátjuknak érezzék a rádiót. Király Csaba szerint, aki önkéntesként, napszerkesztőként, mentorként dolgozik a rádiónál, ezt célt sikerült is elérni, hiszen sok fiatal – középiskolások, egyetemisták – vesznek részt a napi munkában. Sokan az iskolai közösségi szolgálatukat töltik, és számos médiaszakos egyetemi hallgató is gyakorol a rádiónál.

Minden nap változik a tematika. A hétfő a civileké, a kedd a női esélyegyenlőségé, az állatvédelemé és a zöld témáké, a szerdát „Közszerdának” hívják, és közéleti témákat dolgoznak fel, fiatalokkal. Alkalmanként 10–15 fiatal is bedolgozik.

A rádió önkéntes alapú, nincsenek főállásúak, mindenki a szabadidejében vesz részt a műsorok készítésében. Az egyes napoknak napi szerkesztői vannak, akik mentorként segítenek a fiataloknak.

IV. Hogyan segítheti a közösségi média a társadalmi felzárkóztatást?

A közösségi média, a helyi nyilvánosság a helyi demokrácia működésének garanciája. Biztosítéka lehet annak, hogy tájékozott állampolgárok érvényesíthessék akaratukat és kontrollálni tudják a közhatalmat.

Az emberek, a közösségek, a helyi nyilvánosság alakítóivá és részeseivé válhatnak, ezáltal beleszólhatnak a környezetük alakításába. Amennyiben ezek a feltételek megvalósulnak, a helyi közösség tagjai kezdeményezőkéssége és felelősségvállaló készsége növekedni fog.

Annál megfelelőbb megoldást adhatunk egy társadalmi problémára, annál könnyebben elégeithetjük ki egy lakóhelyi közösség speciális szükségleteit, minél közelebb vagyunk hozzá, sőt, ha magunk is a tagjai vagyunk. A közösségi média így hatékony eszköz lehet az adott közösség hátrányos helyzetű tagjai számára arra, hogy aktívabban vehessenek részt a számukra fontos kérdésekről kialakult vitákban.

A közösségi média különféle készségek elsajátítását segíti. Növeli a „média írástudók” arányát az abban résztvevők között, mivel segít feloldani a média produktumok létrehozását jellemző bizonytalanságokat. Gyakorló helyet biztosít a későbbi média szakemberek számára, mivel kreatív, gyakorlati és technikai tudás kialakításához segíti az ott dolgozó önkénteseket, hozzájárulhat a számítástechnikai tudás, a csapatmunka fejlesztéséhez. A közösségi média segít a vállalkozási ismeretek elsajátításában is, mivel a az ott dolgozó önkéntesek gyakorlatot szereznek anyagi támogatásra irányuló pályázatok kidolgozásában, részt vesznek társadalmi kezdeményezésekben

A kisközösségi rádióknál fontos lenne a saját települési közösségük alapos feltárása, elemzése. Ki kellene deríteni, hogy hogyan élnek ott az emberek, milyenek a szokásaik, az életmódjuk, mikor kelnek, milyen a munkarendjük, a közös ünnepeik, örömeik és gondjaik. Ehhez nagy energiaráfordításra, időre, szakismeretre lenne szükség, viszont ezeket az ismereteket a műsorkészítők fel tudnák használni munkájuk szervezéséhez, műsoraik tervezéséhez.

V. Sikeres példák, jó gyakorlatok

V.1. Közösségi médiaszervezés

Az *Év Közösségi Kezdeményezése 2017 közönségdíjat* olyan helyi, kisebb szervezetek vagy közösségek számára hirdették meg, amelyek közvetlen környezetükben példaértékű önkéntes tevékenységet végeznek a közösség fejlesztése érdekében. Idén Nagyhegyes is pályázott, ahol a Nagyhegyesi Ifi Klub sokat tesz a közösségért, és az értékmegőrzésért.

A közösségi élet és a társadalmi kommunikációt egy úgynevezett Közösségi média szervező felügyeli.

V.2. Közösségi média szervező feladatai

- helytörténeti kutatás
- szakkör, egyesületekkel kapcsolattartás
- újság, honlap, facebook-oldal szerkesztése
- Nagyhegyesi Ifiklub működtetése

V.3. Nagyhegyesi Ifi Klub

A Nagyhegyesi Ifi Klub 2014-ben alakult a Hétmérföldes értékteremtő és értékmegtartó projekt kezdeményezésére. A közösség életre hívásának céljai: elsősorban a helyi fiatalok összetartása, a szabadidő hasznos eltöltése, számukra kulturális és közösségi programok szervezése, egymás segítése a hétköznapi életben, tanulásban; a községben a helyi értékek felfedezése, hagyományok megőrzése, továbbadása, történelem teremtése; itt működő intézmények, civil szervezetek, rendezvények önkéntes segítése, példamutatás a fiatalabbak számára; a társadalomnak bebizonyítani, hogy léteznek még tetterre kész fiatalok.

<https://www.facebook.com/nagyhegyesiifiklub/>

V.4. Jó példa társadalmi kommunikációra

2013. márciusi hóhelyzet – Győr Plusz Rádió

58 órás folyamatos adást sugárzott az Ozone Fm és a Győr Plusz Rádió a 2013. március 14-én kezdődött katasztrófhelyzet idején. Az adásfolyamot bonyolító 16 munkatárs folyamatos váltásban volt, de a legtöbben csak pár órás alvással szakították meg munkájukat. A rádióban közzétett segítségkérésre rendszerint húsz percen belül megoldás született.

Ők tartották a lelket az M1-esen hosszú órákra - néhány esetben majdnem egy napra - beragadt autókban.

Mivel a két rádió stúdiója egymás mellett volt, így a rádiók műsorvezetői összedolgoztak, és amit hallott az egyik, azt átadta a másiknak.

Egy műsorvezető beszélt adásban, egy másik munkatárs a saját mobilján a hallgatókkal, vagy a hivatalos szervezetekkel tartotta a kapcsolatot, egy harmadik pedig az éppen hallott információkat mondta el szintén adásban. A hallgatók a rádión keresztül üzentek egymásnak. Volt olyan, hogy valakinek elfogyott az inzulinja, bementék adásban, kiderült, hogy egy másik kocsiban van, és vittek neki. Volt, aki azt írta, hogy megfagynak, és húsz perc múlva volt pokrócuk, meleg teájuk.

Irodalom

- Béres István – Horányi Özséb (2001): *Társadalmi kommunikáció*. Bp. Osiris Kiadó
- Forgó Sándor, 2011: *A kommunikációelmélet alapjai*. Eszterházy Károly Főiskola
- Gudykunst, (1998) *Bridging differences: effective intergroup communication*. 3rd. ed. Thousand Oaks. Sage
- D Hook, B Franks & Martin W. Bauer *The Social Psychology of Communication* (Palgrave, 2011)
- Krüger, Rolf (2015) *Sozialarbeit in der Eingliederungshilfe für Menschen mit Behinderung*
- Péterfi Anna – Péterfi Ferenc: *Hogy rátaláljunk a helyi közösségek hangjára...* Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet. Budapest, 2009. február, 39. szám
- Reimann, Horst – Hans Peter Müller (1994): *Probleme moderner Gesellschaften*, Westdeutscher Verlag, ISBN-10: 3531125435
- Reimann, Horst (2013) *Basale Soziologie: Hauptprobleme*, Westdeutscher Verlag (Kapitel 9.)
- Rosengren, E (2000): *Communication*. Sage. London

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0005_03_a_kommelmélet_alapjai_scorm_03/31_a_trsadalmi_kommunikci.html

Tönnies, Ferdinand (2004) *Közösség és társadalom*. Fok-Ta Bt.

Utry, Attila (szerk.) (2007.) *Kultúra- és kommunikációelméleti szöveggyűjtemény*. Baja, Eötvös József Főiskolai Kiadó

Szepessy Péter

Észrevételek a műveltségről, a kultúráról és a tanulásról egy kérdőív kiértékelésének ürügyén

Műveltség, kultúra, ismeret, tudás összefüggései, és ezek történetisége. A „tudáskanonok” kialakulása. Az oktatás és a műveltség összefüggései.¹

We discuss the interdependence of cultivation, erudition, culture, and knowledge, based on surveys of university students. Accordingly, we examine the history of changes in European culture and learning ideals from antiquity to the present day.

Keywords: Aristotle, Cicero, Saint Augustine of Hippo, cultivation, culture, study.

Amikor valakiktől – jelen esetben diákoktól – érdeklődünk arról, vajon ők mit gondolnak a „műveltségről”, két dolgot legalább teszünk egyszerre. Mások véleményét összegezzük, megpróbálunk közös szempontokat találni mondataikban és ezekből rekonstruálni a „diákok műveltség fogalmát”. (1) A rekonstrukció azonban egyúttal összevetés is, azzal a definícióval, amit mi gondolunk a műveltségről. (2) A képet tovább árnyalja, hogy van – vagy legalábbis lehetséges – a műveltségnek egy kanonizált fogalma, amely nem biztos, hogy mindenben megfeleltethető azzal, amit mi gondolunk róla. Pusztán a diákok műveltség képének rekonstruálása értelmetlen lenne, ha nem vetnénk össze egy másik konstrukcióval, amely most nem a hivatalos, hanem inkább a kontroll minőségében funkcionál.

¹ A FÖNIX ME” – Megújuló Egyetem felsőoktatási intézményi fejlesztések a felsőfokú oktatás minőségének és hozzáférhetőségének együttes javítása érdekében EFOP 3.4.3-16-2016-00015 projekt keretében a 4-es „Társadalmi felzárkóztatás” című részprojektben a Főnix Program keretében született tanulmányok.

Amikor a diákoknak szegezzük a kérdést, mit gondolnak a műveltségről, természetesen hallgatólagosan feltételezzük, hogy van műveltség, és a diákoknak van erről a dologról elképzelésük. Már a kérdőívben megfogalmazott kérdés árulkodó. Nem csak azért, mert egyáltalában feltettük, hanem azért is, ahogyan megfogalmaztuk. Mit gondol az általános műveltségről, és olvas-e könyveket. Ezt mind egy mondatban. A kérdés a műveltség egy speciális esetére, az általános műveltségre vonatkozik, ami természetesen előfeltételezi, hogy van olyan, hogy műveltség, és ennek van valamiféle köze a könyvekhez, és azok olvasásához. Ahogyan a kérdést feltettük, abból az derül ki, hogy ezek az összefüggések magától értetődnek. Pedig közel sem biztos, hogy így van. Annyi bizonyos, hogy a kérdést feltevő számára evidens, de a válaszolók számára nem biztos, hogy az – legalábbis addig, amíg a kérdést el nem olvassa, mert onnantól már más logikával ő sem gondolhat a műveltségre és a könyvekre csak úgy, ahogyan azt a kérdés sugallja. De mi maga a műveltség és miért gondolhatjuk azt, hogy van köze az olvasáshoz?

Mit sajátítunk el, mihez jutunk közel, amikor műveltséget szerzünk? A kultúrához, pontosabban annak meghatározott részéhez, meghatározott módon. Itt mindkettő fontos, a tartalom is – tehát, hogy mihez - és az a mód is, ahogyan. A kultúra szó minden európai nyelvben ismert, a latin cultura szóból származik és nagyjából azonos jelentéstartalommal bír, amely jelentés a koraujkorban tapadt a szóhoz. A latin cultura főnév a colere szóból származik, amely eredetileg azt jelentette, hogy valamit megművelni, valamit gondozni. Ez a jelentéstartalom elsősorban a földműveléssel kapcsolatos tevékenységekhez kapcsolódott. A cultura kezdetben a földművelő tevékenység (colere) eredményét, magát a megművelt földet jelentette. Ebből a jelentésből kiindulva kezdik kiterjeszteni az értelmezési teret, metaforikus formában használni mindenre, ami kiművelést vagy jobbítást feltételez. Ciceró híres szövegében (*Tusculanae Disputationes* II. könyv V. fejelet 13. rész.)² jelenik meg a cultura szó értelmének és jelentésének jelentős kiterjesztése és bizonyos fokig az átértelmezése is. Ciceró az iskolázatlan lelket a megműveletlen földhöz hasonlítja és jut el a következtetéséig, miszerint cultura animi philosophia est. Szent Ágoston, Máté evangéliuma 20. verséhez írt prédikációjában továbblép. Isten szeretné az ember szívét megnyitni, hogy fogadja be tanítását és ezért, mint a földműves a földjét, Isten az ember lelkét műveli. Ezért nekünk hálásaknak kell lennünk szántóvetőnk

² Cicero, Marcus Tullius: *Tusculumi eszmecsere*. Allprint. Budapest. 2004.

íránt és kötelességünk gondozni kultúráját szívünkben, és ez nem őt teszi gazdagabbá, hanem minket áldottabbá.³

Vagyis a szellem kiművelése egyéni erőfeszítést igényel és nemcsak az értelem, az ész, hanem a lélek, és az erkölcs gondozását is. Végeredményben ez a humanista műveltségismény alapja. Innen már nincs messze az az állapot, amikor a kultúra leválik a műveltség fogalmáról és elsősorban azt a külső, objektív tartalmat jelenti, amit a művelődés, mint tevékenység, mint intellektuális folyamat megcélóz.

A kultúra fogalma a kora újkortól és különösen a magát felvilágosodásnak nevező szellemi mozgalom kibontakozása óta igen tág és bonyolult jelentéstartalommal ruházódott fel. Ezt a bonyolultságot megpróbáljuk redukálni a mi elsődleges szempontjaink szerint. A kultúra jelenthet egyrészt minden olyan emberi alkotó tevékenységből származó biológiailag nem rögzült magatartásformát – ennek speciális aspektusait – amely jelentéshordozó és értelmezhető, és amelyeknek tárgyasult eredményeit bárki megismerheti és elsajátíthatja a tradíció alakjában, és amelynek következtében az emberek túl tudnak lépni az ember természet adta szükségletein, hajlamain, ösztönein. Rövidebben, a kultúra az öröklött és átörökíthető emberi objektívációk halmaza. Ez kétségtől nagyon tág fogalom, tartalmaz mindent, amit az ember nem a természettől örökölt.

A kultúrának azonban van egy ennél sokkal szűkebb értelmezése is. Ebben az összefüggésben a kultúra kizárólag az elit vagy „magas” kultúrát jelenti. Ez egy értékhangsúlyos és értékelkötelezett definíció. Körülhatárolható, speciális tevékenységekre – elsősorban a tudományra és a művészetekre – utal. A kultúra mindkét jelentésével jelen van egyszerre és ez nem könnyíti meg a vele kapcsolatos kutatások értelmezését. Különösen azért nem, mert a két szélső értelmezési tartomány között még számtalan másik is elképzelhető, és gyakran elő is fordul. Azon erőfeszítések, melyek arra irányulnak, hogy differenciálják a kultúra jelentéstartományát, illetve hogy radikálisabb módon szét is válasszák a két szélső értelmezést, nem járnak – eddig sem jártak – sikerrel. Ennek egyik oka az lehet, hogy nem logikai kapcsolat tartja össze őket, hanem a tradíció, a közös történeti eredet. A szűkebb értelmezés igazán komoly teret akkor nyert, amikor az oppozíciós értelmezés a XVIII. században mozgósította szellemi erőit. A „felvilágosodás” - kijelölve magát az értelmezés egyetlen letéteményesének -, megfogalmazta azokat az elveket, amelyek alapján valamit kulturális értéknek lehet, illetve

³ Szent Ágoston: Sermo LXXXVII. 530-531. in: Jacques-Paul Migne: *Patrologiae latina cursus completus ... series prima*, 38. kötet 530-531. I. Párizs, 1841.

szabad nevezni. A radikális kritika segítségével lerombolják, és szellemi értelemben megsemmisítik az „irracionális előítéleteket”, majd a romokon megteremtik a „ráció világát”. Ebben a világban nem a tradíció követése a cél, nem az elődök felhalmozott tapasztalatának felhasználása, nem a minta követése, hanem a racionális újítás, amely kitágítja az emberi tökéletesíthetőség horizontját szinte a végtelenig. A destruktív kritika eltakarított minden akadályt ez elől a program elől, és innentől kezdve csak az emberi ész által kijelölt úton haladunk az ember legmagasabb rendű létformája felé. Ez a felvilágosodás programja. Ez a program jelentősen befolyásolja, hogy a kultúra körébe mi tartozhat. A magas kultúrának a változást, a fejlődést kell szolgálnia, tehát csak olyan tevékenységek tartozhatnak ide, amelyek univerzálisan érvényes célokat követnek. Továbbá ezeknek a tevékenységeknek produktívnak kell lenniük, tehát tartalmazniuk kell a kreativitás követelményét is. Ezeknek a feltételeknek leginkább a modern tudomány felel meg. A magas kultúra elvárásait a mai világban elsősorban a modern tudomány elégíti ki. Nem véletlen, hogy amíg a felvilágosodás előtt a tudomány mellett egyenrangúan állt a művészet és a vallás is a világértelmezések lehetséges és szükséges eszközeként, addig manapság csak a tudomány rendelkezik meg nem kérdőjelezhető legitimitációval az érvényes igazságok kimondására. Azonban nem csak a kultúra tartalma és a kultúrát elsajátító tevékenység – műveltség – jelentése változott, hanem a tudomány sem az ma már, ami volt.

Arisztotelész a tudományos ismeretet episztemének tekintette, amit a latinban scientiának fordítottak, és elsősorban szubjektív terminusokban határozta meg. Az episztemé magasabb rendű módja annak, hogy az egyén valaminek az igazságát megragadja. Egy aktív tevékenység, amelynek az eredménye tartós és szilárd készség. A léleknek öt megnyilvánulási formája van, amivel igazságokat ki lehet fejteni: a mesterség, a tudomány, az okosság, a bölcsesség, és az ész. Tudományos megismerésünk tárgya másképp, mint ahogy van, nem is lehet, tehát a tudomány tárgya szükségszerűen létezik és örök.⁴ A tudomány olyan adottság, amelynek segítségével, a bölcsességhez tartozó alapelvekből levezetett, szükségszerű és egyetemes tudásra és belátásra tehetünk szert. Arisztotelész –és a görög klasszikusok általában– a világra irányuló lelki beállítottság különböző formáiként értelmezték a tudás különböző típusait. Az egyén lelki épülésének az volt az értelme, hogy az illető hogyan tud a kozmosz rendjébe beilleszkedni. Mai világunk egyszerűbb szóhasználatára lefordítva ez azt jelenti, hogy az ész, a tudomány vagy a bölcsesség, mint a tudás különböző típusai arra szolgálnak, hogy szellemi, lelki

⁴ Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. 1139b. Európa. Budapest. 1987. 159-160. l.

és erkölcsi értelemben is segítsék az embert, abban, hogy megtalálja a helyét a világban. Könnyen belátható a fogalmi rokonság Arisztotelész és Szent Ágoston között, azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy a szellemi és lelki épülés tárgyát – ha tetszik a tant – másképpen fogalmazzák meg.

Arisztotelész gondolataiból még egy igen fontos dologra következtethetünk, arra, hogy a tevékenység, amelyet tudományosnak nevezhetünk, olyan dolgokra vonatkozik, amik nem befolyásolhatók. Azért nem befolyásolhatók, mert szükségszerű és örök dolgokra irányul. Tudománnyal tehát nem más cél érdekében foglalkozunk, hanem önmagáért, ha tetszik a tudásért magáért.⁵ Mondhatnánk erre, hogy ez hiúság, a tudás öncélú keresése nem igazolható társadalmilag csak az egyén önző szenvedélyeit elégíti ki. Mondhatnánk, de nem biztos, hogy bölcsen tennénk, mert az igazság ebben az esetben is bonyolultabb. Kétségtelen, hogy a mai modern tudományfelfogásnak éppen ez az oppozíció az egyik kardinális alapelve, tehát, hogy a tudásvágy és a tudományos tevékenység csak akkor igazolható, ha eredménye instrumentális. A modern tudományosság „alapító atyái” ezt egyértelműen ki is mondták. A tudomány feladata, „hogy megalapozza és kiterjessze maga az emberi nem hatalmát és uralmát a természet felett”⁶. Mindezt azért, „hogy ezzel a természetnek mintegy uraivá és birtokosaivá”⁷ legyünk. Visszavonhatatlanul belépett a tudomány történetébe - a technika képében - a korábban megvetett műszaki ismeret. Milyen érdekes és ugyanakkor árulkodó, hogy az újkori tudományok két egymással ellentétes és szinte mindenben összeegyeztethetetlen módszere az empirista (Bacon) és a racionalista (Descartes) ebben a kérdésben – nevezetesen a technika fejlődése, és a természet feletti hatalom kiterjesztésének összefüggéseiben – milyen békésen és harmonikusan kiegészítik egymást. A műszaki ismeretek megállíthatatlanul törtek be a kultúra bástyái mögé és óriási hatást gyakoroltak az újkor emberének szellemére. A műszaki és technikai újítások társadalmi elismertséget, és sokszor nem elhanyagolható hasznot hoztak a feltalálóknak, akik nagyon rövid időn belül a tudós, sőt az „igazi tudós” megtisztelő címet kapták meg a halás néptől. A műszaki ismeretek bővülése, a technika fejlődése kellemesebbé és kényelmesebbé tette az életet. De az új technikai kultúra legfontosabb hatását mégsem gyakorlati eredményességével érte el, hanem azzal a destruktív kritikával, amellyel elsöpörte az addig uralkodó tudomány és kultúra fogalmat. Bacon szellemesnek szánt hasonlata, amelyben a hagyományos tudományt – az igazságot és a tudást önmagáért kereső szellemi

⁵ Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. 1177a-1178a. Európa, Budapest. 1987. 292-295. l.

⁶ Bacon, Francis: *Novum Organum*. 1954. Művelt Nép Könyvkiadó. Budapest.

⁷ Descartes, René: *Értekezés a módszerről*. 1991. Kossuth. Budapest. 1991. 76.l.

tevékenységet – a kurtizán munkájához hasonlította, merthogy csak az öncélú szellemi kielégülést szolgálja, szemben a műszaki tudással, amely a „szaporodást”. Ez a hasonlat is sántít, mert a szaporodás, értsd az anyagi haszon, a kurtizánnak volt fontos, és nem a szellemi kielégülést keresőnek, de tudjuk, minden hasonlat sántít. A néhány száz év alatt végbe ment szociokulturális változás gyökeresen új pragmatikus és technológiai viszonyt alakított ki a természettel szemben. Már nem az ókori és középkori hozzáállás (ars) a követendő, miszerint a természetet utánozva ismerjük meg, hanem új formák termelésével. Ez a termelés pedig a természet tehetetlen anyagainak kihasználásával és a természet saját, de a műszaki kultúra által, az ember számára elsajátított törvényeinek segítségével megy végbe. Ezeket a folyamatokat segíti a szekularizáció is.

Az újkor új tudósai abban egyetértettek, hogy mit kell elutasítani és kizárni világszemléletükből. Természetesen a „sötét középkort” is uraló klasszikus tudomány és kultúra felfogást. A spekulációk helyett a tényekre kell alapozni. A tények valami olyan dolgok, amiket gyűjteni lehet és kell is, mert azok hordozzák az igazságot. Így kerül egyre előkelőbb helyre a tudományok világában a természet törvényeit kutató tudós. A hagyományos műveltségeszmény mellett megjelenik a műszaki kultúra és a természettudományos műveltség is, sőt egyre nagyobb szeletet hasít ki magának a kultúra világából.

Gondolatmenetünket azzal kezdtük, hogy a műveltség, a művelődés aktív szellemi tevékenység, amely a kultúrára, mint elsajátítandó tárgyra irányul. Tehát nem mindegy, hogy a kultúra egésze mit tartalmaz, mit fogad be. Úgy tűnik a vallás végérvényesen elveszítette létjogosultságát, a mai világ a tudományos technológiai utópiát építi, és már csak az a kérdés marad, mi lesz a művészetekkel? Ezt a kérdést azért is jogosult feltenni, mert látszólag a „művészet” még mindig a kulturális kánon része, ellentétben a vallással, valahogy még tartja állásait. Ez persze lehet, hogy csak a látszat. A modernitásra és a mai tudományos gondolkodásra oly nagy hatással lévő August Comte szerint „a civilizáció, kifejesztve az embernek a külvilágra gyakorolt hatását, úgy tűnik, kezdetben az anyagi létre kell koncentrálnia a figyelmét, ennek fenntartása és javítása látszik a legtöbb társadalmi tevékenység fő tárgyát képezni.”⁸ Tehát először a társadalom materiális alapjainak megteremtése és biztosítása a legfontosabb, a természettel szemben is akár, utána a társadalom integrációjához elengedhetetlen szellemi

⁸ Comte, August: Pozitív filozófia. Ötvenyedik lecke. in: Huszár Tibor– Somlai Péter (szerk.): *Szociológiatörténeti szöveggyűjtemény* Nemzeti Könyvkiadó 1993. Budapest. 13. l.

javak karbantartása következhet. Jellemző, hogy Comte számára e szellemi javak nem a művészet berkeiből, hanem a pozitív tudományból származnak, és működési logikájuk az egyházakét utánozza. Megingathatatlan és egyöntetű hit a tudományban! Ez Comte szerint a modern világ integrációjának és élıhetőségének titka. És a modern világ – úgy tűnik – megfogadja Comte tanácsát. Vallásos hitre szükség van, csak a hit tartalma és tárgya megváltozik. Nem a transzcendens teremtı lesz a hódolat tárgya, hanem az ember saját intellektusa, és önmaga kognitív képességeibe vetett hite! Azt is mondhatnánk, hogy a modern ember önmagát imádja vallásos áhitattal. Ezt az állapotot kell, kifejezze a művészet is. Csak akkor kerülhet be a kultúra definíciójába és lehet tárgya annak a tevékenységnek, amit a műveltség megszerzésének nevezünk.

A műveltség célterülete a kultúra, ha nem is az „egész”, mert hiszen minden műveltség csak részben fedi le azt, amit a kultúra egésze kínál. A kultúra - vagy mondhatjuk így is - a kulturális kánon tartalma azonban az idők folyamán jelentősen megváltozott. A legfontosabb változás az, hogy az ember lelki és erkölcsi öncélú „önfejlesztésének” a kíváncsian kikerült a kánonból és ennek következtében a művelt ember meghatározásából is. Nincs haszna az ilyen típusú „műveltségnek”. Fentebb jeleztem már, hogy ez a megközelítés egyesek szerint alapvetően téves. A „haszonmaximalizáló” nézőpontból és logikából sem problémamentes minden kétséget kizárólag igazolni. A természeti és társadalmi javak száma és mennyisége egy adott történelmi pillanatban véges. Az ebből való egyéni elsajátítás azzal jár, hogy a többieknek kevesebb marad. Pénzből vagy ásványkincsekből minél több van egyeseknek, annál kevesebb jut a többieknek. Ami tehát az egyik embert gazdagítja, a többieket nem – sőt. Az öncélú művelődés és különösen annak eredménye, hogy a művelt és erkölcsös ember gazdagodik tudása és erkölcsi tartása következtében, de nem vesz el semmit, különösen nem vesz el lehetőséget másoktól, hogy ők is „gazdagodjanak”. De még csak nem is kell, hogy mások erőfeszítéseket tegyenek önmaguk szellemi tökéletesítésére, mert már azzal gazdagabbak lettek, hogy a környezetükben művelt és „jó” emberek sokasága él. Tehát a gazdagodásnak nincs felső határa, amennyiben egyesek műveltebbek másoknál ez másoknak nem feltétlenül hátrány – sőt előnyükre is válhat, szemben a külső javak (pénz, stb.) elosztási lehetőségeivel.⁹ A modern kultúra fogalmába tehát egy olyan tudomány felfogás került be, amely egyértelműen instrumentális, a tudományos eredményt a siker és a haszonmaximalizáció dimenziójában méri. A vallás csak egy önmagából

⁹ MacIntyre, Alasdair: *Az erény nyomában*. XIV. fej. Osiris Budapest. 1999. 244-274. l.

kifogatott, tartalmilag megsemmisített, korábbi céljával ellentétes értelemben maradhatott a kánon része, és akkor is csak, mint a tudomány társadalmi integrációs szerepének biztosítására szolgáló elv. Valamiben hinni kell, és ehhez egy megfellebbezhetetlen szellemi autoritásra is szükség van – akadémiai rendszere – vagyis leginkább az egyházi szervezeti rendet örökölte, illetve irigyelte el a tudomány. A művészet a populáris tömegkultúra képében van jelen, annak ellenére, hogy nyomokban és zárványként élnek még a hagyományos műalkotások iránti nosztalgiaik, de ezek is csak azt teszik lehetővé, hogy a klasszikus műalkotások valamilyen tömegkulturális összefüggésben kerülhessenek a kánonba.

Hol szerezzük meg a műveltségünket? Minden társadalom gondoskodik valahogyan arról, hogy a kinevezett kulturális kánont tovább adja. A modern korban ennek legfőbb terepe – legalábbis a legutóbbi időkhöz – az iskola volt. A műveltség kérdését boncolgatva, számunkra az lehet a legfontosabb kérdés, hogy mit tanítson az iskola. Valakik, valahol ezt a kulturális kánont kijelölik, és az iskola azt megtanítja. Mindkét szempont fontos, tehát van a kijelölt anyag és azt meg kell tanulni. Senki nem lesz művelt, ha nem tesz érte erőfeszítéseket. Vagyis a műveltség megszerzése munkával jár. Ezt a munkát döntő részben az iskolában, vagy legalábbis az iskolai elvárásokkal összefüggésben kéne elvégezni. De vajon az iskola elvárásai megfelelnek-e a műveltség eszményeknek? Mire képezzen az iskola, és hogyan? Azt mondhatjuk, hogy a kulturális kánont adja át. Feltehetjük a kérdést, ha valaki az iskolai tanulmányai során a sikerességhez szükséges készségeket sajátítja el, őt lehet-e pusztán az elért „eredménye” alapján műveltnek tekinteni? Karriert csinál, gazdag lesz, és még a magánéletét is jól rendezi. Olyan kompetenciák és tudások birtokában van, ami őt a boldog élethez segítette. Önmagában ez a tény műveltté tette-e őt? Vagy, ha nem, akkor mi alapján mérjük, vagy ítéljük meg a műveltséget? Ne feledjük, az iskolarendszerrel kapcsolatos elvárások manapság egyre inkább olyan készségek, ismeretek, kompetenciák tanítását kényszeríti ki, amelyek „gyakorlatiasak”, „problémamegoldóak”, „hasznosíthatóak”, sőt az a legjobb, ha kifejezetten hasznot hozók. Ezen körbe alapvetően kétféle tudáskészlet tartozik, az egyik speciális képességeket takar, sok esetben olyanokat, amelyek maguk is előfeltételeznek speciális készségeket, adottságokat, vagyis nehezen tanulhatók. A másik azokat a tudáskészleteket jelenti, amelyeket a modern technikai civilizáció hasznos, illetve hasznosítható ismeretként elfogad, vagy még inkább elvár! Az „igazság” tudásáért, illetve a „szépség” élvezetéért, a „tudásért” önmagáért senki ne törje magát, mert az öncélú tevékenység, azt a modern kor nem legitimálja.

Pedig ha elfogadná, azzal megkönnyíteni az iskola dolgát. A társadalomban meglévő számtalan igazságtalanság egyike az egyenlőtlenségi rendszerekből fakadó hátrány. Az iskolától elvárják, hogy ezeket a hátrányokat kiegyenlítsé, ami teljes képtelenség, de ami fontosabb, hogy a mai iskolát attól a lehetőségtől is megfosztják, amit egyébként meg tudna tenni. Nem engedik igazságosnak lenni! Azért nem, mert nem lehetséges a hagyományos humanista műveltségi kánont az iskolákban érvényesülni.

A teljesítmény az iskolai minősítés alapja – ideáltipikus esetben.¹⁰ A jó teljesítmény alapja a jó képesség. Képesség azonban sokféle lehet, egyeseknek több van belőle másoknak kevesebb, sőt bizonyos területeken jó képességekkel rendelkező tanulók más helyeken nem tudnak megfelelő teljesíteni, mert nincs meg a „képességük”. Ezt a fajta képesség hiányt, vagy adottság hiányt csak esetlegesen és hiányosan válthatja ki egyfajta speciális intelligencia nyelvi, kommunikációs vagy szociális. A pusztán a képességeken, és az adottságokon alapuló minősítés tehát igazságtalan, de szerencsére van egy kiegészítő szempont is, ez pedig a szorgalom. Addig, amíg a képesség elosztása a természet szeszélyén, vagy az isteni jókedven múlik, a szorgalom viszont mindenki számára elérhető megoldás, mert a szabad akarat következménye. Kompenzálhatja a képességekben meglévő egyenlőtlenséget. A szorgalom számára legfontosabb tudáskészletek azonban azok, amelyeket a modern kultúra nem preferál, amikről manapság lenézően „lexikális” tudásként szoktak beszélni. Versek, évszámok, ma már lényegtelennek minősített életművel rendelkező emberek neve, születési évszámai, de ebbe a körbe tartozik a matematikai típusfeladatok állandó gyakoroltatása is. Vagyis mindaz, amit a hagyományos klasszikus műveltség részének tekintettünk, de ma már csak nem hasznosítható tudást ad át, vagyis felesleges. Ezzel a feleslegessé minősítéssel együtt, elvesztettük az egyik legfontosabb pedagógiai eszközt a teljesítmény igazságos megítélésre, és ezzel együtt arra is, hogy a diákok jó okkal gondolhassák azt, hogy az önépítő erőfeszítés, a tudáson kívül az erkölcsöt is nemesíti. Nem csak műveltebb, hanem erkölcsösebb emberré is nevel a szorgalom.

Ezek után vizsgáljuk meg a bevezetőben érintett három szempont alapján a kérdőívben olvasható válaszokat. A kérdés pontosan úgy szólt, hogy: *„Kérem fogalmazza meg, mit jelent Ön számára az általános műveltség, illetve milyen könyveket szeret olvasni és miért?”*

¹⁰ Knausz Imre: *Műveltség és demokrácia*, Budapest, 2010.

Elemzésünket kezdjük egy több szempontból is jellemző és tanulságos válasszal. *„Az általános műveltség az, amikor az ember minden témához hozzá tud szólni.”* Magas absztraktságában is igen tanulságos mondat. Nincs személyes alany – az ember úgy általában –, nincs hozzárendelés – szerintem, vagy egyetértek azokkal, akik szerint – hanem mindenhez hozzá tud szólni, jelentsen ez a „minden” bármit is. Az általános műveltség általános definíciója. Az sajnos nem került a definícióba, hogy az ember szólásának értelme is kell, hogy legyen, de ezt vegyük úgy, hogy „magától értetődik”. A hozzá szólni tudás önmagában értelemtelítette teszi a kommunikációt. Még akkor is, ha teszem fel az illető butaságokat beszél. Értelme akkor is van – maga a butaság. De van kommunikáció, és ez a lényeg. A válaszok nagy számában a kommunikációra való képesség az általános műveltség első számú szempontja. Ez a típus jelentős számban jelenik meg a válaszokban attól függetlenül, hogy mely kar hallgatója volt a kérdőív kitöltője. Ennek a típusnak vannak variációi, mint például: *„Az általános műveltség azt jelenti, hogy képesek vagyunk kommunikálni az emberek többségét érintő témákról”,* vagy *„az általános műveltség abban nyilvánul meg, hogy az ember helyesen és választékosan tud írni, beszélni bármilyen témával kapcsolatban”.* A példákat még hosszasan idézhetném, különböző karok diákjainak válaszaiból. A kommunikáció képesség tehát fontos. Ezt megállapíthatjuk, és két tényezőt elemezhetünk részletesebben is ennek következtében. Az egyik maga a kommunikáció mibenléte, pontosabban az, hogy a diákok mit tekintenek kommunikációnak. A másik a kommunikáló szubjektív nézőpontja, vagyis az, hogy inkább „látszani”, mint „létezni” egy szituációban. A fentebb idézet két mondat árulkodó, mert egymást pontosítják. A „bármely téma” helyett a „többséget érintő témák” jelennek meg. Azt is elég nehéz definiálni, hogy mi a többséget érintő téma, de mindenesetre szűkebb lehet, mint a bármely téma. A másik pedig, hogy kommunikálni nem más, mint a választékosan beszélni. Felmerül a kérdés, hogy a kommunikál, illetve hozzászól típusú cselekvések hagyományos interakciós formában zajlanak-e le? Tehát az egyidejű fizikai és szellemi jelenlét része-e a fogalomnak, vagy csak „kommunikálunk”, ahogy éppen a körülmények adják? Nem magától értetődik, hogy a kommunikáció nem a virtuális térben zajlik, több értelemben is. Egyrészt az informatikai rendszerek fejlettsége miatt egyáltalában nem szükségszerű a face to face kapcsolat, másrészt a „ügy” vagy „téma”, amihez hozzászólunk sem biztos, hogy valóságos. Ha ez a két szempont még össze is csúszik, tehát a mesterséges távkapcsolat és a virtuális valóság, akkor igen izgalmas jelenségekkel találjuk szembe magunkat. A diákok generációja készen kapta a hagyományos szóbeli kommunikációtól eltérő jellegű „elektronikus” kommunikáció lehetőségét. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a fizikai és

szellemi jelenléte együtt megkívánó hagyományos kommunikáció lehetőségei beszűkültek. Felületes elemzéssel arra a következtetésre juthatunk, hogy mivel általában a kommunikációs lehetőségek, eszközök és alkalmak is bővültek, maga a kommunikáció is kiterjedtebb lett, illetve lesz, mind a témákat, mind a résztvevőket, mind a tartalmi mélységeket illetőleg. De ez nincs így! Éppen ellenkezőleg, szűkül szinte minden szempontból a kommunikációs univerzum. Ennek titkát pedig a fizikai és a szellemi jelenléte szétválaszthatóságában találjuk. Kétségtelen, hogy bárkit, bárhol legyen is, az informatikai eszközök segítségével meg lehet találni. Ezt persze előnyként is személhetjük, tehát bárhol legyen is, bármilyen távol legyen is, el lehet érni, és lehet vele kommunikálni. Ugyanakkor azonban ott, ahol van, onnan éppen azzal az aktussal, amivel bevonjuk egy távkommunikációba, ki is emeljük a tényleges fizikai és szellemi jelenléte együttesen biztosító interakcióból. Vagyis fizikailag jelen lesz, de szellemileg már nem, és abba a kommunikációs struktúrába ahova „áthívjuk” szellemileg jelen lesz – talán – de fizikailag nem. Vagyis a személyiség egésze egyik kapcsolatban sincs megjelenítve. Torzó marad. De mi köze mindennek a műveltséghez? Nagyon is van köze. Tudniillik, csak az ilyen torz kommunikációs struktúrákban lehetséges „mindenhez értelmesen hozzászólni”. Mégpedig azért mert az „értelem” kategóriája radikális jelentésváltozáson esik, illetve esett át, éppen az infokommunikáció hatására. Amíg a hagyományos műveltségesezmény létezett, addig a „mindenhez hozzászólót”, és „mindenhez értőt” tekintették félműveltnek. A művelt explicitté tette, ha valamihez nem értett, és nem „szólt hozzá” a dologhoz. Az előzetes jelentéskonstrukciókat és értelemadásokat nem tette magáévá, tehát nem is tudta bővíteni a szóban forgó „ügy” jelentés és értelmezéstartományát. Ezzel tisztában is volt, mert tudta, hogy mit tud, következképpen azt is tudta, hogy mi az, amiről nem tud. Továbbá nem volt eszmény „látszani”, ezzel szemben érték volt „létezni”, „lenni”, vagy ha konkretizáljuk, érték volt „tudni” valamit! Manapság „látszani” kell tudni! A mai diákok úgy tűnik, azt tekintik általános tudásnak, ha valaki „jelen tud lenni”, rendelkezik azzal a tudással, hogy láttassa magát. Ha valamilyen speciális tudása vagy képessége van, az is csak akkor érték, ha láthatóvá tudja tenni. Az önmagáért való tudás humanista eszménye atavisztikus, a fiatalok szerint semmire sem jó, viszont elveszi az energiákat a látszani tudás elől.

„Semmiképpen nem tartom kiemelkedően fontosnak az irodalmi, történelmi és topográfiai műveltséget. Az lexikális tudás, általában és önmagában nem értékes. A fontos az, hogy az ember érdeklődjön, legyen nyitott mindenre - olyasmire is, ami eddigi elképzeléseivel ütközik. Legyen bizonyos témákban kielégíthetetlen tudásvágya, akarjon ezekben alkotni, és fejlődni. Gondolkodjon, legyen kreatív.” (gépész hallgató)

„Gyakran általános műveltségnek nevezünk olyan adatokat, melyek a hétköznapi életben gyakorlatilag haszontalanok. Ilyen lehet egy 150 évvel ezelőtt élt író művének ismerete vagy egy dátum (trianoni békeszerződés) és a hozzá kötődő esemény, melyek ismeretének hiányát gyakran rendkívül fontosnak tartják, azonban sajnos teljesen felesleges olyasvalaki számára, akinek nem tartozik sem a munkájához, sem a hobbijához.” (gazdász hallgató)

A fenti két idézet bizonyos értelemben kivétel. Elsősorban azért, mert meglepően világosan és egyértelműen fogalmazza meg a hagyományos műveltségesszménnyel szembeni averziókat. A válaszok döntő többsége ezzel szemben csak közvetve – ha tetszik implicite – tartalmazza mindezt, azzal a megoldással, amit műveltségként megfogalmaznak, abba a hagyományos elemek – amiket itt felsorolva olvashatunk – nem férnek bele. És azért nem férnek bele, mert fölöslegesek.

Mindez összefügg azzal is, amit a diákok olvasmányaikról mondanak. A beérkezett több száz válasz egyike sem tartalmazza egyetlen klasszikusnak tekinthető író vagy költő nevét sem. Sem Shakespeare sem Dosztojevszkij, sem Balzac, sem Goethe, sem Tolsztoj, sem Csehov, sem Mann, sem Jókai, sem Mikszáth, sem Móricz, sem Kosztolányi sem senki. Egyszer előfordul Eszterházy Péter, Janikovszki Éva, Victor Hugo – ez utóbbi kettő egy válaszban – és Szabó Magda. Nem az az érdekes, hogy őket említik, hanem az az érdekes, akiket nem említenek. Van helyette Brian Tracy, és sok, sok fantasy és sci-fi.

A válaszok másik nagy típusa szemmel láthatólag nem tudott megszabadulni a hagyományos műveltségesszmény töredékes maradványaitól. Ezek a válaszok a műveltséget azonosították az iskolai tananyagok tartalmával. Általában a középiskolai tantárgyak elvárásait – legalább részben – kérik számon az általánosan művelt embertől, de van, aki megelégszik az általános iskola ötödik, hatodik osztályáig tanultakkal. Ezekből a válaszokból is kiderül azonban, hogy a hagyománynak csak egy részét tekintik valós elemnek, és hiányzik a „művelté válás” két fontos, egykoron szükségesnek tekintett feltétele, az önépítés és az erkölcsi „tudás”. Ez azért volt fontos, mert az erkölcsi tudás tette lehetővé az anyag konkrét alkalmazhatóságát. Ezt váltotta fel manapság a kompetencia. A diákok a kor szellemének megfelelően válaszolnak a kérdésre, azt adják vissza, amit a mai iskolarendszerben elsajátítottak. Tulajdonképpen a kor elvárásainak és színvonalának megfelelő válaszokat kaptunk. A modern kultúra ismeretanyaga a használható és gyakorlati előnyökre váltható tudást jelenti. Ez jelenik meg a válaszokban. Az információszerzés, a jó kommunikációs készség és a „jelenlét” tudása, ez elengedhetetlen a mai világban. A diákok is

ebben szeretnének jól teljesíteni. Ezen kívül, a klasszikus tudás, a hagyományos műveltség ismeretanyaga már luxus, arra nem feltétlenül jut idő és energia.

Meg kell még említenünk, hogy az olvasmányok között feltűnően sok a sci-fi és a fantasy. Ez a körülmény külön elemző tanulmányt érdemelne, itt meg kell elégednünk néhány megjegyzéssel. Feltételezhetjük, hogy a fiatalok nem csak a kommunikációs térben, hanem az élet egyéb területein is vonzódnak a virtuális valósághoz. Ez a két jellegzetesség – a kommunikációs térszabadsága, vagy pontosabban korlátatlansága, és a valóság átdimenzionálása – összefüggése, egymás melletti erős megjelenése, nem lehet véletlen. A társadalmi és természeti valóságnak a művelődéstörténetben – és tegyük hozzá, hogy a tudományban – eddig felhalmozott értelmezése nem kielégítő számukra, nem találnak megfelelő válaszokat. Ez a válasznélküliség talán abból a sajátos helyzetből fakad, amit a modern kultúra és benne a tudomány sugall illetve elvár. Azonosulni kell egy még nem létező világgal, a felvilágosodás utópiájával, a még meg nem valósult tökéletes társadalommal. Képességeinket és tudásunkat egy olyan világ szolgálatába kell állítanunk, amely még nincs kész, és amely sokféle lehet, különösen sokféle lehet a hozzá vezető út. Mindez tulajdonképpen egy permanens anomiás állapotot idéz elő. Ebből az is következik, hogy előre nem látható kérdések és bonyodalmak állhatnak elő, amelyekre a választ a különleges képességek és a kreativitás, az újító készség együttes működése adhatja meg. Az új és ismeretlen kihívások, új és eddig meg nem talált válaszokat igényelnek. Erre kell felkészíteni az új generációt, nem pedig a tradíció statikus – vagy annak tűnő – használatára. Az új műveltségtermény a jövő még nem ismert kérdéseire és problémáira adandó új, még nem ismert válaszok megadásának képessége. Nem kell aggódnunk, a válaszok jelentős részében ez tükröződik! Jó úton haladunk?

Irodalom

- Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. 1177a-1178a. Európa, Budapest. 1987.
- Bacon, Francis: *Novum Organum*. Művelt Nép Könyvkiadó. Budapest. 1954.
- Cicero, Marcus Tullius: *Tusculumi eszmecsere*. Allprint. Budapest. 2004.
- Comte, August: Pozitív filozófia. Ötvenegyedik lecke. in: Huszár Tibor– Somlai Péter (szerk): *Szociológiatörténeti szöveggyűjtemény* Nemzeti Könyvkiadó 1993. Budapest.
- Descartes, René: *Értekezés a módszerről*. 1991. Kossuth. Budapest. 1991.
- Knausz Imre: *Műveltség és demokrácia*, Budapest, 2010.

MacIntyre, Alasdair: *Az erény nyomában*. Osiris Budapest. 1999.

Szent Ágoston: Sermo LXXXVII. in: Jacques-Paul Migne: *Patrologiae latina cursus completus ... series prima*, 38. kötet Párizs, 1841.

Szabó-Tóth Kinga

Rongyszőnyeg vagy patchwork? Társadalmi együttélési formák és normák, együttélési simulások és konfliktusok multikulturális környezetben - Egy társadalmi innováció háttere¹

The aim of the paper is to present one of our project (EFOP-3.6.2- 16-2017- 00007) dealing with the exploration and background of social conflicts in the North Hungary Region.

We would like to highlight the conceptualization of the research project as well as to give some insight into the nature of social conflicts and the planned activities of the project during its 3 years term.

Keywords: social innovation, social conflicts, applied social research conflict theory

I. Bevezető

Régóta dédelgetett álmunk vált valóra azzal, hogy 2017 júliusával elnyertünk egy 3 évre szóló projektet társadalmi konfliktusok elemzésére, előrejelzésére valamint különböző természetű konfliktusok lehetséges megoldásaira az Észak-magyarországi régióban.

A társadalmi konfliktusokat mikro-, mező- és makroszinten is elemezzük, regionális szinten meglévő adatok alapján településszintű adatbázist létrehozva, majd kutatásunk települési fókuszát szűkítve 50 település vonatkozásában még részletesebb bemutatásra törekedve és 5 kiválasztott

¹A kutatást az EFOP-3.6.2- 16-2017- 00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul.

településen kvalitatív mélyfúrásokat végezve a konfliktusok jobb megértése érdekében – adattárházunkat folyamatosan, kvantitatív és kvalitatív adatokkal is bővítve.

Mindezekon felül a pályázat keretében lehetőségünk nyílik arra is, hogy a konfliktusokat térben is modellezve, térinformatikai digitális térképeken is megjeleníthessük – bemutatva kialakulásuk okait, működésük jellegzetességeit és egyfajta „kottát” adva lezajlásuk jellegzetes folyamatairól - megoldásukat, feloldásukat segítve a döntéshozók (települési polgármesterek, helyi közösségek, csoportok) számára.

Jelen írásban ennek a társadalmi innovációnak a hátterét, a mögötte álló kutatás koncepcióját és 3 éves projektünk főbb, tervezett történéseit mutatom be.

II. A projekt alapkoncepciója

Alap kutatásunk célja a társadalmi konfliktusok természetének jobb megértése és szisztematikus leírása az Észak-magyarországi Régióban - azok kezelése és javaslattétel a különféle típusú és természetű társadalmi konfliktusok lehetséges kezelésére.

Szeretnénk elérni, hogy a fejlődésben végzetesen elmaradott, önerőből kilábalni képtelen térségekre jellemző negatív eszkaláció megállításához szükséges közpolitikai döntések megtámogatására egy konstans, megbízható, sokdimenziós, empirikus adatokra épülő eszközt (módszertant, eljárásmodot) biztosítsunk - társadalmi innováció keretében, hazai és nemzetközi partnerek bevonásával.

Az általunk kifejlesztett módszertani repertoár (know-how) egyszerre lesz képes társadalmi, gazdasági, társadalomlélektani információk gyűjtésére, kezelésére, ami lehetővé teszi a gazdasági-társadalmi dimenziókban elmaradt fejlődést mutató térségek konfliktuspotenciáljának a felmérését, a konfliktusok modellezését, a kellő időben történő beavatkozást és azok megfelelő mederbe terelését.

A fejlesztés az Észak-magyarországi régióban valósul meg a projekt futamideje alatt, de megtörténik a tapasztalatok átadása is, így, mint jó gyakorlat implementációja megvalósulhat. A célzott alap kutatás eredményeképpen megvalósuló konfliktus-előrejelző és kezelő társadalmi innovációs modell alkalmas arra is a későbbiekben, hogy az üzleti szféra bekapcsolásával egy fenntartható adat-alapú gazdasági, társadalmi, üzleti és közpolitikai tervezési és döntéstámogató modell jöjjön létre, mely Magyarország és az Európai Unió más, fejlődésben lemaradt térségei számára is felhasználható lehet.

A konfliktusok előrejelzése és szabályozott keretek között tartása a gazdaságélénkítésnek és a munkahelyteremtésnek nemcsak a piaci mechanizmusok vonatkozásban fontos feltétele, hanem az állami, térségi, helyi közmunkának, közalkalmazásnak, közösségi típusú gazdasági programoknak is. Így különösen a helyi szövetkezésnek, a helyi termékek forgalmazásának és más hasonló társadalmi és gazdasági innovációknak nélkülözhetetlen eleme a konfliktus előrejelzésen alapuló sikeres konfliktuskezelés.

III. Előzmények - konfliktusfogalmak

A konfliktuskutatás nagyon kurrens téma a nemzetközi porondon is, nincsenek azonban olyan kutatások, melyek társadalmi konfliktusok szociológiai előrejelzésével foglalkoznának. Egyetlen olyan kutatás létezik, amely pszichológiai módszerek segítségével próbálja az – elsősorban etnikai – konfliktusokat mérni. Ezt a kutatást Bordás Sándor és Huncik Péter jegyzi. (Bordás – Huncik, 1999.)

A konfliktusok strukturális és szociokulturális összefüggéseit számos szociológus vizsgálta már. (Dahrendorf, 1994, 1997; Lenski, 1984.)

A következő ábra összefoglaló jelleggel szemlélteti azt, hogy az egyes társadalomelméletek hogyan, miként kezelik a társadalmi konfliktusokat. Az ábra a konfliktusok vonatkozásában azokat kétféle metszetben is kezeli: a mindennapi életben megjelenőkkel éppúgy foglalkozik, mint a modellben nagyobb horderejűnek nevezett csoport és rétegek közötti illetve társadalmi konfliktusokkal. A másik vonatkozásban a konfliktusokat az ábra alapján látható módon lehet értelmezni olyanként, ami ritkán, illetve olyanként, ami széles körben elterjedten gyakran fordul elő.

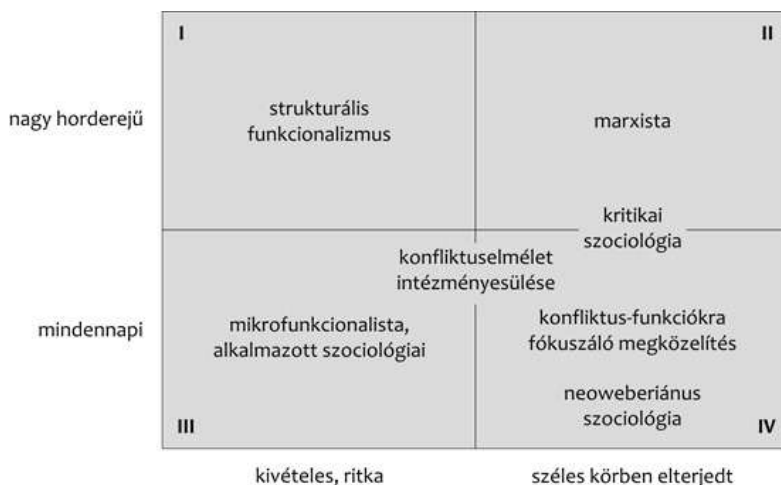
A strukturalista-funkcionalista társadalomelméletek az úgynevezett harmóniaelméletek közé tartoznak. Az elmélet két legmarkánsabb képviselője és egyben egy azt nagymértékben megalapozó és meghatározó tanulmány szerzője, K. Davis és W. E. Moore amellett érvel, hogy minden, ami van a társadalomban, az funkcionálisan szükségszerű. A társadalmi egyenlőtlenségek rendszere azért alakult ki és azért fontos, mert alapvetően a társadalmi hasznosságot, fontosságot tükrözi és ezzel együtt motivál a magasabb pozíción elérésére. Az elmélet a konfliktusokkal nem igazán számol, azokat kivételesnek tartja.

A marxista jellegű konfliktuselméletek a konfliktusokat alapvetőnek tartják a társadalom fejlődése szempontjából. Az osztályok közötti harc a társadalmi változás, fejlődés mozgatóereje és segítségével valósítható meg az igazságos társadalom.

Az ábrán a III. csoportba tartozó elméleteket az köti össze, hogy a konfliktusokat a mindennapok szintjén elemzik, és arra fókuszálnak, hogy azok hogyan tudják a társadalmi rendet, a közösség rendjét időről-időre felborítani, és hogy ezeknek az akcióknak milyen szükségszerű funkciója lehet.

Végül a IV. csoportba olyan elképzelések kerültek, melyekben közös a konfliktusok okának, természetének, hajtóerejének jobb megértése és az okokból való levezetése.

1. ábra. Társadalomelméletek és konfliktusfelfogások

Forrás: Csizmadia, 2014

Mint ahogyan a fenti összegző elemzésből is érzékelhető, vannak olyan elképzelések, melyek szerint a konfliktusok tétje sokszor a jobb életesély elérése. Az életesélyt több tényező együttesen befolyásolja. Strukturálisan meghatározottak az egyéni cselekvés feltételei, így az adott helyzetben választható cselekvési lehetőségek (Dahrendorf ezeket nevezi opcióknak). (Dahrendorf,1994.) Szociokulturálisan meghatározottak az egyéni cselekvés motivációi és céljai, melyek az életvilág világértelmezési sémáiból és életmintáiból fakadnak (Dahrendorf ezeket ligatúráknak nevezi és megkülönbözteti a kötelezettségeket és a járandóságokat). Valamely egyén, vagy egyének csoportja az életesélyét gyakran csak mások ellenében teheti jobbá. Így a csoportok közötti konfliktusok kialakulásához és a konfliktus erőszakos kezeléséhez általában az vezet, ha nincs lehetőség egyéni szinten a jobb életesély elérésére. (Bordás – Huncik, 1999; Allport, 1977; Hunyady, 1996; Tajfel, 1981.)

A konfliktusok gyakori megjelenési formája a többség és a kisebbség konfliktusa. (Csepeli 2006; Csepeli-Örkény-Székelyi 1997.) Bármely társadalom, így a helyi társadalmak is, többségekre és kisebbségekre oszthatóak bármely társadalmilag releváns szempont alapján. Társadalmilag relevánsnak tekintünk minden olyan szempontot, mely befolyásolja az egyéneknek és csoportjaiknak a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében elfoglalt helyét. A társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében elfoglalt hely szorosan összefügg az életesélyek körével, az egyéni cselekvések játéktérének nagyságával, ami, mint már kifejtettük, a konfliktusok alapvető tétje. Ebből a strukturális helyzetből reálisan is gyakran következik a többség és kisebbség potenciális konfliktushelyzete. Gyakran előfordul az is, hogy a többség saját helyzete romlásának, vagy a várt javulás elmaradásának az okait nem ismeri fel és a valódi összefüggések feltárása helyett elindul a bűnbakképzési mechanizmusa. (Csepeli, 2006, Tajfel, 1981; Hunyady, 1996; Horowitz, 1985.)

A konfliktusok a társadalmi változásokkal, valamint a társadalmi innovációkkal összhangban is elemezhetőek. A társadalmi változásoknak alapvetően két típusát lehet megkülönböztetni: a szakítást és az innovációt. A szakítás rendszerint erőszakos konfliktusrendezéssel valósul meg. Ilyenek a háborúk, a forradalmak, a terrorakciók. A társadalmi innováció a fennálló viszonyok belső transzformálódását jelenti. A konfliktusok kezelése ilyenkor szabályozottan zajlik. A hasonló érdekű, törekvésű egyének megszerveződnek, társadalmi mozgalmakat indítanak. A társadalmi mozgalmak tehát a társadalmi innováció gerjesztői, megvalósítói.

A konfliktusként megjelenő illetve prognosztizálható esetek egy része sem nem adekvát, sem nem inadekvát konfliktus, hanem álkonfliktus. (Buda, 1974.) Az álkonfliktusok előreláthatósága esetén a feladat a nem zéró kimenetelű játszmák felismertetése, annak bizonyítása, hogy vannak olyan társadalmi helyzetek, amikor az egyéni cselekvés játéktérének növelése, a javak allokációjában kedvezőbb pozíció elérése, vagyis a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében magasabb státuszba kerülés, nemcsak mások rovására érhető el, hanem másokkal összefogva közös előnyök érhetőek el, az álkonfliktus szereplői közül mindenki jól járhat.

A konfliktuskutatások központi témája még annak vizsgálata, hogy a konfliktusok, nézeteltérések milyen szinten jelennek meg. (Csizmadia, 2014.) Ennek alapján a konfliktusok megjelenhetnek az egyén szintjén, egyfajta belső konfliktusként, megjelenhetnek személyek közötti szinten, csoport szinten (csoportokon belül illetve csoportok között) közösségek szintjén (közösségen belül, közösségek között), a szervezetek szintjén, társadalmi rétegek között,

települési szinten, regionális, országos vagy globális szinten. Kutatásunk során arra törekszünk, hogy ezen szintek mindegyikén kutassuk a lehetséges konfliktusokat, nézeteltéréseket, de fókuszunkat az egyes települések vizsgálatára helyezzük.

A konfliktuskutatás másik lehetséges metszete annak megjelenési területe. E szempont alapján beszélhetünk az alábbi területekről:

- demográfiai (ez lehet ok, pld egy település elöregedése, de lehet ennek alapján generációs konfliktus)
- vallási
- etnikai természetű
- magánéleti (család, barátok)
- a munkarőpiac, az egészségügy, az oktatás területén megjelenő
- területi-lakóhelyi-szomszédsági
- politikai, érdekképviselési
- gazdasági, vállalkozással összefüggő

Megnyilvánulási formáik alapján a konfliktusok megjelenhetnek ellenséges érzésekként, rosszindulatú híresztelésként/pletykaként, elkerülésként, hátrányos megkülönböztetésként, megnyilvánulhatnak fizikai tettlegességben, üldözésben, kitiltásban, kiírtásban.

Jellemzésüket megtehetjük továbbá olyan ellentétpárok mentén, mint hogy nyílt-lappangó, erőszakos-erőszakmentes, egész közösséget érintő-néhány embert érintő, megoldott-megoldatlan, funkcionális-diszfunkcionális.

IV. A projekt és kutatás célja, tevékenységei

A gazdasági, társadalmi változások hatására az Észak-magyarországi régióban megsokasodtak és elmélyültek a társadalmi konfliktusok. A konfliktusokkal kapcsolatosan számos téves elképzelés rögzült. Sokan minden konfliktusban veszélyforrást, negatív jelenséget látnak. Mások az életesélyek javításának érdekében akkor is konfliktusokat gerjesztenek, amikor azoknak nincs alapja. A konfliktusokban gyakran olyan felek állnak szemben egymással, akik között nincs valóságos érdekellentét, akik egymással együttműködve tudnák hatékonyan érvényesíteni érdekeiket.

A konfliktusok - mint ahogyan azt az előző részből láttuk - különböző strukturális csoportok között alakulhatnak ki, lehetnek etnikai és nemzetiségi, generációs, nemi, gazdasági aktivitás szerinti, szegények és gazdagok közötti konfliktusok, illetve más, éppen a kutatással feltárni szándékolt konfliktusok.

Projektünk interdiszciplináris jelleggel tárja fel az Észak-magyarországi régió településein a kifejtett, a látens és a potenciális konfliktusokat. A kutatási eredmények alapján kifejlesztésre kerül egy konfliktus előrejelző rendszer, egy digitalizált adattár. Ezek készítik elő, alapozzák meg a támogató, konfliktuskezelő humánszolgáltató hálózat kialakítását, melyet hallgatóink és oktatóink segítségével szeretnénk hosszútávon működtetni.

A társadalmi konfliktusok előrejelzésének az a módja és rendszere, ami projektünk során kidolgozunk és a gyakorlatban is alkalmazunk a világon egyedülálló, a következők miatt:

- Projektünk során abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a konfliktusok előrejelzése nem tekinthető marginális célnak, nem egyszerűen a konfliktus által közvetlenül érintettek ügye. A konfliktusok előre jelzése és megfelelő kezelése össztársadalmi szinten alapvető fontosságú politikai, gazdasági és a lakosság életminőségét meghatározó érdek.
- Ezért egy olyan társadalominformatikai rendszert hozunk létre az Észak-magyarországi régióban, amely képes a társadalmi konfliktusok korai előrejelzésére és megfelelő konfliktus-kezelő, döntéstámogató eszközt adna a közpolitikai döntéshozók számára.
- A társadalominformatikai rendszer szükséglet-térképként, közbiztonsági térképként is funkcionálna, így az ebben a térségben befektetni kívánó vállalkozások számára is fontos és hasznos, azaz üzleti célokra is hasznosítható.

- Projektünk segítségével meg lehet akadályozni azt, hogy ne torkolljanak tömeges erőszak alkalmazásba, ne lépjenek ki a szabályozott konfliktuskezelés intézményes kereteiből, ne uralják el a társadalmi létet a felesleges, elkerülhető konfliktusok.
- Projektünk során a konfliktuskezelésnek azokat a formáit állítjuk előtérbe, melyek az erőszak elkerülése mellett olyan társadalmi innovációkat gerjesztenek, amik a gazdasági fejlesztések számára kedvező környezetet biztosítanak, másfelől a konfliktusok szereplőiben tudatosítják, hogy a jobb életesélyek elérésének legjobb módja a gazdasági aktivitás, a sikeres vállalkozás, a sikeres munkavállalás.
- A konfliktusok előrejelzése és szabályozott keretek között tartása a gazdaságélénkítésnek és a munkahelyteremtésnek nemcsak a piaci mechanizmusok vonatkozásban fontos feltétele, hanem az állami, térségi, helyi közmunkának, közalkalmazásnak, közösségi típusú gazdasági programoknak is.
- Projektünk segítségével a konfliktusok kezelhető mederben maradnak, és nem válnak nagyarányú elvándorlást kiváltó tényezővé.
- Annak megvalósítása során krízisintervenciós team-et is kiképzünk és működtetünk, amely segítségével lehetőség lesz a társadalmi konfliktusokba beavatkozva azokat a társadalmi fejlődés és társadalmi innováció szolgálatába állítani.
- Projektünk segítségével a megfelelő konfliktuskezelő módot időben tudjuk kiválasztani, a konfliktuskezelés szabályozott módját tudjuk megvalósítani, a konfliktus konszenzusos megoldásával az általa generált társadalmi innováció az érintettek részvételével valósulhat meg, mely az életesélyek javulásához vezet.
- A fentiek miatt a térségben a társadalmi kohézió és integráció erősödik, kedvező társadalmi és gazdasági változások indulnak el.
- A projekt során folyamatosan térképezzük fel azokat az országokat, melyek hasonló problémákkal küszködve potenciális partnerek lehetnek a társadalmi konfliktus-előrejelző rendszer európai kiterjesztésében.
- A projekt kutatási része kvantitatív és kvalitatív módszerek komplex tárházával valósul meg. Ezáltal garantálható, hogy makro-, mezo- és mikroszinten is megbízható adatokat szerezzünk és a társadalmi konfliktusok természetrajzát megadjuk, valamint, hogy a tipikus konfliktusokat beazonosítva a speciális kezelésükre vonatkozó know-how is megszülessen és alkalmazásra is kerüljön az érintettek bevonásával.

1. táblázat: Tevékenységek éves bontásban

Első év
Workshop a projekt előkészítésére
K+F+I tréning (kutatásmenedzselés, kutatási eredmények kommunikálása, hálózatépítés témakörében)
Adattárház felépítésének megkezdése a konfliktusos területekről: - T-Star adatbázis beszerzése, adatok másodelemzése - Fellelhető egyéb adatbázisok (önkormányzati, megyei, regionális) beszerzése, adatok másodelemzése - Társadalominformatikai térkép készítése az adatokból
- Nagymintás kvantitatív kérdőíves kutatás első hulláma a társadalmi konfliktusok természetének megértésére: - 50 település kiválasztása a régióban - 1000 fős minta kialakítása - Kérdőív kialakítása, tesztelése - SPSS adatfile elkészítése - Kérdezőbiztosok toborzása - Kérdezőbiztosok felkészítése - A kérdőív lekérdezése - -A kérdőívek kódolása - Adatbevitel SPSS-be - Adattisztítás - Táblatervek készítése - Elemzés készítése
Adattárház bővítésének első hulláma: - Az adattárház bővítése, feltöltése a kérdés első hullámának adataival - A társadalom-informatikai térkép fejlesztése
5 kiválasztott településen a véleményformálókval való kapcsolat segítségével etnometodológiai beszámoltatással a társadalmi konfliktusok beazonosítása, elemzése, kezelése: - A kiválasztott 5 településen kvalitatív terepmunka segítségével a tipikus társadalmi konfliktusok természetének mélyebb megértését célzó kutatás, társadalmi beavatkozás. - Kéthetente látogatás a településekre. Közben folyamatos kapcsolattartás.

A beszámolók folyamatos feldolgozása, az adattárház bővítésének második hulláma
Tananyag-fejlesztés munkálatainak megkezdése a projekt témájában (30 órás képzéshez)
Vendégoktatók fogadása (az első év során három alkalommal, egyenként 1 hétre)
Utazás a Tallini Egyetemre az ott folyó, társadalmi konfliktusok kezelésére irányuló kutatómunka megismerésére
Hazai konferencia szervezése a projekt eredményeinek bemutatására
Publikálás
Második év
Nagymintás kvantitatív kérdőíves kutatás második hulláma: - A projekt futamidejének második évének elején megismételjük 1000 fős lakossági mintán a kérdőíves felmérést
A kérdőíves kutatás második hullámának adataival az adattárház bővítésének harmadik hulláma
5 kiválasztott településen a véleményformálókkal való kapcsolat segítségével etnometodológiai beszámoltatással a társadalmi konfliktusok beazonosítása, elemzése, kezelése: - A kiválasztott 5 településen kvalitatív terepmunka segítségével a tipikus társadalmi konfliktusok természetének mélyebb megértését célzó kutatás, társadalmi beavatkozás. - Kéthetente látogatás a településekre. Közben folyamatos kapcsolattartás.
A beszámolók folyamatos feldolgozása, az adattárház bővítésének negyedik hulláma
Tananyag-fejlesztés munkálatainak befejezése a projekt témájában (30 órás képzéshez)
Kutatási anyagok rendszerezése, kiadása
Vendégoktatók fogadása (a második év során három alkalommal, egyenként 1 hétre)
Nemzetközi konferencia szervezése a projekt eredményeinek bemutatására

Publikálás
Harmadik év
Utazás a Barcelonai Egyetemre
Nemzetközi konferencia részvétel
Krízisintervenciós team felállítása, felkészítése - A kiválasztott 5 településen a véleményformálók bevonásával krízisintervenciós, mediációs tevékenységre való felkészülés annak érdekében, hogy a társadalmi konfliktusok társadalmilag hasznosítható mederbe kerüljenek, kedvező fordulatot vegyenek
Krízisintervenció az 5 kiválasztott településen
5 kiválasztott településen a véleményformálókkal való kapcsolat segítségével etnometodológiai beszámoltatással a társadalmi konfliktusok beazonosítása, elemzése, kezelése: - A kiválasztott 5 településen kvalitatív terepmunka segítségével a tipikus társadalmi konfliktusok természetének mélyebb megértését célzó kutatás, társadalmi beavatkozás. - Kéthetente látogatás a településekre. Közben folyamatos kapcsolattartás.
Kutatási anyagok rendszerezése, kiadása
Vendégoktatók fogadása (a harmadik év során két alkalommal, egyenként 1 hétre)
Publikálás

V. A projekt és a kutatás illeszkedése uniós és hazai fejlesztési elképzelésekhez

Mind az Unió, mind a hazai közösség számára stratégiai területként jelenik meg a K+F+I és annak finanszírozása. A pályázati konstrukció kiemelt rész célja a társadalmi kihívásokra való reagálás, a társadalmi innováció. A Kormány által elfogadott: „befektetés a jövőbe: Nemzeti kutatás-fejlesztési és innovációs stratégia 2020” és más stratégiai jelentőségű hazai és uniós dokumentumok alapján is kiemelkedően fontos a hazai és nemzetközi kutatási hálózatok kialakítása, megerősítése, a tudás megfelelő hasznosulása, nemzetközi szintű átadása, a fiatal kutatók megtartása.

Projektünk a fentiekben vázolt elképzelésekkel összhangban a konfliktuskezelés új modelljének kidolgozásával, alkalmazásával, hazai és nemzetközi elterjesztésével, fiatal kutatók és hallgatók bevonásával - konferenciákon, publikációkon, tanulmányutakon és külföldi vendégoktatók fogadásán keresztül - garantálja az uniós és hazai elvárásoknak való megfelelést.

Közismert, hogy a konvergencia régiók fejlődéséhez gazdasági és társadalmi megújulásra van szükség. A gazdasági megújulás egyik akadályozója már ma is - de a későbbiekben még erőteljesebben, - a társadalmi konfliktusok kiszélesedése, elmélyülése. A konfliktusok önmagukban akár a fejlődés hajtóerejévé is válhatnak, de nem megfelelő kezelésük - különösen az erőszakosközökkel történő megoldások előtérbe kerülése - veszélyezteti a társadalmi kohéziót, a társadalmi békét.

A társadalmi kohézió megőrzése, a társadalmi inklúzió, a társadalmi integráció biztosítása nélkülözhetetlen a gazdaság működéséhez, a települések lakosságmegtartó képességéhez és a konvergencia régiókban élő emberek életminőségének javításához.

A tervezett projekt a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának ATTI-jában felhalmozódott elméleti és módszertani ismereteket, a különböző társadalmi problémák feltárásában szerzett jártasságot és a konfliktuskezelésre vonatkozó kompetenciákat kívánja hasznosítani a régió társadalmi konfliktusainak feltárásával, prognosztizálásával és a hatékony konfliktuskezelésre vonatkozó képzetek, szolgáltatások kialakításával.

A projekt megvalósításakor teamben végzett kutatói tevékenység hatékonyan készíti fel a fiatal kutatókat és a kutatójelöltnek minősülő egyetemi hallgatókat a további kutatói tevékenység mellett a projekt tárgyát

képező támogató humánszolgáltatások gyakorlati megvalósítására. A projekt során kialakításra kerülő konfliktus előrejelző rendszer és adatbázis lehetőségessé teszi a konfliktuskezelő humán szolgáltatások vállalkezési keretekben történő biztosítását, a K+F+I tevékenység multiplikációját, széleskörű elterjesztését, más, hasonló problémákkal küszködő régiókban - hazai és nemzetközi helyszíneken.

A projekt várható hatásai, eredményei részben közvetlenek, részben közvetettek.

Közvetlen hatás a ME BTK tudásbázisának hasznosulása és bővülése (humánerőforrás- és szolgáltatásfejlesztésen keresztül) - hozzájárulva a tudásalapú gazdaság megteremtéséhez, a gazdasági szférával való együttműködés erősítéséhez. A projekt miközben hasznosítja a meglévő ismereteket és kompetenciákat, egyúttal bővítetten újratermeli azokat. Új tananyagok kerülnek kifejlesztésre, a témakörben új hazai és nemzetközi kapcsolatok létesülnek, tudományos rendezvények szerveződnek, publikációk születnek. Javul a humánerőforrás minősége, mely főként a fiatal kutatók és az egyetemi hallgatók jártasságának bővülését, képességeik, készségeik, kompetenciáik erősödését jelenti. Mindez jótékonyan hat képzéseinek deklarált gyakorlatorientáltságára és javítja az itt végző fiatalok munkaerőpiaci pozícióit.

Szélesebb hatásként a projekt eredményeképpen az Észak-magyarországi régióban (és hasonló profilú régiókban) kialakuló konfliktushelyzetek szabályozott keretek között kezelhetőek, illetve a helyzet téves értelmezéséből fakadó vélt konfliktusok elkerülhetőek. A társadalmi konfliktusok intézményesülése, szabályozása, megfelelő kezelése erősíti a társadalmi kohéziót. Ez kedvezően hat a települések lakosságmegtartó erejére, az itt lakók életminőségére és gazdaságélénkítő hatású.

A gazdaság élénkülése abból fakad, hogy a befektetők beruházásaik során fontos szempontként mérlegelik a biztonságosságot. Ahol nem kell tartani a társadalmi konfliktusok kieleződésétől, a társadalmi robbanásoktól, ott javul a befektetői kedv. A munkaerő állapotát, gazdasági teljesítményét szintén befolyásolják a társadalmi körülmények. Ha nem a konfliktusok kötik le a munkaerő energiáit, figyelmét, akkor jobb teljesítményre képes. A fizetőképes kereslet is nagyobb azokon a területeken, ahol a társadalmi konfliktusok nem veszélyeztetik az élet normális menetét. A konfliktusok előrejelzése és kezelése erősíti a bizalmat, az együttműködést, a kooperációs készséget.

Irodalom

- ALLPORT, Gordon W: Az előítélet. Budapest, Gondolat Kiadó, 1977.
- BUDA Béla: A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei. Budapest, Animula Kiadó, 1974.
- BORDÁS Sándor – HUNCIK Péter: Feszültség előrejelző Rendszer. Dunaszerdahely, NAP Kiadó – Pozsony, MÁRAI SÁNDOR ALAPÍTVÁNY. 1999.
- CSEPELI György: Szociálpszichológia. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006.
- CSEPELI György - ÖRKÉNY Antal - SZÉKELYI Mária: Szertelen módszerek. IN: Szöveggyűjtemény a kisebbségi ügyek rendőrségi kezelésének tanulmányozásához. Budapest, COLPI. 1997.
- CSIZMADIA Zoltán: A Társadalmi konfliktusok kutatásának elméleti megalapozása – új nézőpontok és kutatási irányok. Magyar Tudomány, 2014/11.
- DAHRENDORF, Ralf: Modern társadalmi konfliktus. Gondolat Kiadó, Budapest, 1994.
- DAHRENDORF Ralf: Társadalmi struktúra, osztályérdekek és társadalmi konfliktus, In.: Angelusz Róbert (szerk): A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- DAVIS, Kingsley – MOORE, Wilbert E.: A rétegződés néhány elve. In. Angelusz Róbert (szerk): A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- HOROWITZ, Donald, L: Ethnic groups in conflicts. Berkeley: University of California Press, 1985.
- HUNYADY György: Sztereotípiák a változó közgondolkodásban, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996.
- LENSKI, Gerhard, E.: Power and Privilege: A Theory of Social Stratification. UNC Press Books, 1984.
- TAJFEL, Henri: Human Groups and social cathegories. Studies in Social Pshichology. Cmbridge UNiversity Press, Cambridge, 1981.

Rada János

Romák és nem-romák együttélése a magyar történelemben¹

The paper is a summary of the historical experiences concerning the coexistence of the gipsy minority and the rest of the society. It focuses on the typical conflict features and the historical development of the antipathy towards the gipsy society. The study introduces how the gipsies solidified their place on the periphery of the Hungarian society during the historical development. The paper focusing on the professional relations, concludes the historical review until the year 1990 and draws attention to the importance and urgent task of the integration of the gipsies in the labour market.

Key words: *History of Gypsies; Coexistence; Minorities Prejudices; Hungarian social history*

Konfliktusokra fókuszál a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának újonnan indult projektje, amelynek célja, hogy feltárva a társadalmi konfrontációk legkülönbözőbb formáit felvázolja Borsod-Abaúj-Zemplén megye konfliktustérképét. Ugyan a projekt horizontja jóval tágabb annál, mint hogy a kutatások pusztán romák és nem-romák együttélésének problémáira korlátozódjanak, e problémakör mégiscsak kiemelt figyelmet igényel, hiszen a cigányság társadalmi integrációjának feladata itt, kijelenthetjük, még égetőbb feladatot jelent, mint Magyarország más régióiban.² Dolgozatomban a hazai

¹ A kutatást az EFOP-3.6.2- 16-2017- 00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul.

² Ezt a demográfiai folyamatok önmagukban is indokolhatják. Amíg ugyanis B-A-Z megye népessége 2001-ről 2011-re 7,8%-kal csökkent, addig a magukat cigányoknak vallók aránya ugyanitt 25%-kal nőtt. Északkelet-Magyarország lakosságának 7,8%-a vallotta magát romának, amivel a cigányság itteni aránya meghaladta az országos átlagot. A régión belül ráadásul éppen B-A-Z megyében volt a legmagasabb a romák részaránya (8,5%). Továbbá a cigányok 37%-a 14 évnél fiatalabb volt a népszámlálás idején, míg a lakosság összességében egyre inkább előregszik. (KSH 2013. 9. 11, 23–25.)

cigány kisebbség és a többségi társadalom együttélésének történeti tapasztalatait összegzem – összpontosítva a hajdani konfliktusok tipikus jegyeire, illetve a roma közösséggel szembeni ellenszenv múltbéli formálódására.

Ha a romák és nem-romák együttélésével kapcsolatos konfliktusokat nagyobb történeti távlatokban próbáljuk feltérképezni, a cigányság históriájának viszonylagos forrásszegénysége sem jelenti akadályát annak, hogy bepillantást nyerjünk a hazai cigányság és a többségi társadalom viszonyának hajdani problémáiba. A cigányokról szóló dokumentumok ugyanis – minthogy a romák saját írásbeliséggel nem rendelkeztek – mindig befogadó környezetük által keletkeztek, a forrásképződés hátterében pedig leginkább konfliktusok húzódtak.³ Egyes szerzők személyes attitűdje és az elbeszélések esetleges érzelmi töltete mellett részint talán a sajátos forrásadottságok is hozzájárultak ahhoz, hogy a cigány történelem értelmezésében teret nyert a szenvedés- és üldöztetéstörténet paradigmája, amely a cigányellenes ellenszenvben jelöli meg a cigányság történetének legfőbb szervező erejét. A téma másik lehetséges megközelítésmódja szerint – vagyis az együttélési modellek változásának paradigmája alapján – az időről időre fellángoló megvetés és üldözés nem a roma történelem mozgatórugója volt, sokkal inkább olyan, a társadalom egészét érintő modernizációs folyamatok, válsághelyzetek következménye, amelyek a régi együttélési modellek újjáépítését tették szükségessé.⁴

Az indiai eredetű, vándorló cigányság a középkor folyamán érkezett a Balkánra, ahonnan népcsoportjuk fokozatosan terjedt szét a kontinensen, és elérte Európa szinte valamennyi részét Dél-Európától, így például Itáliától a német nyelvű térségen át egészen Észak-Európáig, vagyis a brit szigetekig és Skandináviáig.⁵ Magyarországra minden bizonnyal a 14. században jutottak el, és bevándorlásuk folyamata egészen a 20. századig ívelt.⁶ A cigányok történetét európai léptékben összegző *Angus Fraser* is megjegyezte, hogy anno a Magyar Királyságban „a cigányokat nagyobb türelemmel fogadták, mint másutt”.⁷ Minthogy a roma csoportok a fémmegmunkálásban, illetve a fegyvergyártásban hasznosnak bizonyultak, előfordult, hogy privilégiumokat adományoztak a „fáraók népe”⁸ számára. Az újkor hajnalán, a 15–16. század

³ TÓTH 2006. 11.

⁴ NAGY 2007. (2.) A cigányság történetének lehetséges megközelítésmódjaihoz lásd még például: BINDER 2009.

⁵ A cigányok európai történetét illetőleg Sir Angus Fraser munkájára támaszkodom. FRASER 2006.

⁶ NAGY 2007. (2.)

⁷ FRASER 2006. 109.

⁸ Az egyiptomi eredetűnek vélt jövevények nem egyszer szerepeltek így a forrásokban.

fordulóján létrejött forrásokban a cigányok már egy, a fegyverkovács mesterségtől meglehetősen eltérő szerepben, mint megbecsült zenészek is említést nyertek. Nem meglepő tehát, hogy a hazai szakirodalomban is megfogalmazódtak olyan álláspontok, hogy a cigányság „rögtön megtalálta helyét a magyar társadalomban”.⁹ Az együttélési modelleket vizsgáló *Nagy Pál* elsősorban a cigány kovácsok műhelyhez nem kötött, mobilis szolgáltatására irányítja a figyelmet – mint olyan tényezőre, amely a legfőbb munkakapcsolati alapját képezte cigányok és nem-cigányok együttélésének. A roma csoportok ugyanis úgy tudtak integrálódni a feudális társadalomba, hogy nem kellett feladják vándorló életmódjukat.¹⁰

Mezey Barna is felhívja a figyelmet összefoglalójában,¹¹ hogy az államhatalom és a társadalom még jó ideig nem formált igényt a cigányság asszimilációjára. A roma kumpániák (tkp. közösségek) tagjai a fent említett mesterségek mellett a koraújkori Magyarországon postaszolgálatot láttak el, kémkedtek a hadvezetésnek, kéziiparukkal pedig több helyütt kielégítették a falusi lakosság igényeit. Néhol a városok is felfogadták őket, még ha csekélyebb presztízsű feladatok elvégzését bízták is rájuk: gyakorta hóhérok vagy sintérek voltak. Eltérő, nem-letelepedett életmódjuk persze helyenként a kora újkorban is konfliktusokhoz vezetett a helyi lakossággal, s a 17. századi Királyi Magyarországon már vármegyei, valamint városi statútumok születtek a cigányok ellen. Zala vármegye esetében például még a század elején rendelkeztek „azoknak a cigányoknak [...] kiűzésével kapcsolatban, akik orozásból és tolvajlásból szoktak élni, sok kártételt és kárvallást okoznak, s a szomszédos országokba is beütéseket visznek véghez”.¹² Egyes helyi jellegű konfrontációk ellenére azonban az együttélést – főképp az európai fejleményekhez képest – még viszonylagos harmónia jellemezte. Ahogy *Mezey* fogalmazott: „A cigány létforma a XVI-XVII. század Magyarországon nem került alapvető konfliktusba a fennálló társadalmi viszonyokkal. Jóllehet ismerünk adatokat kisebb súrlódásokról, néhol komolyabb összeütközésekről, a cigány társadalom egésze nem kényszerült sem szokásai és értékrendje feladására, sem pedig az ország területének elhagyására.”¹³

Érdeemes itt szemügyre venni, mi történt Európában a romák feltűnését követően. Mihez is viszonyíthatjuk a hazai cigányság helyzetét? Az európai források túlnyomó része ez idő tájt a fejedelmek, a hivatalnokok, illetve a helyi lakosság cigánysággal való konfrontációjával foglalkozik, *Fraser* pedig

⁹ Az idézet Kállai Ernőtől származik: KÁLLAI 2004. 152.

¹⁰ NAGY 2007. (5.)

¹¹ MEZEY 2001. 84–85.

¹² Idézi: TÓTH 2006. 32.

¹³ MEZEY 2001. 85.

egységes rendszert fedezett fel a kapcsolatok fejlődéstörténetében.¹⁴ Eszerint ahol a cigánycsoportok feltűntek, a helyi parasztok vagy polgárok idejével mindenütt megelégtették az adományozást az állítólagos zarándokok számára, és a kezdeti kíváncsiság helyébe hamarosan konfliktusok léptek: felszínre törtek a feszültségek, és néhány évtizeden, de legfeljebb egy évszázadon belül már tiltó rendelkezések jelentek meg. Gyakran elűzték a vándorló romákat, máshol előfordult, hogy fizettek nekik, hagyják el az adott városok környékét, és később se térjenek vissza oda. Ekkorra persze a vándorló cigányok már nem volt hova hazatérjenek. A cigányellenes fellépések később, az előítéleteket lépten-nyomon ostromozó filozófusok századában, a felvilágosodás korában sem enyhültek,¹⁵ és immár Magyarországon is eljött az ideje annak, hogy az állam a cigányság asszimilációját megcélzó erőfeszítéseket tegyen.

A 18. századi Magyarországon a mind' szigorúbb, keményebb hangú statútumok, valamint a büntetőperes anyagok mellett már királyi rendeletek sora foglalkozott a cigánysággal. Ezt részben a felvilágosult államhatalom társadalomszervező erőfeszítéseivel magyarázhatjuk, részben pedig a roma csoportok folyamatos bevándorlásával, amely folyamattal párhuzamosan a konfliktusok száma is gyarapodott. A legjellemzőbb vádpontok, amelyeket felröptak a cigányoknak, most is lopások és rablások voltak. Ahogy azt Mária Terézia 1769. évi rendeletének bevezetőjében is olvashatjuk: „Ő szent királyi felsége a már megtett sok jelentésből megismerte, hogy a mostanság is kóbor cigány népség megszokta lopásból, rablásból élni, ezért nagyon káros az államra.”¹⁶ A bajok forrását a cigányok „kóbor” életmódjában jelölték meg, ennek megfelelően az uralkodói rendeletek elsősorban a romák földesúri birtokokon való letelepítését, illetve céhekbe történő felvételét szorgalmazták, vagyis a cigányság beillesztését – pontosabban: beolvasztását – a feudális társadalomba. Mária Terézia a cigány népnévet is eltörölte, s helyette a *neocolonus* (újtelepes, újjobbágy) elvevezés használatát írta elő, majd az asszimilálandó népcsoport „emlékezetének a kiirtása végett” nyelvük használatát is tilalmazta. Rendeletek születtek továbbá, hogy a cigányok ruházatukban is alkalmazkodjanak paraszti környezetükhöz, gyermekeiket pedig vegyék el tőlük, hogy aztán parasztok neveljék fel őket. A rendeletek, beleértve a II. József idején keletkezetteket is, nem feledkeztek meg a kor cigánypolitikájának központi céljáról: a cigányság – ha szükséges: kényszerű – letelepítéséről, a romák adófizető jobbágyokká formálásáról. Érdekes

¹⁴ Lásd: FRASER 2006. 125–127.

¹⁵ FRASER 2006. 128.

¹⁶ MEZEY (szerk.) 1986. 84.

megjegyezni, hogy a rendelkezések a letelepedett és dolgozó cigányokat védőszárnyuk alá vették, gyakran jutalmazásukat irányozták elő.¹⁷ A felvilágosult abszolutizmus cigánypolitikáját tehát átjárta az a 18. századra jellemző felfogás, hogy a kellő nevelés segítségével az ember jobbá válhat, az államhatalom pedig a szükséges (át)nevelés előmozdítója lehet.

A 18. századi fejleményekre is reflektál *Kállai Ernő* érvelése,¹⁸ amely szerint egészen napjainkig felfedezhetőek bizonyos analógiák a cigányság és a többségi társadalom időről időre jelentkező konfrontációjában, vagyis a konfliktusok egy jellegzetes forгатókönyvét ragadhatjuk meg a történelemben. Konfliktusmodellje, amely e tipikus jegyeket próbálja rendszerezni, értelmezni, olyan gazdasági-társadalmi változásokra, olyan „modernizációs-megélhetési válságokra” hívja fel a figyelmet, amelyek során a romák tömegesen munka és jövedelem nélkül maradnak, így a folyamat súlyos megélhetési válságba torkollik körükben. Kállai a 18. századot illetőleg a kora újkori török háborúk utáni foglalkoztatási változásokra utal: arra, hogy az olyan, jórészt a hadigazdálkodással kapcsolatos foglalkozások, amelyek a roma csoportok számára a késő középkortól fogva – legalábbis viszonylag – jobb helyzetet teremtettek, egyre kevésbé kínáltak munkalehetőségeket.¹⁹ A krízis végül az államhatalmat is beavatkozásra sarkallta – az állami intervenció szintén tipikus jegye a forгатókönyveknek –, amely közbelépés a felvilágosult abszolutizmus cigánypolitikájában realizálódott. Az események jellemző kifejlése, hogy feszültségek folytán az államhatalom egyre keményebb asszimilációs kényszer elé állítja a romákat, akik nem egyszer a menekülés, az ellenállás útját választják, s az asszimiláció legfeljebb felemás módon valósul meg. A válságkezelő lépéseket ráadásul a többségi társadalom sohasem támogatja feltétlenül és egyöntetűen. A Mária Terézia-féle rendeletek idején például a cigányok földhöz és házhoz juttatása a földbirtokosok körében is ellenállást szült. Érdemes megjegyezni, hogy *Kállai* konfliktusmodellje szerint a többségi társadalom soraiban – ha lappangva is – többnyire később, az együttélés nyugalmasabb periódusaiban is továbbél egy olyasfajta előítéletes attitűd, amely cigány kisebbséget a társadalom alsó rétegeiben tartja.

A romákat a mai napig megbélyegző, társadalmi integrációjukat gátló sztereotípiák, ahogy egyes fenti példák is igazolhatják, gyakran több évszázados gyökerűek, és lépten-nyomon felbukkannak a törtéti forrásokban.

¹⁷ A 18. századi rendeleteket összefoglalja: TÓTH 2006. 45–58.

¹⁸ KÁLLAI 2004. 150–155.

¹⁹ *Nagy Pál* szerint a cigány kovácsok már 17. századtól fokozatosan kiszorultak a piacokról, ami aztán az együttélési modell újjáépítésére formált igényt. NAGY 2007. (6.)

Ugyancsak figyelemre érdemes, hogy a jellegzetes előítéletek Európa-szerte megfogalmazódtak a késő középkortól, de főleg a kora újkortól fogva.²⁰ Vajon mi rejtett a mögött, hogy olyan gyakran hánytorgatták fel a magántulajdon sérelmét a többségi társadalom tagjai a cigánysággal szemben? Egyes értelmezések szerint a szoros családi kötelékek, illetve a rendkívül erős közösségi lét miatt nem forrt ki a roma csoportokban a magántulajdon elvárt tisztelete, más vélemények szerint a romák környezetük ellenséges attitűdje miatt, megélhetésük biztosítása céljából kényszerültek tolvajlásra. Tóth Péter szerint²¹ a nem-letelepedett, vándorló életmód természetes velejárójának, a gyűjtögetésnek egy sajátos válfaját fedezhetjük fel a tolvajlásban. A reális ellenszolgáltatás nélküli szerzést, amely a roma „faluzásnak” általában is jellemzője volt, lényegében a nem természeti, hanem társadalmi környezetben megvalósult gyűjtögetésként értelmezhetjük.

Eddig főleg az állam cigánypolitikájáról – s a háttérben rejlő konfliktusokról – esett szó, *Nagy Pál* azonban arra figyelmeztet, hogy a cigányság 18. századi történelme nem jelent egyet az egyes cigányügyi rendeletek történetével. A roma kisebbség és a nem-roma többség együttélését spontán, helyi jellegű folyamatok is befolyásolták: terjedtek például a vegyes házasságok, és általában is szorosabbá váltak a kapcsolatok.²² A konfliktusok mellett, mint az talán az eddigiekből is kiviláglott, a kölcsönös előnyökön alapuló együttélés példáit is felfedezhetjük a magyar történelemben: 18. századi források tanulsága például, hogy a fából edényeket, kanalakat és egyéb eszközöket készítő cigányok – valószínűleg a beás cigányok elődjai – jelenléte, tevékenysége környezetük számára is hasznosnak bizonyult, és a helyiek egyáltalán nem kívánták csoportjaik távozását a falvak határából. Nem meglepő, hogy történészek és szociológusok egyaránt megállapítják, hogy az együttélés milyenségét, harmonikus vagy konfliktusos jellegét a roma csoportok foglalkozásai és megélhetési módjai alapjaiban határozták meg az együttélésben.²³

A 19. századi hazai romantika²⁴ egyik jellemző cigányképe – a napjainkig a legelnyősebb romaképek egyike – éppen egy foglalkozással, a muzsikusi

²⁰ FRASER 2006.

²¹ TÓTH 2006. 114–121.

²² Nagy 2007. (6.)

²³ TÓTH 2006. 78–79, 92.

²⁴ A romantika általában is rajongott a kulturális másságért, az egyediségért: szinte mindenért, ami megmozgatta az ember képzelőerejét. A vándorló, nem-asszimilálódott cigányság sajátos, a többségtől eltérő életformája így már nem feltétlenül, mint bélyeg értelmeződött: előfordult, hogy a szerzők a cigányság szabad életformáját helyezték szembe a hétköznapi emberek képmutatónak láttatott világával. FRASER 2006. 182.

hivatással kapcsolatos. A verbunkos műfaja ugyanis, amely széles körű népszerűsége tett szert a modern magyar nemzet, a nemzeti kultúra létrejötte idején, szintén összeforrt a cigányok zenei teljesítményével, amiből a romák jócskán profitálni tudtak. A 19. század végén egyébként 17 ezer cigányzenészt regisztráltak Magyarországon, míg száz évvel korábban csak alig 1600 főt.²⁵ Fraser a romák zenei teljesítményét méltatva odáig jutott, hogy a magyarországi cigányok – ahogy a spanyol- és oroszországi romák is – „hivatásos zenészként olyan érdemeket szereztek maguknak, hogy jóformán az adott nemzet identitástudatának részévé váltak”.²⁶ A zenész cigányok nagyobb társadalmi reputációjához minden bizonnyal az is hozzájárult, hogy letelepedésük és beilleszkedésük a 18. századtól gyorsabban haladt.²⁷ Ugyanakkor beláthatjuk, hogy a zenélés mint mesterség – habár nagy igény volt rá – mégsem nyújthatott megélhetést, egzisztenciát a roma csoportok valamennyi tagja számára.

A 19. században az államhatalom cigányügyi buzgalma alábbhagyott ugyan, részben az érintett közösségek letelepedése folytán, ám az újonnan és folyamatosan bevándorló – vagy csupán átvándorló –, főleg erdélyi, havasalföldi és moldvai származású roma csoportok, vagyis az oláh cigányok,²⁸ eztán is felszínen tartották a problémát. A migráció mértékét példázhatja, hogy 1840-től 1893-ig megduplázódott a hazai cigányság száma: az 1893-as összeírás mintegy 280 ezer romát talált az országban. Túlnyomó többségük, 90%-uk a dokumentum alapján letelepedett életet élt. Az új, továbbra is vándorló életmódot folytató, sajátos kultúrájukat és nyelvüket még elevenen őrző csoportok megjelentése Magyarországon félelmet ébresztett a többségi társadalomban, sőt előfordult, hogy a letelepedett, és jórészt már asszimilálódott cigánycsoportok szintén félelemmel szemlélték az új jövevényeket – attól tartva, hogy az ő viszonylagos elfogadottságukat is lerombolhatják.²⁹ E félelmek is megvilágíthatják a hazai cigány csoportok erőteljesen differenciált voltát. Sokféleségük természetesen az együttélés milyenségét is befolyásolta, minthogy a más és más roma közösségeket eltérő jellegű szálak fűzték befogadó környezetükhöz.

Egyes pozitív példák, valamint a cigányokra jutó több figyelem és megértés ellenére a gazdasági-társadalmi folyamatok eredményeképpen a 20.

²⁵ KÁLLAI 2009. 159.

²⁶ FRASER 2006. 187.

²⁷ TÓTH 2006. 104.

²⁸ Nagy Pál felhívja a figyelmet, hogy az oláh és beás cigányok bevándorlása már 18. század első harmadában kezdetét vette, és átnyúlt a 20. századba is. NAGY 2007. (3.)

²⁹ KÁLLAI 2009. 159–160.

század első felére mégiscsak olyan keretek rögzültek az együttélésben, amelyek a társadalom periferiáján, az alsóbb, a szegénységtől leginkább sújtott rétegekben jelölték ki a romák helyét. Így például állandósult a települési és munkaerő-piaci szegregáció, a rossz egészségügyi helyzet, illetve az iskoláztatás alacsony foka. Mindez elősegítette, hogy a társadalom margójára sodródott, hatékony politikai érdekérvényesítésre képtelen, kiszolgáltatott s védtelen roma csoportok – válsághelyzetek idején – állandó bűnbakképzés célpontjává váljanak.³⁰

A 20. század elején romák és nem-romák együttélésében ismét egyre súlyosabb konfliktusok jelentkeztek, ami mögött most is felfedezhetjük a megélhetési lehetőségek változását: a dualizmus kori iparosodás, a fejlődő gyáripar hatására egyes régi, tradicionális roma mesterségek (pl. fémfeldolgozással, téglagyártással kapcsolatos foglalkozások) eljelentéktelenedtek, de legalábbis vesztek jelentőségükből. Ez egyrészt megélhetési válsághoz, a romák tömeges nyomorához vezetett, másrészt megingatta az együttélés korábban kiforrt – főképp munkakapcsolati – alapjait, egyensúlyát.³¹ A romák és környezetük konfrontációját az újonnan betelepült roma csoportok eltérő kultúrájából származó konfliktusok még tovább fokozták. 1907-ben, a hírhedt dánosi eset idején, amikor is egy pár fős csoport által elkövetett rablógyilkosság után romák sokaságát hurcolták meg a hatóságok, országszerte fellángoltak a cigányellenes érzelmek. A felfokozott közhangulatra reflektálva Ady Endre gúnyosan szúrta oda: „Tanácsoljuk a nem cigány származású rablógyilkosoknak, most működjenek. Féléven belül nincsen olyan gaztett, amelyet nem ők követtek és követnek el. Cigányok itt, cigányok ott, cigányok mindenütt, ezt halljuk, ezt olvastuk.”³² Az indulatok főleg a vándorló romák ellen irányultak, vagyis ismét a nem-letelepedett életmód került középpontba. A dánosi gyilkosság évében már vármegyék fordultak a törvényhozáshoz „a vándor cigányhordák [...] garázdálkodásának megfékezése céljából törvényhozási intézkedéseket” sürgetve.³³

A Nagy Háború idején,³⁴ 1916-ban kiadott belügyminiszteri rendelet a „kóborló cigányok megrendszabályozásáról”, amely később évtizedekig

³⁰ MEZEY 2001. 88–89.

³¹ BÁRSONY–DARÓCZI [é. n.], 21.

³² ADY Endre: Jegyzetek a napról. In: *Ady Endre összes prózai műve*. VIII. Akadémiai–Argumentum. Internet: www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/AdyProza-ady-prozaja-1/8-kotet-5B18/cikkek-tanulmányok-1907-junius-szeptember-619B/193-jegyzetek-a-naprol-6375/ (Letöltés: 2018. január 5.)

³³ MEZEY (szerk.) 1986. 167–168.

³⁴ A hazai cigányság 20. századi üldözéséről, a két világháború közötti, valamint a II. világháború alatti fejleményekről írva Bársony János tanulmányára támaszkodom. BÁRSONY–DARÓCZI [é. n.], 21–30.

érvényben maradt, emberi jogok durva sérelmét tette lehetővé, és jogalapot nyújtott a romák későbbi internálásához. 1929-től a hatóságok már rendszeres razziák keretében léptek fel a „kóborló”, vagy legalábbis annak tartott cigányok ellen. Ekkortájt, tehát a két világháború között, amikor cigányság amúgy is történelme egyik mélypontjára jutott, már Magyarországon is széles körben teret nyertek az újabb keletű faji elméletek, amelyek újabb muníciót nyújtottak cigányság kollektív megbélyegzéséhez:³⁵ a '30-as években megjelentek a „kóbor” romák koncentrációs táborokba gyűjtését és sterilizációját követelő hangok is. Helyi és országos szinten egyaránt diszkriminatív, jogfosztó szabályokat hoztak a cigányok ellen, amelyek folytán mind' több roma vált földönfutóvá, „kóborrá”. Az 1938. évi belügyi körrendelet végül már különbséget sem tett a letelepedett és a „kóbor” romák között: faji alapon, egyként bélyegezte gyanúsnak a cigányokat Magyarországon. A jogszabályi háttér tehát a II. világháború előestéjén már rendelkezésre állt az üldöztetéshez.

A magyar romák katasztrófája aztán a II. világháború idején hágott tetőfokára: cigánytelepek lezárása, gettósítása, brutális csendőri fellépések, tömeges gyilkosságok, internálások, majd deportálások sújtották a cigányokat. A hírhedt komáromi Csillagerődben, amelyről később rendkívül sötét kép élt a roma emlékezetben, az embertelen körülmények eredményeképpen mintegy ezer fő vesztette életét. Cigányok további ezreit hurcolták munkatáborokba, illetve fogták kényszermunkára, a talán legrosszabb sorsú romákat német koncentrációs táborokba deportálták. A cigány Holokauszt, a Pharrajimos rémtettei *Bársony János* becslései szerint kb. 5–10 ezer halálos áldozatot követeltek. Az üldözések persze ennél jóval több embert, több 10 ezer főt értek el Magyarországon, ami azt jelenti, hogy hazai cigányság 25-30%-át érintették. (A Harmadik Birodalom határain túl a legnagyobb veszteség a szovjetunióbeli, a jugoszláviai és a romániai mellett a magyarországi cigányságot érte. Igaz, a becslések szerte Európában bizonytalanok: többnyire negyed- és félmillió fő között állapítják meg az áldozatok számát.³⁶)

Az 1945 utáni fejleményeket illetőleg³⁷ ismét érdemes egy, a hazai társadalom egészét érintő változásról szólni: a nagybirtokok felosztásáról. A cigány népesség eleddig elsősorban mezőgazdasági tevékenységekből élt, a

³⁵ A 19. század utolsó harmadától Európában fokozatosan terjedtek a biológiai determinizmust hirdető fajelméletek, amelyek az emberiséget alacsonyabb- és felsőbbrendű fajokra osztották. E teóriák továbbmélyítették az amúgy is a társadalom perifériájára szorult roma csoportokkal szemben régtől fogva fennálló előítéleteket. FRASER 2006, 223–223.

³⁶ FRASER 2006. 244.

³⁷ Az 1945 utáni korszak magyarországi eseményeit és főbb tendenciáit Mezey Barna, Nagy Pál és Kállai Ernő tanulmányai alapjai foglalom össze. KÁLLAI 2004; 2009; MEZEY 2001. NAGY 2007.

nagybirtokok azonban megszűntek, a romákat pedig kihagyták a földreformból. Az '50-es években – a súlyos problémák láttán – már megfogalmazódott azon igény, hogy a cigányságot nemzetiségként ismerjék el hazánkban. Ennek szellemében 1957-ben megszervezték a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét, amely a nemzetiségi lét elfogadtatását is programjába foglalta. A nagypolitika azonban hamarosan másfajta álláspontra helyezkedett: az 1861-es döntő jelentőségű párthatározat³⁸ a cigánykérdést pusztán szociális kérdésként értelmezte – kiemelve, hogy a probléma nemzetiségi jellegű felfogása, amely a nyelv és a sajátos kultúra fejlesztését is megcélozná, olyan téves megközelítés, amely gátolná a cigányok integrációját, és végső soron továbbmélyítené a romák és nem-romák között tátongó szakadékot. A dokumentum emellett égető problémákra világított rá: foglalkozott például a cigányságot sújtó előítéletekkel és diszkriminációval is, és állást foglalt a „helytelen nézetek ellen”. Az új irányvonalat kijelölő határozat megítélése természetesen ellentmondásos, hiszen az államhatalom, habár a romák felzárkóztatását irányozta elő, újfent asszimilációs elvárást támasztott a cigány néppel szemben. Kállai szerint például megint „egy szociális válságkezelés köntösébe bújtatott asszimilációs törekvésről volt szó”.³⁹

Az 1960-as évektől az rendszerváltozásig valamelyest jobbra fordult a cigányok helyzete Magyarországon, de a jótékony célú állami lépések gyakran csak felemás eredményekhez vezettek: például a cigánytelepek felszámolásával ugyan javultak a lakhatási viszonyok, ugyanakkor a csökkentett komfortfokozatú („Cs”) házak építésével újra szeparált településrészek jöttek létre, főleg falvakon, ahonnan a romák a nagyvárosokba ingáztak, hogy a gyáriparban találjanak munkát, elsősorban segéd- és csak csekélyebb számban szakmunkásként. Az alacsony képzettségből, továbbá általában az emancipáció és az integráció felemás módjából adódott aztán, hogy a rendszerváltozás után keletkezett munkanélküliség a cigányokat fokozottan sújtotta: amíg a nem-romák esetében 87%-ról 64%-ra csökkent a foglalkoztatás, addig a romáknál 85%-ról 29%-ra esett vissza a foglalkoztatottak aránya. Ez is mutathatja, hogy a roma közösségek – legalábbis bizonyos fokú – felemelkedése a Kádár-rendszer idején nem volt kellőképp megalapozott. A rendszerváltás utáni konfliktusok részletesebb áttekintése viszont már egy újabb dolgot tárgytárává fogja képezni.

Nagyobb, több évszázados távlatban szemlélve elmondhatjuk, hogy a cigányság asszimilációja legfőbb jegyeiben – a letelepedett életmód és a nyelv

³⁸ A határozat szövegét lásd: MEZEY (szerk.) 1986. 240–242.

³⁹ KÁLLAI 2005, 157.

tekintetében – mára jóval inkább tény, mint elvárás. A roma közösségek tradicionális szokásrendje tehát lényegi elemeit tekintve idomult a többségi társadalomhoz. Mindez mégsem jelenti azt, a cigányság problémái is megoldódtak volna: a romák jelentős része ma is a társadalom periferiáján tengődik, a cigányságot mélyszegénység fokozottan érinti, ezzel együtt a csoportjukkal szembeni előítéletesség is gátolja társadalmi integrációjukat. A fenti rövid történeti szemlélődés legfőbb tanulsága talán az lehet, hogy a romák foglalkoztatása és megélhetése mindig is döntő jelentőségűnek bizonyult az együttélésben. A megfelelő munkaerő-piaci integráció ennek fényében a cigányság integrációjának kulcsfeladata kell hogy legyen.

Irodalom

- BÁRSONY János–DARÓCZI Ágnes (szerk.) [é. n.]: *Pharrajimos – Romák sorsa a náciizmus idején*. Budapest, L'Harmattan.
- BINDER Mátyás (2009): „A cigányok” vagy a „cigánykérdés” története? Áttekintés a magyarországi cigányok történeti kutatásairól. *Regio* 20/4. 2009, 35–59.
- Angus FRASER (2006): *A cigányok*. Ford. BÉNDEK Péter–VERECKEI Andrea–ZALOTAY Melinda. Budapest, Osiris, 2006.
- KÁLLAI Ernő (2005): Első kísérlet egy konfliktusmodell alkotására a roma – nem roma együttélésben. In: *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. KOVÁCS Nóra–OSVÁT Anna–SZARKA László. Budapest, Balassi Kiadó, 2005, 150–163. (Tér és Terep, 4.)
- KÁLLAI Ernő (2009): Cigányok/romák Magyarországon. Társadalomtörténeti vázlat. In: *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Szerk. KÁLLAI Ernő–KOVÁCS László. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2009, 156–175.
2011. évi népszámlálás. 3. Területi adatok 3.5. Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Felelős kiadó: Dr. VUKOVICH Gabriella. Miskolc, Központi Statisztikai Hivatal, 2013.
- MEZEY Barna (szerk.) (1986): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban*. 1422–1985. Szerk. MEZEY. Budapest, Kossuth.
- MEZEY Barna (2001): A magyarországi cigányok rövid története. In: *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. Szerk. KOVALCSIK Katalin. Budapest, IFA–OM–ELTE, 2001, 83–91.
- NAGY Pál (2007): *Cigány csoportok és az együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15-20. században*. Történelemtanárok (17.) Országos Konferenciája, 2007. október 13–14.

TÓTH Péter (2006): *A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában*. Bölcsész Konzorcium, 2006. Internet: publikacio.uni-miskolc.hu/data/ME-PUB-40972/ciganyoktortenete.pdf (Letöltés: 2017. december 25.)

*Csernus Éva*¹

Vilfredo Pareto társadalomelméletének korai amerikai recepciója „Pareto Circle” a Harvardon

I. Bevezetés

Vilfredo Pareto (1848–1923) neve a hazai társadalomtudományos életben ugyan nem ismeretlen, azonban elsősorban a közgazdaságtan tárgykörébe tartozó megfontolásaira szokás hivatkozni, ezzel szemben társadalomteoretikusai gondolatairól jóval kevesebbet tudunk. Társadalomelméleti felfogásának – hazai és nemzetközi szintén egyaránt tapasztalható – ignorálásában több tényező is szerepet játszhatott, mindazonáltal kritikusai leggyakrabban arra hivatkoznak, hogy az irracionalitás gondolatára alapozott, elitista politikafelfogása az olasz fasizmus egyik ideológiai előzményének tekinthető. Pareto társadalom- és főként politikafelfogása saját korában nem maradt visszhang nélkül; elitelméletéhez és közgazdaságtani-szociológiai gondolkodásához pedig újabban számos vizsgálat és kutatás folyomodik. A nemzetközi tudományosságban egyfajta revideálási törekvésnek lehetünk tanúi Pareto egész életművével kapcsolatban. Az érdeklődés középpontjában főként a társadalmi irracionalitás, tehát a társadalmi valóság szubjektív aspektusainak vizsgálata, végső soron pedig a modern társadalmak politikai berendezkedésének – törvényszerű – „betegsége” áll.

Jelen munkámban Pareto amerikai recepciójával foglalkozom, melynek vezéralakjaként a korszakos jelentőségű amerikai szociológust, Talcott Parsonst tartják számon, aki a maga részéről Paretót egyenesen a szociológia egyik klasszikusaként kanonizálta. Az amerikai társadalmi gondolkodás egy másik markáns szereplőjének, George C. Homansnak a szociológussá válásában – saját tanúsága szerint is – kulcsszerepet játszott az olasz gondolkodó felfogásával való megismerkedése. E két teoretikus és Pareto

¹ PhD-hallgató, PPKE-BTK Politikaelméleti Doktori Iskola

„találkozásának” színteréül a Harvard Egyetemen az 1930-as években működő, „Pareto Circle” néven ismertté vált egyetemi szeminárium szolgált, melyet Lawrence J. Henderson hívott életre. Írásomban e két szociológus – Homans és Parsons – Pareto-interpretációját és a „Pareto Circle”-hez fűződő viszonyát kívánom részletesebben bemutatni. Az alábbiakban tehát, és szempontunkból ez a legfontosabb, az amerikai szociológiai gondolkodás két olyan meghatározó alakjáról lesz szó, akikre egyaránt hatottak az olasz szerző gondolatai, akiket azonban ez a hatás igen eltérő elméleti irányba vezetett. Mulkey (1971) az amerikai szociológiai gondolkodás funkcionalista tradícióit elemző művében kiemelt szerepet tulajdonít Pareto – sok tekintetben ellentmondásos – hatásának. A szerző szerint ugyanis egyrészt Pareto bizonyos felvetései a korszak intellektuális közegében termékenyítőleg hatottak, a strukturalista-funkcionalista gondolkodásba szerves módon beépültek (például a társadalmi egyensúly, társadalmi rendszer fogalma), mindazonáltal a paretói megközelítés utóhatásáról szólva megjegyzi, hogy mindent egybevetve idővel inkább a gondolkodásával kapcsolatos elutasítás fokozódott, sőt egyenesen kerülendőnek tekintették a hozzá való kapcsolódást.

Elemzésem során – még ha kisebb hangsúllyal is – hatástörténeti elemek éppúgy megjelennek, mint az amerikai szociológia egy fontos szellemi műhelyének recepciós hatása. Ennyiben tehát nem csupán egy elfeledett olasz teoretikus gondolatairól nyerhetünk bővebb ismereteket, hanem az amerikai szociológia formálódásának egy állomását jelentő szellemi műhely működésébe nyerhetünk betekintést.

Ezen a ponton egy rövid kitérő keretében szükségesnek tűnik rávilágítanunk Pareto életének néhány, a gondolkodása szempontjából fontos elemére és gondolkodásának tágabb kontextusára. Pareto építőmérnökként szerzett diplomát, és az itt elsajátított szemléletmód nyomot hagyott társadalmi gondolkodásán is. Átfogó társadalomelméletét a korszak egyik meghatározó tudományelméleti irányzatának, a pozitivizmusnak a talaján kezdte kidolgozni: az induktív elméletalkotás szabályainak megfelelően a társadalmi tények megfigyelése és leírása révén megismerhető törvényszerűségek feltárását tartotta elsődleges feladatának. Számára a mintát deklarálta a természettudományokra jellemző elméletalkotási logika jelentette; a *Trattato di Sociologia Generale* (1916) című munkájában, amely átfogó társadalomelméletét is tartalmazza, számos ponton utal rá, hogy a társadalmi jelenségek elemzése során segítséget nyújthatnak a fizika, a biológia és a kémia területéről vett példák, melyek adekvát társadalomkép megalkotását tehetik lehetővé. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy Pareto gondolkodása mégsem kategorizálható ilyen egyértelműen, mivel több

megfontolása a hermeneutikai gondolkodás irányába mutat. Elméletével kapcsolatban – meggyőződéseim szerint² az egyik központi kérdést éppen az jelenti, hogy lehetséges-e irracionálisra alapozott társadalomelméletet alkotni pozitívista metodológia alkalmazásával. Azonban ez a kérdés a jelen tanulmány szempontjából mellékesnek tekinthető, megemlítésre kizárólag azért érdemes, mert ez a dilemma a bemutatandó teoretikusoknál, értelmezőknél is – többé vagy kevésbé hangsúlyos formában – felmerül.

² Meggyőződésemmel a Maurizio Bach és Gert Albert által képviselt felfogáshoz kívánok csatlakozni, e szerint ugyanis Pareto elméletében a deklarált pozitívista felfogást tükröző metodológiai és episztemológiai elvek mellett világos jelei mutatkoznak a hermeneutikai gondolkodás irányába történő elmozdulásnak. Saját kutatásiamban erre a felismerésre alapozva vizsgálom a paretói individuum társadalmi karakterjegyeit.

II. „Pareto Circle” a Harvard Egyetemen – Lawrence J. Henderson

Barbara S. Heyl külön tanulmányt szentelt az 1930-as években a Harvardon működő „Pareto Circle” bemutatásának. A körnek tagja volt – többek között – George C. Homans, Charles P. Curtis, Jr., Lawrence J. Henderson, Joseph Schumpeter, Talcott Parsons, Bernard DeVoto, Crane Brinton és Elton Mayo – valóban illusztris társaság. Az olasz gondolkodó társadalomfelfogása kétségtől mindannyiukra hatással volt. Mindenekelőtt említést érdemel, hogy a korabeli egyetemi élet és társadalmi közeg fontos körülményt jelentett a „Pareto Circle” létrejöttében. A paretói társadalomfelfogás amerikai fogadtatásában szellemi-ideológiai szempontból tagadhatatlanul szerepet játszott antimarxista jellege, és talán éppen ez volt az egyik legfontosabb oka, hogy a harvardi egyetemi életben táptalajra találtak a gondolatai. Sokan egyenesen Pareto-„kultuszról” beszéltek, és ennek a kultikus jelentőségnek az egyik oka éppen abban rejlett, hogy az akkoriban népszerű marxista álláspont alternatíváját jelentette az egyetem világában. A Kör egyik tagja, Homans például a következőképpen fogalmazott ezzel kapcsolatban:

Bostoni republikánusként, aki ráadásul nem tagadta meg viszonylag vagyonos családját, a '30-as években úgy éreztem, hogy személyes támadásnak vagyok kitéve, legfőképp a marxisták részéről. Kész voltam hinni Paretónak, mivel védelmet biztosított számomra. Ő volt a válasz Marxra, mégpedig gondolatainak fokozása révén. Marx azt tanította, hogy a burzsoázia – és én egyértelműen burzsoá voltam – gazdasági és politikai nézetei csupán saját érdekeik racionalizációjául szolgálnak. Pareto éppen ezt fokozta azáltal, hogy rámutatott, ez általánosságban igaz az emberi viselkedésre vonatkozó nézetekre, beleértve Marx elméletét is. (Homans 1962: 4)

Az ideológiai motiváción kívül – miként Heyl tanulmányából világossá válik – a személyes kapcsolatok is meghatározók voltak: főként Henderson, Brinton, Parsons és Homans között vált rendszeressé az együttes gondolkodás. Idővel már nem csupán Pareto elméletével kapcsolatban folytattak diszkussziót, hanem egymás szövegeit is olvasták és megvitatták, ami szintén hatott későbbi gondolkodásukra.

A „Pareto Circle” Lawrence J. Henderson kezdeményezésére született meg, aki a fiziológia területén komoly tudományos tekintélynek számított,

miközben tudományelméleti kérdések iránt is intenzíven érdeklődött. Vilfredo Pareto szociológiai gondolataival való „találkozása” egy barátjának és egy szerencsétlen véletlennek volt köszönhető:

Pareto felfogásának hatása egy különös balesetnek köszönhetően jutott el a Harvardra: L. J. Henderson professzor, akit a vér kémiai vizsgálatának területén úttörő jelentőségű *Fitness of the Enviroment* című munkája révén még sokáig emlegetni fognak, fekélyektől szenvedett. Amikor a '20-as évek közepe-vége felé éppen – az általa hőn szeretett – Párizs egyik kórházában lábadozott, barátja William Wheeler rovarszakértő vitt neki egy példányt Pareto *Trattatójából*. Henderson kórházi tartózkodásának fennmaradó idejében és visszaúton Amerikába teljes elmélyüléssel olvasta, s Cambridge-be már lelkes „megtértként” érkezett vissza. Akkoriban a Harvard Business School Fatigue Laboratóriumának volt az igazgatója, amely már részt vett olyan vizsgálatokban, amelyek rendkívül közel álltak a szociológiához és a társadalmi antropológiához, és itt számos szemináriumot szervezett Pareto elméletéről. (Skinner 1977: 7)

A Harvard Bussiness School említett kutatásainak egyike volt a Hawthorne-kutatás, melyet a Western Electric Company Chicagóhoz közeli telephelyén végeztek. A kutatás során a fizikai munkafeltételek és a teljesítmény összefüggéseit vizsgálták. Az 1927–32 között zajló kísérletek eredményeit ismertető művek közül említést érdemel Roetlischberger és Dickson 1939-ben megjelent *Management and the Worker* című munkája, amelyben a paretoi elmélet felvetéseire alapozva a munkavállalók viselkedésében a nem racionális mozzanatok jelentőségét és szerepét hangsúlyozták, ezzel összefüggésben pedig annak a korábban domináns felfogásnak a cáfolatát alkották meg, amely alapján széles körben azt feltételezték, hogy a munkavállalókat mindenekelőtt anyagi érdekeik vezérlik munkájukhoz kapcsolódó döntéseikben.

Henderson szemében Pareto újszerű megközelítési módot képviselt a társadalmi jelenségek vizsgálatában. Hozzá hasonlóan ő is úgy vélte, hogy a tudományos vizsgálat tárgyának a jellege szerint a tudományok két csoportja különböztethető meg: egyfelől a természettudományok, másfelől a bölcsészeti- és társadalomtudományok. Míg előbbiek esetében a kutató külső szemlélőként képes a megfigyelésre, addig az utóbbiak művelői a vizsgálat tárgyának maguk is „részei”, részesei. Henderson meggyőződése szerint ennek a tudomány módszertani problémának a megoldását találta meg Pareto azáltal, hogy miközben hangsúlyozta (sőt osztályokba sorolta) az ember cselekvéseire ható érzelmi tényezőket, vizsgálatát a természettudományok szisztematikus módszereinek segítségével végezte. Henderson egy helyütt megemlíti, hogy

Pareto megítélésében szerepet játszhatott az a körülmény, hogy olvasói rendszerint nem rendelkeztek azzal a természettudományos tudással, amely lehetővé tette volna az olasz gondolkodó felfogásának pontos megértését.³ A hendersoni Pareto-interpretáció kiemelkedő jelentőséget tulajdonított a társadalmi egyensúly paretói megközelítésének, a társadalmi jelenségek magyarázatában kulcsfontosságú interdependencia hangsúlyozásának, továbbá annak a gondolatnak, hogy gondolkodásunkat – és ugyanígy a logikus cselekvéseinket – érzelmeink is befolyásolják. Henderson olyannyira úttörőnek tartotta Pareto társadalomteóriáját, hogy kollégáival, tanítványaival is meg kívánta osztani gondolatait. E diszkussziók keretében 1932-ben szemináriumot hirdetett Paretóról. A „Pareto Circle” tagjai közül a továbbiakban Homanst és Parsonst emelem ki, minthogy kettejük felfogása a körön belül bizonyos értelemben két szélső pólust képviselt; ráadásul két olyan gondolkodóról van szó, akik az amerikai – és sok tekintetben az európai – szociológiai gondolkodás korszakos jelentőségű alkotóivá váltak.

³ A befogadás megkönnyítése érdekében Henderson egy fizikai-kémiai analógiát ismertet Pareto társadalmirendszer-fogalmának szemléltetésére.

III. Homans és (a) Pareto (Circle)

"Professzor Úr, mit tegyek, hogy szociológussá váljak?" (Homans 1962: 6) – Ezt a kérdést George Caspar Homans tette fel Henderson professzornak, akit pártfogójaként tisztelt, s aki – Bernard DeVoto mellett – megismertette őt a szociológia tudományával. Homans, aki eredetileg angol irodalmat hallgatott a Harvardon, DeVoto ösztönzésére kezdte el olvasni Pareto szociológiai műveit, majd szintén DeVoto mutatta be őt Hendersonnak, aki mindkettőjüket invitálta az akkor induló Pareto-szemináriumra. Kétségtelen, hogy Homans szakmai életében sorsdöntő jelentőségűvé vált a „Pareto Circle”. „*Habár 1933-34-ben Paretoé volt az egyetlen szociológiai elmélet, melyet ismertem, viszont általános értelemben annak legalább már tudatában voltam, hogy ez a téma nem ér véget vele (...).*” (Homans 1962: 6) 1934-ben meg is jelent Homans és Curtis közös munkája az *An Introduction to Pareto: His Sociology*, melyet bevezető tanulmánynak szántak az amerikai olvasók számára a *Trattato*⁴ készülőfélben lévő angol nyelvű kiadásához.

Viszonylag könnyen beazonosítható az a néhány paretói felvetés, amely Homans gondolkodására a legnagyobb hatást gyakorolta. Ezek röviden a következők (Treviño – Tilly: 2015): a társadalmi cselekvések jelentős része *nem-rationális/nem-logikus*; a társadalom egymástól *kölcsönösen függő változók* rendszereként írható le; e társadalmi rendszer az *egyensúlyi állapot* elérésére törekszik. Homans egy visszatekintésben azt írja, hogy Pareto elmélete nem játszott közvetlen szerepet önálló szociológiai látásmódjának alakulásában. Ugyanakkor azt elismeri, hogy jelentős impulzusokat nyert az olasz szerző gondolataiból, már csak azért is, mivel ez volt az első olyan szociológia, amellyel megismerkedett, s amely érdeklődését a társadalom tanulmányozása felé irányította. *Coming to My Sense* című visszaemlékezéséből ugyanakkor az is világossá válik, hogy Pareto felfogását – érett szociológusként – több ponton megkérdőjelezte: a cselekvések felosztását logikusra és nem-logikusra, vagy éppen a társadalmi egyensúlyról alkotott elképzelését. Homans fenntartásai lényegileg a cselekvők merőben szubjektív érveivel kapcsolatosak. Szerinte ugyanis egy adott cselekvés megítélésében egy külső „szakértő” rendelkezhet ugyan átfogóbb szakmai ismeretekkel, ám az egyén sajátos érvei, körülményei, melyek egy adott döntés meghozatalához vezettek, csak magának a cselekvőnek állnak

⁴ Pareto *Trattato di Sociologia Generale* című munkája angol fordításban először 1935-ben jelent meg *Mind and Society* címmel Arthur Livingstone (a Columbia Egyetem professzorának) fordításában.

rendelkezésre. Homans kritikájának alapja az a megfontolás volt, hogy adott helyzetben egy adott egyén viselkedésének a racionalitása kívülről nem ítéltető meg – és így nem is minősíthető nem-logikusnak – minden olyan momentum „átélése” nélkül, melyek az adott cselekedethez vagy viselkedéshez vezettek.

Amit Paretonak köszönhetek, és köszönhetnek mások is, inkább negatív előjelű, mint pozitív. Mindig óva intetett bennünket ugyanis attól, hogy az emberi viselkedésről írottakat és mondottakat – minden további ok nélkül – adott névértéken vegyük figyelembe. Érdeme abban rejlett, ahogyan az úgy nevezett reziduumokat és derivációkat tárgyalta. Azt hiszem, napjainkban a reziduumokon azokat az alapvető értékeket értjük, melyek az embert a cselekvése során vezérlik, a derivációk pedig arra az intellektuális folyamatra utalnak, amely során az ember megpróbálja racionalizálni, megindokolni ezeket az értékeket és a belőlük fakadó cselekedeteket. (Homans 2013: 113)

Homans fiatalkori találkozása Pareto társadalomelméletével társadalomteoretikus irányultságán is nyomott hagyott, s talán éppen ezeknek a korai benyomásoknak – és a rájuk való reflektálásnak – köszönhetően vált az amerikai szociológia behaviorista irányzatának egyik markáns alakjává.

Homans (1967) a szociológiai módszertan terén hasonló álláspontot képvisel, mint Pareto, amennyiben azt vallja, hogy az elméletalkotást az induktív eljárásra kell alapozni, azaz a megfigyelés módszerére támaszkodva kell a társadalmi világ jelenségeinek működését feltárni, s ezt követően hipotéziseket megfogalmazni. Egy következő lépésként ugyanakkor a feltárt jelenségek magyarázata valamiféle elmélet alkalmazását követeli meg. Az elmélet – Homans szerint – már deduktív rendszert jelent, amelyet hierarchikusan elrendezett, logikailag egymásra épülő állítások alkotnak. Ebben a tekintetben tehát mindketten azt a felfogást képviselték, miszerint a szociológiatudomány feladata, hogy az induktív eljárás alkalmazásának segítségével egy általános deduktív rendszer megalkotása váljon lehetővé. Homans ennyiben mindenképp a paretói elméleti stratégia követőjének tekinthető (Mulkay 1971).

Homans elvetette a funkció fogalmára alapozott elméleti „perspektívát”, mivel úgy tartotta, hogy a funkcionalista elméletek – végső soron Parsons elmélete is – empirikus hipotézisek híján csupán mint általános fogalmak foghatók fel, amelyek segítségével a társadalmi valóságnak csak bizonyos oldalai írhatók le. Erre a kritikai felismerésre alapozva tett kísérletet – paretói mintát követve – arra, hogy a természettudományok elméleti stratégiáját

követve empirikus általánosításokat fogalmazzon meg, melyek meggyőződése szerint a társadalom működéséről egy differenciáltabb kép kidolgozásának irányába mutatnak.

Homans a paretói reziduumokra mint általános érvényű társadalmi értékekre tekint, ezzel pedig egy sajátos, de megfontolásra érdemes értelmezést képvisel a reziduumok mibenlétére vonatkozóan. A reziduumok ugyanis valóban mutatnak az értékekkel való rokonságra utaló jeleket, ugyanakkor ennek az azonosításnak ellentmondó érvek is felhozhatók: Pareto megközelítésében a reziduumok egyik leginkább meghatározó sajátossága az állandóságukban rejlik, ami az értékekről nem mondható el. Egy elképzelhető érvelés szerint mondható lenne, hogy a reziduumok olyan általános érvényű alapvető értékek, melyek minden korban, bármely helyen, a legkülönbélebb társadalmi osztályok, csoportok esetében érvényesnek és elfogadottnak tekinthetők, azonban ez az érvelés is törékenynek tűnik. Pareto ugyanis a reziduumokat olyan konstruált fogalomnak tekint, melynek révén az emberi cselekvések ösztönös érzelmi motivációinak cselekvésre gyakorolt hatása válik megragadhatóvá, s ennyiben felfogható egyfajta „preracionális értelemstruktúráként” (Bach 2004).⁵

A homansi viselkedésemélet alapvetése szerint a társadalmi intézmények nem függetlenek az őket alkotó egyénektől, ugyanis az egyének sajátos döntéseik által folyamatosan hatnak az őket körülvevő társadalmi közegre is. Homans (1961) megközelítése szerint ezekben az egyéni döntésekben meghatározó szerepet játszanak lélektani motívumok, melyek a viselkedésben is megnyilvánulnak. Viselkedésemélete megalapozásául a behaviorista pszichológia megfontolásaira támaszkodik, ebből következően vallja, hogy egzakt módon az egyéni belső pszichikai és érzelmi folyamatok nem vizsgálhatók, csupán a viselkedésben tetten érhető megnyilvánulásaik. Ez a megfontolás a paretói reziduumelmélettel rokon álláspontra utal, annak ellenére is, hogy sokakhoz hasonlóan Homans is kritikával illette Paretót azért, mert a társadalmi cselekvések logikusságára vonatkozóan olyan megállapításokat fogalmaz meg, amelyek véleménye szerint külső, tudományos nézőpontból nem támaszthatók alá. Ez azonban véleményem szerint a paretói megközelítés félreértéséből fakad, Pareto ugyanis a cselekvés fogalmának tárgyalása során hangsúlyozza, hogy a pszichikai állapot vizsgálata a pszichológia hatáskörébe tartozik, s a reziduumok nem

⁵ „Szem előtt kell tartanunk, hogy a reziduumok nem moshatók össze az érzelmekkel, ösztönökkel, melyeknek megfeleltethetőek. Az előbbiek ugyanis csupán az utóbbiak megnyilvánulásaiként értendők, miként a hőmérő higanyszálának emelkedése is a hőmérséklet emelkedésének megnyilvánulását jelenti.” (Pareto 1923/3, 11)

azonosíthatók magukkal az érzelmekkel, ösztönökkel. A reziduumok inkább az emberi pszichikumnak a cselekvésben tetten érhető megnyilvánulásai. A paretói felfogást mindazonáltal helytelen lenne a behaviorista jelzővel illetni, hiszen ő nem elégszik meg a viselkedés külső megfigyelésével, hanem a reziduumok fogalmától éppen azt reméli, hogy a belső pszichikai folyamatok külsővé, társadalmivá válásának mozzanata válik megragadhatóvá. Homans viszont azokhoz az interpretátorokhoz csatlakozott, akik Pareto társadalomteóriáját egyfajta mechanikus szemléletű vagy pszichologikus, illetve ezek kombinációjaként leírható pozitivistá elméletként kezelték és kezelik napjainkban is.⁶ Azonban az utóbbi évek kutatásai (elsősorban: Bach 2004) meggyőzően érveltek amellett, hogy a paretói elmélet központi jelentőségű reziduumfogalma egyfajta pre-racionálisra utal, tehát egy sajátos tudati mozzanata a cselekvésnek, szemben a korábbi értelmezésekkel, melyek gyakran a reziduumokat egyszerűen az érzelmekkel azonosították.

Mérleget vonva világosan látszik, hogy Homans viszonyulása az olasz teoretikushoz a kezdeti lelkesedéstől a fokozatos elhatárolódás felé tart. Esetében – annak ellenére is, hogy láttuk az egyértelmű nyomait a paretói hatásnak – a saját elmélete kialakulása során inkább magának a „Pareto Circle”-nek, valamint a kör tagjaitól – nevezetesen Hendersontól, Elton Mayótól, stb. – nyert impulzusoknak lett egyre meghatározóbb szerepe.

⁶ Mások mellett például: A. Bongiorno, L. J. Henderson, P. Sorokin, J. Schumpeter, W. Stark, G. C. Homans és Curtis, R. Aron, G. Busino

IV. Parsons és (a) Pareto (Circle)

Talcott Parsons vitán felül a huszadik századi amerikai szociológia emblematikus alakja, és miközben felmérhetetlen hatást gyakorolt Max Weber és Émile Durkheim recepciójára, klasszikusként való befogadására, egyúttal ő volt Pareto legfontosabb amerikai értelmezője is.

Parsons a „Pareto Circle” indulásakor már a Harvard – Sorokin vezette – Szociológia Tanszékének volt oktatója, s érdeklődése ekkoriban főként Pareto metodológiai és gazdaságszociológiai témájú elemzéseire irányult. Heyl említett tanulmányában kiemeli, hogy Parsonsra jóval kevésbé tudott hatást gyakorolni a Circle és maga Henderson, mint például Homansra. Mindazonáltal 1937-ben megjelent *The Structure of Social Action* című, időközben klasszikussá vált munkája, melyben – Homans és Curtis 1934-es, Henderson 1935-ös interpretációját követően – közreadta saját Pareto-értelmezését. Említést érdemlő tény, hogy Parsons ekkorra már ismeri Durkheim és Weber műveit is, aminek köszönhetően Pareto felfogását jóval árnyaltabb összefüggésrendszerben képes bemutatni. Parsons úttörő jelentőségűnek tartotta a paretói elméletet, főként a benne érvényre jutó rendszerszemlélet miatt, azonban összességében befejezetlen munkának tekintette. Parsons meggyőződése volt, hogy megalkotható a társadalmi cselekvés egységes elmélete, s ennek az elméletnek a kidolgozását szolgálta a szóban forgó munkája is, melyben az általa klasszikusnak deklarált gondolkodók (Durkheim, Weber, Marshall és Pareto) elméleteit egyfajta egységkeresés szellemében, a „közös nevezőt” keresve tárgyalta. Ehhez a sajátos szintézisre törekvéshez kapcsolódva merült fel a közgazdaságtan és a szociológia viszonyának kérdése is, Parsons pedig a következő megállapításra jutott:

Paretót metodológiai következetessége képessé tette arra, hogy a közgazdaságtani elméletnek egy olyan rendszerét dolgozza ki, ami az elvontabb tudományágakra volt jellemző. Ezzel egyidejűleg történelmi perspektívájának köszönhetően fel sem merült a lehetősége annak, hogy a marshalli utilitarista elmélet irányvonalát követve a közgazdaságtan kereteit kitágítva, minden azon túlmutató tényezőt egy egyszerű evolucionalista elméletbe beolvasztva vezessen le. Ez lehetetlen is lett volna, mivel megannyi, Pareto számára fontos, azonban az utilitarista felfogásba bele nem illő tényező vagy közgazdaságilag bizonyult irrelevánsnak, vagy analitikai szempontból mutatkozott attól függetlennek. Különösen igaz volt ez az erőszak gyakorlására, valamint az

általá összefoglalóan „érzelmeknek” nevezett tényezők összességére. Pareto így tehát a marshallival szögesen ellentétes irányba haladt (...). (Parsons 1949: 455)

Parsons álláspontja szerint Pareto érdeme – többek között – abban fedezhető fel, ahogyan a társadalom működésében megnyilvánuló ökonómiai és nem-ökonómiai elemeket megpróbálta egy rendszerbe foglalni anélkül, hogy hierarchikusan osztályozta volna őket, s végső soron egyfajta szintéziskísérlet képviselőjét látta benne. Aspers (2001) – a parsonsi állásponttal összhangban – éppen emiatt az újszerűnek tekinthető megközelítési mód miatt tartja Paretót a gazdaságszociológia egyik első – szerinte méltatlanul elfeledett – képviselőjének. Dalziel és Higgins (2006) elemzésében arra a következtetésre jut, hogy a szociológia kutatási kör paretói meghatározása révén lehetővé válik a szociológia és a közgazdaságtan közötti határvonal meghúzása:

(...) Pareto számára: (1) a szociológia egy szintetizáló tudomány, amely az emberi társadalmat általánosságban vizsgálja; (2) az emberi viselkedés szubjektív szempontból majdnem mindig logikus; és (3) a szociológia mind a logikus, mind pedig az objektív nézőpontból nem logikusnak ítélt viselkedést tanulmányozza. (Dalziel – Higgins 2006: 120)

Külön figyelmet érdemel, hogy Pareto a társadalom vizsgálatában képviselt rendszerszemléletének köszönhetően meghatározó impulzusokkal tudott szolgálni személyesen Parsons, s végső soron a strukturalista-funkcionalista irányzat számára. Mulkay (1971) Pareto társadalomkoncepcióját egyenesen az amerikai funkcionalista irányzat gondolati kiindulópontjának tekinti, mivel felvetéseinek köszönhetően a társadalmi működés vizsgálatában a strukturális szemlélet előtérbe kerülhetett.

Pareto munkája érdemben járult hozzá ahhoz az intellektuális erjedési folyamathoz, amely megteremtette a lehetőségét annak, hogy a strukturalista-funkcionalizmus a szociológiaelméletek között központi pozíciót foglalhasson el. (...) olyan fogalmakat vezetett be a szociológiai gondolkodásba mint a 'társadalmi rendszer' és a 'társadalmi egyensúly', melyek a funkcionalista elemzések szerves részévé váltak.

(Mulkay 1971: 4)

Összegezve, Parsons Paretóhoz és a „Pareto Circle”-hez fűződő viszonya igen sajátos képet mutat. Az 1930-as években tartott szemináriumokon úgy tűnt, hogy lelkesedése jóval mérsékeltebb, mint társaié, viszont kétségtelen, hogy későbbi gondolkodásának alapjaiban, egész rendszerében több ponton is

tetten érhető az olasz teoretikus hatása.⁷ A rendszerelméleti megfontolások mellett, a szigorú metodológiai keretek kialakítására, valamint a strukturális és individuális aspektusok összehangolásával való kísérletezésre irányuló paretoi megközelítés valódi inspirációt jelentett számára. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy Parsonsra maga a Circle még kevésbé gyakorolt hatást, mint Homans esetében láthattuk, s Hendersonhoz fűződő személyes kapcsolata sem vált annyira meghatározóvá, noha több művében elismerésének ad hangot munkásságát illetően.

Valójában, a négy szerző [értsd Marshall, Durkheim, Weber, Pareto] közül a Pareto által képviselt – a tudományos elméletekre vonatkozó – általános metodológiai követelmények állnak legközelebb ahhoz a nézőponthoz, amely a jelen tanulmány által kitűzött célok szempontjából is elfogadható lenne. Mindenekelőtt megszabadult a félreértelmezett „konkrétság” téveszméjétől, amely a pozitivista társadalomelmélet lépteit olyan kitartóan kísérte. (Parsons 1949: 704)

⁷ Megjegyzendő, hogy Parsons cselekvéseméletével összefüggésben kizárólag a weberi hatást szokás kiemelni.

V. Összegzés

A „Pareto Circle” történetének rövid áttekintése alapján egy olyan szakmai csoportosulás képe rajzolódik ki előttünk, melynek létrejötte és működése igen specifikus tényezők összjátékának köszönhető: egyrészt nyilvánvalóan kiemelkedő jelentőségűnek bizonyult – s mindenképpen első helyen említendő – maga Lawrence J. Henderson személye, aki egyrészt a kör motorjaként, másrészt viszont intellektuális „uralkodójaként” volt jelen.⁸ A személyes kapcsolatok terén azonban nem kizárólag Henderson személyéhez fűződő viszonyokra kell gondolnunk, hanem a számos esetben maguk a tagok között is meglévő informális kapcsolatokra. Homans például számos utalást tesz arra, hogy Curtis régi, családi barátja volt. A következő meghatározó tényezőt pedig minden bizonnyal a politikai közeg jelenthette, melyre vonatkozóan Homansnál világos utalást találunk.

A „Pareto Circle” mérlege nehezen vonható meg, s mindenképpen hibás volna a hatásának az eltúlzása, viszont világosan látszik, hogy olyan intellektuális műhelyként működött, amely inspirálóan hatott a társadalom kérdései iránt fogékony egyetemi hallgatók és oktatókra. Isaac egy 2008-as tanulmányában a „Pareto Circle” modern társadalmi gondolkodásra gyakorolt hatása kapcsán hangsúlyozza – csatlakozva ezzel a Mulkay-féle állásponthoz –, hogy a strukturalista-funkcionalista irányzat által képviselt megközelítés bizonyos felvetései visszavezethetők a paretói elméletre, akárcsak egyes pszichológiai – elsősorban az ipar területére összpontosító kutatások⁹ – elemzések. Utóbbi esetben a paretói hatás közvetítése Elton Mayónak – szintén a „Pareto Circle” tagjának – köszönhető. Ugyanakkor megállapítja, hogy mindezek ellenére is a Circle viszonylag halvány nyomot hagyott a modern társadalmi gondolkodásban.

Pareto amerikai recepcióját vizsgálva egyértelműen kijelenthető, hogy az amerikai szociológiai gondolkodás bizonyult leginkább fogékornak a megközelítése iránt. Ezzel szemben az európai (elsősorban francia, német) szociológiában szinte visszhang nélkül maradt – annak ellenére is, hogy a *Trattato* francia nyelvű kiadása már 1917-ben megjelent. A fentiek alapján annyit mindenképpen rögzíthetünk, hogy Homans és Parsons, az amerikai szociológia két meghatározó alakja megfontolásra érdemesnek ítélte Pareto megközelítését, sőt mindketten elismerték – még ha eltérő mértékben, és

⁸ Ez utóbbi tényre még Homans is utal *Coming to My Sense* című munkájában.

⁹ Ezek közül a leghíresebb a hivatkozott Hawthorne-kutatás, melyet a Western Electric Company Chicago közeli telephelyén végeztek.

eltérő előjellel is –, hogy saját gondolkodásukra komoly hatást gyakorolt. A későbbiekben – saját elméleteik kiérlelődését követően – ugyan mindketten rámutattak az elmélet hiányosságaira, mindazonáltal az érdemét is elismerték, amely szerintük legfőképpen a felvetett kérdések újszerű megközelítésében és tárgyalási módjában rejlett.

Irodalom

- ASPERS, P. (2001): *Crossing the Boundary of Economics and Sociology: The Case of Vilfredo Pareto*, The American Journal of Economics and Sociology, 60 (2): 519-545.
- BACH, M. (2004): *Jenseits des rationalen Handelns, Zur Soziologie Vilfredo Paretos*, Wiesbaden, VS Verlag
- DALZIEL, P. – HIGGINS, J. (2006): *Pareto, Parsons, and the Boundary between Economics and Sociology*, Talcott Parsons: Economic Sociologist of the 20th Century, The American Journal of Economics and Sociology, 65 (1): 109-126.
- HENDERSON, J. L. (1935): *Pareto's General Sociology. A physiologist's interpretation*, Cambridge, Harvard University Press
- HEYL, B. S. (1999): *The Harvard „Pareto Circle”*, In: Peter Hamilton (szerk.): *Talcott Parsons: Critical Assessments (Critical Assessments of Leading Sociologists)*, 1. köt., London, Routledge, 29-50.
- HOMANS, G. C. (2013): *Coming to My Senses: The Autobiography of a Sociologist*, New Brunswick (U.S.A.) and London (UK), Transaction Publishers
- HOMANS, G. C. (1962): *Sentiments and Activities: Essays in Social Science*, New York, The Free Press of Glencoe
- HOMANS, G. C. (1961): *Social Behavior: Its Elementary Forms*, New York, Harcourt, Brace & World, Inc.
- HOMANS, G. C. (1967): *The Nature of Social Science*, New York, Harcourt, Brace & World, Inc.
- ISAAC, J. (2008): *The Harvard Pareto Circle Revisited*, Seminar in Political Thought and Intellectual History
<http://www.polthought.cam.ac.uk/seminar/introductions/intros2008-2009/isaac>
- MULKAY, M. J. (1971): *Functionalism, Exchange and Theoretical Strategy*, New York, Routledge
- PARETO, V. (1935): *The Mind and Society*, Volume 1-4, New York, Harcourt, Brace and Company
- PARETO, V. (1923): *Trattato di Sociologia Generale*, Firenze, G. Barberà
- PARSONS, T. (1949): *The Structure of Social Action*, Illinois, Glencoe, The Free Press

- ROETLISCHBERGER – DICKSON (1939): *Management and the Worker*, London, Oxford University Press
- SKINNER, B. F. (1977): *Preface: George C. Homans at Harvard*, In: *Behavioral Theory in Sociology: Essays in Honor of George C. Homans*, New Brunswick, New Jersey, Transactions Publishers
- TREVINO, A. J. – TILLY CH. (2015): *George C. Homans: History, Theory, and Method*, New York, Routledge

Zsolt Péter

A prekariátus megjelenése a modern kvantitatív szociológiai vizsgálatokban¹

The article presents the new way, which has been opened for the research of social strata since the start of the Internet. The Great British Class Survey also highlights some aspects, that Hungarian scientific literature has not discussed yet. The English survey needed to name one of the lower strata, which stood out with its cultural and social capital and with its financial disadvantage. This is the precariat. The article shows the characteristics of the precariat, puts it both in historical and national perspective, and indicates a new direction for research.

A jó önkormányzás érintettjei részben az önkormányzat fizetett vagy felkért alkalmazottai, szervezői, részben pedig maga a társadalom. Számos projekt azonban azért éri el olyan nehezen a célját, mert maga a magyar társadalom polgárosultsága alacsony szintű. A kialakult helyzetet tudomásul kell vennünk, okait vizsgálva először a leszakadtakat fogjuk górcső alá tenni. Módszertani cikkünk a szociológia tudományának globális jelenségekre adott legújabb rétegződési modelljét mutatja be.

Great British Class Survey

Abban a szerencsében volt részem, hogy jelen lehettem 2013-ban Londonban a Brit Szociológiai Társaság (BSA) azon éves közgyűlésén, mikor a plenárison a „Great British Class Survey”-t mutatták be². Egy olyan kutatás ismertetése történt itt, ami mostanra mérföldkőnek tekinthető (Savage 2013). Gyakorlati vonatkozásban azért, mert sikerült az internet segítségével megmozgatniuk Nagy Britannia lakosságát. Készítettek egy kalkulátort is a

¹ A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett Ludovika Kiemelt Kutatóműhely keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

² <http://www.bbc.com/news/uk-22007058>

BBC honlapján,³ melynek kitöltése után azóta is mindenki beazonosíthatja magát hol is foglal helyet a brit társadalomban. Elméleti szempontból pedig két okból is: integrálták a munkajellegcsoport-elemzést a társadalmi osztályban gondolkodással, valamint megfordították Bourdieu egy tételét az empirikus adataik alapján. De kezdjük előbb a gyakorlati jelentőséggel.⁴

Nem csak a jól bevált mintavételi logikával dolgoztak, hanem a nagy számok törvényét kombinálták a súlyozással. Az internet tálcán kínálja a lehetőséget a kutatóknak, hogy olyan sok ember töltse ki a kérdőívet, amire az internet előtt még csak nagyon ritkán adódott lehetőség. Ám a szociológusok pontosan tudják – mert a választási előrejelzésekben már nem egyszer ráfáztak, mikor csak a minta nagyságának növelésére koncentráltak (bővebben Babbie 2017) –, hogy a lényeg a reprezentativitásban és nem a minta nagyságában van. A laikus számára viszont a mintanagyság a fontos, és azért ez is rejt magában módszertani előnyöket, ha nem is az alapsokaságra vonatkozó ismeretek tekintetében. Ezúttal több mint 160 ezer válasz érkezett, ami döbbenetesen nagy szám, ha arra gondolunk, itt hosszabb – bár vizuálisan is szellemes – kérdőívek önkéntes kitöltésére vállalkoztak az emberek, vagy ha arra, hogy 2-3 ezer fős mintavételből több tízmillió országok népszavazási eredményét meg lehet jósolni.

A súlyozási nehézségek miatt változatlanul kötekedhetnénk azzal, hogy Nagy Britannia egészéről vagy a kialakult csoportok egymáshoz képesti arányáról mondhatunk-e pontos adatokat, sőt, mára rendelkezésünkre áll a kutatással szembeni összes módszertani és elméleti kritikák összefoglalása, és a rá adott válaszok is (Bánóczy-Kabai-ová 2015). Az azonban bizonyos, hogy a klaszterezéssel problémánk nem lehet, azaz azzal, hogy bizonyos élethelyzetek hogyan hasonlítanak egymásra és csomósodnak egymástól elkülöníthető kategóriákká. Vagyis az még mindig kérdéses, hogy tudjuk-e, Nagy Britanniában mekkora az elit, a stabil középosztály, a technikai középosztály, az újjgazdag munkavállalók, a hagyományos munkásosztály, a jelentős szolgáltató szektorok dolgozói és a bizonytalan prekariátus, illetve ezek egymáshoz viszonyított aránya, de hogy ezek létező csoportok, a tekintetben nyugodtak lehetünk. A statisztikai eljárásokkal (faktoranalízissel) addig lehet rakosgatni és forgatni az egyéneket és válaszaikat, míg az adott történelmi időpontban bizonyos csoportok kirajzolódnak. Ezeknek a csoportoknak a kutatók aztán igyekeznek találó neveket adni – mert a számítógép erre azért nem képes –, olyanokat, mint amilyeneket itt is láthatunk.

³ <http://www.bbc.com/news/magazine-22000973>

⁴ További elemzéseket ld. (Bánóczy – Kabai – Kovássy 2015) vagy: (GfK 2014)

I. Az osztály- és a státuskategóriák újraértelmezése

Az egyik elméleti eredménye a kutatásnak az, hogy kikerülték a manapság szokásos két hibát. Két paradigmának azért sem neveznénk, mert egy ideje már nem vitatkoznak egymással, körülbelül úgy, mint ahogy a fizikusok is tudják, hogy a fényt nézhetik hullámként vagy részecskeként, s ez már nem két egymással vitatkozó iskola. Az egyik szükséges hiba a marxi eredetű osztálykategóriák alkalmazása, melyek egyre nehezebben fedték le a valódi társadalmi rétegződést, s aztán emiatt a munkamegosztás és a munkamegosztásból származó státuszok megragadásával kezdtek el kísérletezni az újítók. De a hazai kutatásokban is nagy fejlődést hozó foglalkozások alapján rétegző modellek sem tökéletesek (Ferge 1969, Kolosi 1987, Róbert 2015).

Mind az osztályértelmezés, mind a foglalkozási státuszok olyan szemüveg, mely valamit eltakar. Előbbi esetben a XX. század második felében már nem csak, hogy nem volt elég differenciált a társadalomkép, de olyan osztályokat is látni akartak a kutatók, melyek elveszítették identitásukat – pl. munkásosztály, kispolgár, nagypolgár, hogy a marxi vagy lenini leegyszerűsítéseket már ne is említsük -, noha az osztálykategóriák feltétele épp e közös identitás lenne. Ezek a csoportok vagy elvékonyodtak, vagy tagjaik elveszítették egymás felismerésének képességét. A foglalkozási státuszba kapaszkodó szociológus viszont – bár ma is jól tudjuk használni ezeket⁵ - nem láthatja meg a közös érdekcsoportokat, és így azt sem tudja megjósolni, hogy ezek mobilizálódhatnak, s hogy létezhetnek munkajelleg-csoportokon átfelölő közös érdekek.⁶

A Mike Savage és munkatársai által készített Nagy Brit Kutatás modellje képes integrálni a két nézőpontot. Szociológiai adatokat vesz fel egyénekről és munkajelleg-csoportokról, összetettebb csoportokat hoz létre. Már-már osztályokat láthatunk. Persze nem azok, noha így nevezték el őket. A megkérdezetteknek a gazdasági helyzetükről kell számot adniuk, aztán társadalmi kapcsolataikról csak olyan egyszerű kérdésekre válaszolva, hogy van-e fodrász, ápolónő, tanár, s ezen kívül még tizenöt foglalkozású ismerőse. Végezetül a kulturális fogyasztás következik külön vizsgálva a modernebb

⁵ Pl. országok közti összevetésre idősorosan is ld. az Eurostat adatait. Ezek foglalkozási klasszifikációk

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_esegn2&lang=en

⁶ Lásd például a diákság és a tanárok összekapaszkodását (Zsolt 2018).

(pl. közösségi média, sportolás) illetve hagyományosabb kulturális tevékenységeket. E kutatás méltatása során el kell ismerni azt a kritikát, hogy a leegyszerűsített kérdések nem tudják pontosan meghatározni egy ember minőségét. Sőt, még az is igaz, hogy az új rétegzési nézőpont dicsősége sem feltétlen és egyedülálló módon a kutatói team-é, mert a marketingkutatások már régóta kísérleteznek azzal, hogy úgy határozzanak meg fogyasztói típusokat, hogy életvezetési szokásokon és/vagy értékeken keresztül próbálnak csoportokat alkotni.

Az első ilyen híres meglátás még a 70-es évek közepéből származik. 1974-ben Jonathan Robin célcsoportokra bontotta az amerikai társadalmat, és ezeknél már nem a munka vagy az osztálytudat volt a döntő, hanem az életforma. Például ha külvárosban laktak, ahol nem volt tömegközlekedés, s az asszony otthon volt a gyerekekkel, a férj pedig túrhetően keresett, akkor észrevette, hogy itt az asszonyok nagy autókkal szállítják a gyerekeiket iskolába vagy a különórákra, s imádnak vásárolni is. Az ő nevük a „bundák és nagy autók” lett. Becslése szerint a népesség 3.2 %-át tette ki ez a kategória (Zsolt P. 2006). Egy ilyen csoportnak aligha van osztálytudata, de szerte Amerikában tagjaik gyorsan szaporodtak az agglomerációs és szuburbanizációs tendenciákkal, ahogy ez egyébként Magyarországon is bekövetkezett mintegy harminc éves késéssel. A termékgyártókat és a reklámkészítőket érdekelték először az ilyen csoportosítások.

Később a 90-es évek legelején, a 80-as évek végén már egészen világos volt, hogy az életmód, a miliő, az élménykeresés valódi csoportokat hoz létre, s ezeknél lényegesebb elem, hogy mit csinálnak az emberek a szabadidejükben – mert hogy együtt töltik -, mint hogy mi a foglalkozási státusuk (Schulze 2000). Sőt, ha úgy vesszük, a cégek számára készített ám a tudományos világ elől hét lakattal elzárt marketingkutatásokról azt is sejtjük, hogy kvalitatív cunamikkal árasztották el a megbízókat, s rengeteg csoportot véltek felfedezni.

1.1. A társadalom mint változó „létszféra”

Visszatérve azonban Savage és munkatársai kutatásához azt kell látnunk, hogy az övék viszont kvantitatívan megalapozott, és nem csak kreatív ötletelés. Bourdieu tőkemodelljéből indultak ki a szerzők, mely mezőkben, a mezők által teremtetett valóság rámutat a társadalom önálló logikájára. Nicolai Hartmann kapcsán azt mondhatjuk, hogy Bourdieu is érzékelte, hogy a társadalom egy önálló létszféra. Durkheim óta minden szociológus igyekszik megfogalmazni, hogy a társadalom miért nem az egyének összessége, de legegyszerűbben Hartmann segítségével világítható meg ez a kérdés, mert ő

különlíti el a szinteket és evolúciósan is nézi ezeket (Pokol 2018). Az első szint a fizikai valóság, a maga fizikai törvényeivel, amire épül a biológiai valóság. A biológiaiakra pedig a társadalmi épül. A bonyolultabb szerveződés nem magyarázható meg az alatta lévővel, önálló a működése, problémái, logikája, tehát saját valóságdimenziója van.⁷

A bourdieui elméletnek a társadalmi tőkék konvertálhatósága volt az egyik fontos megfigyelése. A kulturális tőke szerinte tetszés szerint átvihető gazdasági tőkévé. Az iskoláztatáson keresztül tud érvényesülni az, aki ahhoz hozzáfér, és ki más férne hozzá, mint akinek családjában eleve feldúsult a kulturális tőke? Hasonlóképp a kapcsolati tőke is ezt az elitet segíti. Ám az angol kutatásban mást mértek.

A Brit Szociológiai Társaság éves közgyűlésén büszkén jelentették ki, hogy megcáfolták Bourdieu tézisé, mert empirikus vizsgálataik azt mutatták ki, hogy a kulturális elit nem tudja konvertálni önmagát a gazdaságba, nem gazdagodnak tovább, sőt, akár egyre szerényebb életvezetésre is kényszerülnek. Ezzel szemben viszont a gazdasági elit nagyszerűen konvertálja önmagát intergenerációs, azaz gyerekeiket ők juttatják be a legjobb iskolákba és nem a korábbi kulturális elit, például az arisztokrácia. Köszönhetően ez egyébiránt az angol iskoláknak, mely teljesítmény és nem tekintélyelvű, s úgy tűnik nincs garancia arra, hogy az okos szülőknek a gyerekek is feltétlen okos lesz, ellenben a gazdagok szélesebb merítést nyújtanak.

A tőkekonverziók tehát nem kölcsönösek, és épp nem a Bourdieu által megfigyelt irány dominál. Tegyük hozzá mi, hogy most 2010 után az angol társadalomban. S persze lehet, ha hasonló kutatást végeznénk Franciaországban, ott is ez lenne a helyzet, vagy talán korábban is ez volt. Ez utóbbiak persze hipotézisek csak, ahogy az is inkább valószínű, hogy Magyarországon a kulturális tőke változatlanul az egyik legjobb tőkefajta, bár nálunk is megfigyelhető átrendeződés, az értelmiségiek presztízsének csökkenése, befolyásuk hanyatlása.

Az angol kutatás mindenesetre bizonyította, hogy van lehetőség megismerni a társadalom aktuális csoportosulásait. Náluk például a fiatalok elitiskolákba való bejutásával ragadták meg azt a jelenséget, hogy nem a kulturális tőke gyakorolja a legnagyobb befolyást arra, hogy kinek a gyereke jut be a legjobb egyetemekre.

⁷ Ezt követheti majd a mesterséges intelligencia, amely azonban attól olyan félelmetes, hogy nem szükséges a társadalmi, sőt még a biológiai valóságra sem épülnie, hiszen elegendő lehet neki a fizikai, hogy önmagát replikálja

II. Prekariátus

Az elit átrendeződésének kitérője után fordítsuk figyelmünket megint a hátsó traktusra, a prekariátusra⁸. A brit kutatásban is ezt sorolják legalulra, noha egyáltalán nem magától értetődő, hogy ne volna épp magas kulturális tőkéje az idekerülteknek, melyről most már tudjuk azt is, hogy egyáltalán nem könnyen váltható be, és lehet akár olyan tőke is, mint az elértéktelendő valuta. Ennek az angliai prekariátusnak kettős arca van, mert lehetséges - bár nem szükséges -, hogy anyagilag rossz helyzete ellenére magas kulturális fogyasztással és számos fontos kapcsolattal is bír. Hogy lehet így élni, arra jó példa a múlt század eleji magyar kávéházi író, ám mára ez a fiatal generációk számára nem bohém választási lehetőség, hanem önmegvalósítási vágyból és társadalmi struktúrák változásából adódó egyre gyakoribb életpályamodell.

Magyarországon kevésbé tűnik szembe a prekariátus kettős arca. Egyes kutatások (GfK 2014) csak annyit látnak, hogy nő a szegénység és csökken a középosztály,⁹ mások már leírják a bizonytalan egzisztenciával rendelkezők növekvő számát is (Sik– Szeitl 2016).

A társadalmi létszféra változik, új törvényszerűségeket teremt. Magyarországon is létrejött a bizonytalanok csoportja, amelybe épp úgy beletartozhat egy szabadúszó költő, zenész, író, színész, egy szerződéstől-szerződésig botladozó vállalkozó, vagy a saját mániáját megvalósítani akaró számítógépes zseni, mint egy tanulatlan közmunkás. Közös jellemzőjük, hogy akár hosszú időre semmi munkájuk sincs, illetve nem tudnak vagy nem is akarnak életmódjukon változtatni. Főként, ha a migráció következményeit nézzük, tűnhet szembe, hogy az a fajta jövőkép, hogy a tudás biztos háttérrel ad, egyre inkább újragondolást igényel.

Nagyon jó meghatározását adja a prekariátusnak Kelemen és szerzőtársa: „A prekariátus tehát a hétköznapi kategóriák szerint meglehetősen vegyes csoport; tagja az előadás- és próbapénzek adta bizonytalanságban élő magasan képzett színész és tagja a betanított munkás is, aki örül, ha az összeszerelő üzem újabb megrendelése miatti ideiglenes létszámbővítés során neki is jut hely a szalag mellett” (Kelemen–Rakovics 2013).

Ha megnézzük, hogy Angliában kik kerülnek az önkitöltés után például a lakáskörülményeik, a területi státusuk, az életformájuk és a távlati lehetőségeik miatt a prekariátus csoportba, akkor nagyon sok magasan

⁸ A fogalom eredetének és felfutásának történetét ld.: (Szépe 2012).

⁹ Az angolok 25% középosztályt és

képzett kelet-európai bevándorlót fogunk találni. Hovatovább olyan szakmákról, emberekről, melyekről/akikről azt gondoltuk, hogy az önállóságuk és a kreativitásuk miatt a sikeres oldalra fognak kerülni, most kiderül, hogy a prekariátus bizonytalanságában kell élniük (Zsolt 2013).

Pedig számos területen a migráns, Londonban élő honfitársaink megfelelnek a legszigorúbb polgári kritériumoknak: városi lakosok, és tévesen ugyan, de középosztályi tudatuk van. Individualisták, s nem egy közülük azért hagyta el Magyarországot, mert a közösség fontos lett volna nekik, csak ha már le kellett mondaniuk erről, inkább a kalandot választották, amiképp a demokrácia is polgári érték, melyet viszont a Nyugat inkább garantál. Szabálykövetők is és szavazni is elmennének, vagy hazaküldenék levélben szavazatukat, ha erre módjuk volna. Csak az anyagi jólét az, ami hiányzik, s ami a polgári lét szükséges velejárója volna.¹⁰ A 90-es években azt kellett belátnunk, hogy az előzetes várakozással szemben a tulajdonosi kapitalizmus nem alakul át menedzser kapitalizmussá, a vállalatok irányítói meritokratikus módon nem veszik át a tulajdonosoktól a hatalmat.¹¹

Ezúttal meg azt kell sejtenünk, hogy a tudásmunkások (knowledge workers) sikere nem garantált, a polgárosodást nem hogy segítik a társadalmi lehetőségek, a megváltozott „létszféra”, de újabb gátakat emel: Nyugaton a pénz, keleten pedig még a kapcsolati tőke hiánya is gátja lehet az előrejutásuknak. Bár Sík Endre ennél optimistább következtetést von le (Sík-Szeitl 2016). Szerinte a prekariátus értelmiségi szegmensének kapcsolati tőkéje Magyarországon sem rossz, bár kétségtelenül úgy él, mint a társadalom perifériájára szorultak. Saját magát is fontosnak tartja és politikai aktivitásra is jut az erejéből. Hogy aztán a periférikus életminőség és a bizonytalanság összeköti-e a prekariátust s összegyúrja-e, az a kutatók számára még nem látható. Pedig ettől függ, hogy osztályról, vagy csak szegmensekről beszélhetünk, s mint tudjuk, az osztályok veszélyesek, az alulról szerveződők pedig szeretnek forradalmakat kirobbantani.

¹⁰ A polgári szempontok felsorolásában Sík Endre sablonját követtük (Sík E. 2016), ugyanakkor azt, hogy a Londonban élő magyaroknak milyen értékpreferenciáik vannak, egy Ostrakon szakkollégisták által végzett kutatás alapján írtuk le (Ostrakon +).

¹¹ Ezt Szélenyi Ivántól hallottam a 90-es években.

Addig is, míg el nem dől, hogy - a baloldaliak öröme, avagy a konzervatívok bánatára - lesz-e újabb társadalmi földrengés, felfigyelhetünk egy rétegre, mely az önkormányzatok számára is fontos lehet. A leszakadtak között sok a társadalomért szívesen tevékenykedő értelmiségi található. Nagyvárosokban könnyebben ki tudják elégíteni értelmiségi szükségleteiket, hiszen számos konferencia és rendezvény ingyen látogatható, de vidéki kistelepüléseken is előfordulnak, s főként azok, akiket lakhatási körülményeik szorítottak ki a városokból.

Irodalom

- Babbie, E. (2017): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata, Balassi Kiadó, Budapest
- Bánóczi E. – Kabai I. – Kovássy K. (2015) A „körte”. Jel-kép, 3, 121–144
- Ferge Zs. (1969) Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- GfK (2014) Osztálylétszám 2014: Magyarországon nincs igazi középosztály. <http://www.gfk.com/hu/insightok/press-release/osztalyletszam-2014-magyarorszag-nincs-igazi-koezeposztaly/>
- Kelemen Zs. – Rakovics M. (2013) Prekaritás és habitus. Kérdések a prekariátusról, mint új osztályról és kategóriáról, Pierre Bourdieu társadalomelméletének tükrében. In Berzsenyi T. – Demeter E. – Horzsa G. – Meixner B. – Petényi S. – Szekeres B. (szerk.) Kötetlen. Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium tanulmánykötete. ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium, Budapest, 13–22.
- Kolosi T. (1987) Tagolt társadalom. Struktúra, rétegződés, egyenlőtlenség Magyarországon. Gondolat, Budapest
- Pokol B. (2018) Mesterséges intelligencia: egy új létréteg kialakulása? Információs Társadalom 2018/1. sz.
- Róbert P. (2015) Osztály- és rétegződéskutatási dilemmák a magyar társadalomban. Replika, 92–93, 77–94
- Savage, M. - Devine, F. – Cunningham, N. et. al. (2013) A New Model of Social Class? Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment, Sociology 47(2) <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0038038513481128>
- Schulze, G. (2000) Élménytársadalom. A jelenkor szociológiája. A hétköznapi élet esztétizálódása. Szociológiai Figyelő, 1–2, 135–157.
- Sík E. (2016) A magyar polgár természetrajza <http://www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/magyarpolgar/sik.pdf>
- Sík E. – Szeitl B. (2016) A prekariátus mint munkaerőpiaci csoport. Metszetek, 5(3), 3–40.

- Szépe A. (2012) Prekariátus. Miért pont most és miért pont itt? Fordulat, 19(3), 11–20.
http://epa.oszk.hu/02100/02121/00017/pdf/EPA02121_fordulat_19.pdf
- Zsolt P. (2006) Divatszociológia, Pro Die, Budapest
- Zsolt P. (2013) Európa esete a magyar migrációval, Szellem és Tudomány, 2. 146-167.
http://szociologiaszak.uni-miskolc.hu/docs/SzT2013_2.pdf
- Zsolt P (2018): Diáktüntetések <https://zoom.hu/hir/2018/01/29/diaktuntetesek-loporos-hordon-ul-a-kormany/>

Kürti László

Testről és lélekről – Gondolatok Enyedi Ildikó új filmjéről

A magyar film felfutását nem árt elégszer hangoztatni. A 2015-ös Saul fia és Deák Kristóf 2016-ös kisjátékfilmje (Mindenki) valóban újból nemzetközivé és elismertté tette a magyar filmgyártást. Ehhez társult 2017-ben Enyedi Ildikó új játékfilmje a Testről és lélekről.

A film története egyszerű. Egy vágóhídon kirobbanó kisebb botrány az apropó, valaki bűgatóport kevert munkatársai ételébe. A felkért nyomozó mindenkire gyanút vet, és a vállalat lebénult kezű gazdasági igazgatójával (Endre, Morcsányi Géza) próbálja az igazságot kideríteni. Segítségére van egy pszichológusnő, aki megdöbbenve tapasztalja, hogy a nemrég felvett autista jeleket produkáló minőségi ellenőr, Mária (Borbély Alexandra) és Endre ugyanazt az álmod meséli el neki egy erdei szarvaspárról. A két szereplő vívódását és egymásra találását követhetjük végig ez után, néha sajnos – sajnos, mert az egész idegennek és mesterkéltnek tűnik - igen kínos elemekkel (pl. öngyilkossági kísérlet, korrumpálható rendőrtiszt, szexista férfiak, ijesztő monológok). A film első képkockái megragadják a nézőt egy szarvaspár, egy bika és egy üdő, idilli havas erdei képével. Az állatok függetlenségének és erdei szabadságának a víziója azonban hamar elillan, a következő képsorok már a vágóhídra vezetnek bennünket, ahol a letaglózás és feldarabolás vár a szarvasmarhákra. A nyilvánvaló rendezői irányítás a lemészárolt szarvasmarhák sorsával próbál ijesztő, a természetből eltávolodott emberiségről konkrét véleményt mondani. A néha brutális kegyetlenséget legtöbb külföldi kritikus kiemelte, mint a film egyediségét, párhuzamba állítva azt a két testileg-lelkileg sérült főhős lelki tusájával.

Amennyire visszataszítóak, legalább annyira érdekfeszítők, amennyire borzasztók, annyira lekötik figyelmünket. (Igen, a vágóhidakról van szó.). Ha megnézzük a filmbeli vágóhídi vizualitást, a lista nem tűnik hosszúnak, viszont mindegyikben jelentős a szimbolikájuk. Az 1949-es *Le sang des bêtes* (Vadállatok vére), vagy a BBC 2005-ös *Slaughterhouse: the task of blood*-ig (Vágóhíd: a vér dolga), jól mutatja azt, hogy minden generáció felfedezi magának az intézményt.

Kérdés: vajon miért? Polgárpukkasztás? Kérdések feltevése? Az állatok jogaira való figyelmeztetés? Az ember állatias jellemének feszegetése? Talán mindezekre jók ezek a vágóhidas játék-és dokumentumfilmek. Egy dolog azonban biztos: az esztétikán túl a filmek annyira jók csupán, amennyire érzelmeket gerjesztenek és társadalmi mondanivalókat is hordoznak. Enyedinél a vágóhíd ismert filmes toposzként funkcionál minden további, mélyebb értelmezés és adalék nélkül. (Kíváncsi lennék, hogy Enyedi Ildikó, aki a Színház-és Filmművészeti Egyetem tanára, mit szólna egy olyan kurzushoz, ahol éppen a vágóhidak filmjeit kellene elemezni).

A fekete amerikai rendező Bill Duke egyik első, 1984-es játékfilmje a *The killing floor*, a chicagói vágóhídi munkások 1919-es sztrájkjának, majd az azt követő rendőri brutalitásnak állít emléket. A bevándorló kelet-európai (főleg lengyel) és a délről északra költöző afrikai-amerikai vágóhídi munkások szakszervezeti szervezkedése, együtt a kezdődő polgárjogi mozgalommal, valós történeti keretet ad Duke filmjének; a vágóhídi jelenetek, bár nem olyan megrázóak, mint a fent említett filmekben, elegendő képi világot teremtenek ahhoz, hogy a nézőben ne maradjon semmi kétség a politikai és a társadalmi szféra örökös összekapcsolódásáról. A vágóhíd legelső hatásos megjelenítése Eisenstein első opuszában, az 1924-es *Sztrájk*ban bukkan fel. A film utolsó montázsaiiban a mester a szarvasmarhák leölését a sztrájkoló munkásokat lemészároló katonák vérengzésével elegyíti. Valószínű az, hogy Eisenstein munkája kötelező film volt az 1950-es években a filmrendezői szakon Budapesten (talán az egész keleti tömb filmiskoláiban is), amelyet az 1950-es és 1960-as években a magyar rendezőpalánták sokat elemezhettek.

Kézdi Kovács Zsolt *Kiáltás és kiáltás* című, 1987-ben bemutatott szerelmesfilmjének helyszíne egy vágóhíd. Az állatok kivégzésszerű leölése brutális, amit Enyedi nem engedett, nem tudott megengedni magának. Kézdi Kovács filmjében a fel-felbukkanó politika nem engedi el a nézőt. Az 1956-os események, és az azutáni feszült politikai háttér adja a film igazi erényét, amihez a vágóhíd jelenetei még több figyelmet igényelnek a nézők részéről. Azonban Kézdi Kovács nem előd nélküli, 1965-ben Huszárik Zoltán készítette el, a máig is megdöbbentő erejű dokumentumfilmjét, az *Elégia*-t. Ebben a lovak életét kíséri végig a rendező, egy izgalmas képi világ megtestesítésével. A lovak vége, ahogyan a miénk is, a halál. Ám a lovak általunk pusztulnak el, a vágóhidakon. Huszárik valószínűleg nem ismerte a francia Georges Franju 1949-es dokumentumfilmjét, Vadállatok vérét (*Le Sang des bêtes*). A film nem

került Franciaországon kívül forgalmazásba, és Franju fekete-fehér alkotása nemcsak a vágóhídról szól, hanem – és ez teszi még fontosabbá Huszárik munkáját – a lovak vágóhídjáról. Franju szerint a filmet azért kellett fekete-fehérben elkészíteni, mert így a nézők nem szörnyülködnek és viszolyognak a véres látványtól, hanem nyugodtan átadhatják magukat az esztétikai élvezetnek. Persze ez nem így működött, a nézők, még akkor is, ha nem volt közvetlen tapasztalatuk, az asszociációkon és ismereteiken keresztül nagyon is jól tudják, hogy mit jelent a vágóhíd.

Ám Huszárik mondandója sokkal mélyebb, mint azt elsőként érezzük és látjuk. Az 1960-as évek erőszakos téjeszesítése, a parasztság elsorvasztása, és a családi gazdaságok felszámolásának egyik rendszeresített mellékterméke éppen a háztáji gazdaságok lovainak vágóhídra terelése volt. Igaz, a ló több évezredes domesztikációjának képeit jól érzékeltette a rendező, amelyeket az emberi mivoltából kivetkőző brutalitás megtestesítésével ellensúlyozott Huszárik.

Valójában nehéz eldönteni, miről is szól a Test és lélekről. Szerencsétlen, elesett és megtört, kiábrándult és beteg emberekről, akik nem tudnak, nem is akarnak már embertársaikkal mit kezdeni. Enyedi egyik interjújában azt mondta, hogy azt akarta ábrázolni, miként élünk a 2000-es évek elején. Ha tényleg ilyenek vagyunk, a film sötét jövőt vetít elénk. Ám ez nem újítás, korábbi filmekben is hasonló üzenetekkel találkozunk. A két főhős végül is találkozik, engedve rejtett, eltitkolt érzelmeiknek, véletlen segítségével felismeri a másikhoz való kapcsolódás titkát. Ez végül is egy pozitív üzenet. Ám kettejük ügyetlen, talán semmitmondó élvezetet nem nyújtó aktusukkal a film vége kiábrándító. Ez lenne az értelme az életnek? Ha a szimbolikus szarvasokat vesszük alapul, akiknek funkcióját a filmben Enyedi nem viszi végig, azok legalább a fajfenntartásért küzdenek és párosodnak. A mi két hősnőknél még ez sem nyilvánvaló. Esetlen csetlésük-botlásuk olyan elszomorító, hogy még a felfedezett szerelemnek sem tudunk igazán örülni. A legnagyobb baj az, hogy nem tudjuk azt sem meg, hogy a két ember miért ilyen, hogy jutottak el idáig. Milyen volt az előéletük? Kik okozhatták, kiknek köszönhetik mindezt? A társadalomnak csak úgy en bloc? A családnak? A korábbi elfuserált szerelmeseknek? Az in medias res narratíva alapján nem tudunk semmit, és Enyedi még csak nem is enged sejtetni, ami nem segíti a film szálainak kibogozását. Mert így mégsem vonhatjuk le azt a konklúziót, hogy mindenki felelős mindenkiért, és mindenért. Ahogyan azt sem, hogy a magyar társadalom mindig ilyen volt, és ilyen lesz.

A magányos lét, az elidegenedett ember nem magyar filmes sajátosság, és valójában Enyedi túlerőltetett történetével nem is tudott újat, formabontót alkotni. Nem sikeres a mellékszereplők pillanatnyi felbukkanása, pár mondatos megformálása sem. Sem a nyomozó, aki vicces akar lenni, de nem az, sem Mária pszichológusának jelenete nem ad bővebb információt a karakterek belső feszültségeinek magyarázatához, feloldásáról. Endre munkatársai is csak úgy jönnek-mennek, társalognak egymással, néha közhelyeket motyognak. Olyan megjegyzések, hogy egy nőnek jó a melle és jó „segge” van érthetetlen egy filmrendezőtől, aki – nem mellesleg – nő! Annyira érzelmmentesek és felszínesek a mellékszereplők, hogy jóformán csak felbukkannak a jelenetekben, semmi előéletük, semmi sem marad utánuk. Ami valójában megmenti a filmet az a három színészi alakítás, és az általuk megformált karakterek. Az eddig nagyrészt ismeretlen három színész játékaért érdemes nézni Enyedi filmjét. A legjobb női mellékszereplő a rendőrség által felkért pszichológus. Tenki Réka alakítása izzik, szinte várjuk, hogy mikor történik vele és körülötte valami. Hiába játszik igen mesterien, profi álarca mögött mindig kisejlik az érzeki nő, szerepét Enyedi leredukálta pár percre. Nem tud felnőni szerepéhez, nincs katartikus élmény, pedig lehetett volna szerepét sokkal komolyabbra fordítani.

Hasonlóan nem nyílik ki a nyomozó karaktere sem, amit Mácsai Pál alakít igen visszafogottan. Csak kérdez és sejtet ő is, ám nem lesz partner a további szálak kibogozásában. Semmi jelentősége Endre és lányának rövid beszélgetésének; a nő nem is jelenik meg többet a filmben. És nincs valós szerepe a főhős orvosát játszó Jordán Tamásnak sem. Valójában nem ad pluszt, nem értjük meg Máriát mondataiból (Jordán egy perces alakítását pedig csak mesterkélt, amolyan köszönő gesztusként foghatjuk fel Enyedi részéről).

A mellékszereplőkkel szemben a két főhős alakítása viszont maradandó. Borbély Alexandra által megformált autisztikus nő, annyira élethű, hogy már-már zavaró nézni (egy óra húsz percig kell várni, amíg egy mosolyt megenged). Egyszerre bonyolult és idegesítő. Nemkülönbön megrázó a társát alakító Morcsányi Géza szerepe, aki szinte már leírta életét és üresen téblábol semmitmondó napjainak szövevényeiben. Nem akarom a szarvas szimbolizmust messzemenő következtetésekhez felhasználni, ám a kiútkeresés, ami úgy Endre, mint Mária számára az élet legnagyobb rejtélye, és a szarvasok közti kapcsolatot Enyedi mesészerűen találja elénk. Ahogyan tette azt korábban Az én XX. századomban, Enyedi az állatokkal akar bennünket tanítani. Középiskolás fokon. Egy ősi mítoszt vázol fel új köntösben, hiszen nem nehéz felismerni a Testről és Lélekről és

a honfoglalás-kori csodaszarvas mondakör közti kapcsolatot. Hunor és Magor egy szarvast követve találtak párt, akikkel a magyarok népét létrehozták. Mária és Endre egymásra találása is ilyen mitikus szarvasos álommal valósul meg. Amikor a film végén a két főhős együtt reggelizik, az utolsó képkockák már egy üres, néptelen erdőt mutatnak. Nincsenek szarvasok, ahogyan nincsenek álmok sem.

Enyedi állatszeretete nyilvánvaló. Filmjeiben már-már túlzó az állatszimbolika. Talán egyedül a Simon mágus (1998) az egyetlen filmje, amelyben nincs szerepe állatoknak. A bűvös vadász (1994), vagy inkább Az én XX. századom (1989) telis-tele van különféle állatokkal (a ki-s bejárógató számár tette ez utóbbit gyermeki mesévé, a csimpánzjelenetek pedig egyenesen nevetségessé). Ám akármennyire is szépek az erdei jelenetek, amelyek dicsérik Herbai Máté operatőr munkáját, mindenki sejtheti, hogy nem a NatGeo mindenre elszánt filmesei készítették azokat, egy eldugott erdőben vagy vadrezervátumban napokon keresztül, bokrokra álcázva magukat. A filmben természetesen nem a vadregényes ellopott pillanatok szarvasairól van szó. Tudható, hogy idomított szarvasokat használtak a forgatáshoz, így ez a természeti idill álca, ábránd. Az erőltetett kettősség, természet és a társadalom – tulajdonképpen a társadalmi másság – szembeállítás bár kétségtelenül megrázó lehet, és talán sokaknak az is, mesterkéltségre. A két főhős szenvedése és elesettsége bárhol lejátszódhatott volna, bármilyen miliőben, bármilyen gyárban, vállalatnál. Úgy a szarvasok, mint a vágóhíd felejthető rendezői toposzok, ám nem kerülhetjük meg a kérdést: miért ilyen közegbe akarta a rendező illeszteni a szereplőket, és mit akart mindezzel elérni. Nehéz erre választ adni, mert semmilyen magyarázat nem illik a film leegyszerűsített, már-már felszínesnek tűnő keretezéséhez. Ha társadalmi drámának vesszük, akkor ahhoz kevés, nagyon kevés, a személyes konfliktus, a család és környezet hiánya érződik. A belső és testi érzelmi konfliktusok megjelenítéséhez pedig alaposabban kidolgozott individuumok kellett volna, de sajnos ezek sincsenek a filmben.

Ami igazán hiányzik Enyedi filmjéből az a társadalmi-politikai kritikai kontextus, pontosan az a keret, ami a filmet jó és érdekfeszítővé tenné a pusztán narratíván túl. Annak ellenére, hogy Enyedi a 2000-es évek eleji magyar lét egy szeletét akarta bemutatni, filmje a hatásvadász elemekkel együtt torz maradt. Nem kérdés: a vágóhíd nem ad igazi keretet, a legtöbb hasonló alapot használó filmben ez mindig valamilyen társadalmi-politikai háttért biztosított a rendezőnek. Enyedi ilyen irányban nem akart állást foglalni, számára a vágóhíd a mai ember közönyösségét, szenvtelenségét, a természettel, a természetessel szembenállóságát fejezi ki. Rendben is lenne

ez, csak a legfőbb probléma az egysíkú ellentétpár ábrázolása. A klasszikus dualista szemléletmód ismétlése. Feketében és fehérben látja és láttatja a világot, a természet (szarvas) és a társadalom (marhák mészárlása) kettőssége nem tartalmaz más lehetőséget, nincs kiút, csapdában vagyunk. Kár, hogy csak ennyire tellett, pedig mindenki sokat várt Enyedi Ildikótól, aki a Simon mágus óta nagyjátékfilmet nem rendezett. Talán nem kellett volna ilyen sokáig várnia. Igaz, a középszerű alkotást valamelyest kárpótolja a ténylegesen jó főszereplői alakítás. Talán ezt értékelték a Berlinálén, ahonnan végül is nem aranyszarvast, hanem Arany Medvét hozott nekünk. És ez is szép teljesítmény.

Szerzőink

- CSERNUS Éva: Ph.D.-hallgató, PPKE-BTK Politikaelméleti Doktori Iskola. Munkahely: Elemző statisztikus, Központi Statisztikai Hivatal. Okleveles szociológus (PPKE-BTK, 2010)
- GYUKITS György (Budapest, 1961): Szociológus, 26 éve a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének oktatója. Kutatási területe: egészségsszociológia, szociálpolitika, romológia.
- HAVASI Virág (Budapest, 1973): Szociológus, közgazdász, jogász. 2009-ben szerezte doktori fokozatát a DE-en közgazdaságtudományból: az értékrend és életminőség összefüggéseit vizsgálta dolgozatában. Egyetemi oktatói munkája mellett közösségfejlesztőként is aktív szerepet vállal. Kutatási területe: érték- és attitűdkutatás, fenntartható fejlődés, környezetszociológia.
- KÜRTI László: (Lajosmizse, 1953.): Miskolci Egyetem Politikatudományi Intézet oktatója, a Visual Studies szakfolyóirat nemzetközi szerkesztőbizottságának tagja. Több könyv és szerkesztett kötet szerzője.
- MIHÁLYI Helga (Miskolc, 1975): Szociológus, középiskolai tanár, európai uniós szakközgazdász. 20 éve a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének oktatója. Érdeklődési és kutatási területei: demográfiai folyamatok, európai uniós intézmények, gazdaságszociológia, területfejlesztés.
- OSVÁTH Andrea (Ózd, 1969): A Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének adjunktusa. Korábban újságíróként, trénerként, jelenleg - oktatói munkája mellett - EU-s projektek kommunikációs vezetőjeként (is) tevékenykedik.
- RADA János (Székesfehérvár, 1986): 2015-től tanít a Miskolci Egyetemen. Történelem szakos bölcsész, a ME BTK Történettudományi Intézetének tanársegédje. Fő kutatási területe a dualizmus kori eszméletörténet.
- SZABÓ-TÓTH Kinga (Miskolc, 1974): 1998 óta tanít a Miskolci Egyetemen. 2005-ben szerezte doktori fokozatát a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai Doktori Iskolájában. 2008 júliusától (féléves kihagyással) vezeti a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetét. Kutatási területe a családszociológia és a kisebbségsszociológia.
- SZEPESSY Péter (Gödöllő, 1960): 17 éve tanít a Miskolci Egyetemen, jelenleg adjunktus a Szociológiai Intézetben. 2009-ben szerezte doktori fokozatát tudásszociológiai témában írt dolgozatával. A Szociológiai Intézetben főképp szociológiatörténeti kurzusokat vezet. Érdeklődési területe: kultúraszociológia, modernitás-elméletek, filmszociológia és eszméletörténet.
- URBÁN Anna (Miskolc, 1954): Történész, nyelvész, kultúra-kutató, 30 éve tanít a Miskolci Egyetemen. Jelenleg a Szociológiai Intézet docense, a Kommunikáció és médiaszociológiai Intézeti Tanszék vezetője. Kutatási területei: interkulturális kommunikáció, kulturális identitás, modern brit történelem.
- ZSOLT PÉTER (Budapest, 1965): 2011 óta a Nemzeti Közszolgálati Egyetem docense. Kutatási területei a tömegkommunikáció, a tömegkultúra, a szociálpszichológia és a kommunikációelmélet.